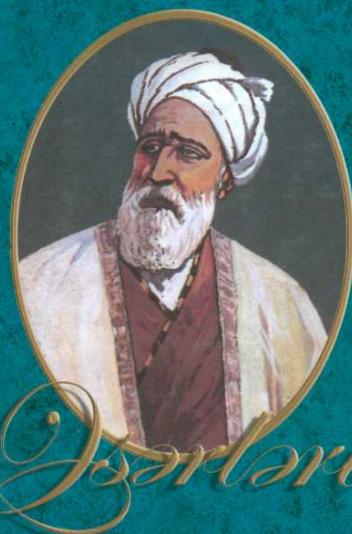

@KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

MƏHƏMMƏD
FÜZULİ

Dərлəri

MƏHƏMMƏD FÜZULİ

ƏSƏRLƏRİ

ALTI CİLDDƏ

V CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2005

Bu kitab “Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cilddə. V cild” (Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1996) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərtib edəni:

Həmid Arash

Redaktoru:

Teymur Kərimli

894.3611 - dc 21

AZE

Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cilddə. V cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 224 səh.

Böyük sələfləri kimi yalnız şair deyil, həm də mütəfəkkir olan Füzulinin yaradıcılığı son dərəcə zəngin və rəngarəngdir. Özünü təfəkkür atası içində əridən sənətkar Azərbaycan əruzunun orta əsrlərdə ən parlaq, ən dahiyanə nümunələri olan qiyamətli əsərlərini ana dilində yaratmış, bununla yanaşı ərəb və fars dillərində də klassik bədii nəsrin gözəl örnəklərini qələmə almışdır. Fars dilində yaradıcılığı farsca divanla məhdudlaşmayan şair bu dildə “Rindü Zahid”, “Səhhət və Mərəz”, həmçinin ərəbcə “Mətlə ül-etiqad” adlı elmi-fəlsəfi tutumlu əsərlər müəllifi kimi də tanınmışdır.

“Rindü Zahid” Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində mükəlilmə tərzində yazılmış böyük bir hekayədir. Burada ata ilə oğul arasında gedən müsahibə əsasında dövrün ictimai, siyasi və əxlaqi məsələləri mühakimə edilir.

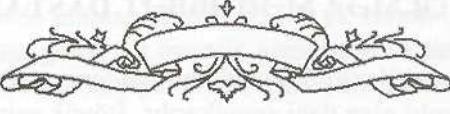
“Səhhət və Mərəz” əsərində Füzuli öz dövrünün tibbi görüşlərini qələmə almış və elmi əsərləri bədii şəkildə verməyin qiyamətli nümunəsini yaratmışdır.

“Mətlə ül-etiqad” isə sərf fəlsəfi məsələlər: bilik, elm, din, ilk yaradılış və yunan filosoflarının bununla bağlı görüşləri, Allahın varlığı, peygəmbərlik, məhşər, dünyanın sonu ilə əlaqədar baxışlar öz yığcam əksini tapmışdır.

“Əsərləri”nin təqdim olunan cildi dahi şairin ərəb və fars dillərində yazdığı bu nəşr əsərləri ilə bərabər Nizami “Yeddi gözəl”i səbkində olan farsca “Yeddi cam” poemasının tərcümələrini, farsca qəzəv və qəsidiələrinin sətri tərcümələrini, eləcədə Füzuli adına yazılmış şeirləri əhatə edir.

ISBN 9952-418-60-1

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
“Azərbaycan dilində latin qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

FÜZULİ ƏSƏRLƏRİNİN BEŞİNCİ CİLDİ

Orta əsrlərdə Azərbaycan dilində yüksələn şerin ən uca zirvəsi olan Füzuli yaradıcılığı şairin Yaxın Şərqdə çox geniş yayılmış üç (Türk, fars, ərəb) dildə yaratdığı "Divan"larla məhdudlaşdırıb. Son dərəcə zəngin və rəngarəng irsə malik olan dahi sənətkar ana dili ilə yanaşı, ərəb və fars dillərində də bədii nəşrin gözəl nümunələrini yaratmış, fars dilində "Rindü Zahid", "Səhhət və Mərəz", ərəbcə "Mətlə ül-etiqad" adlı elmi-fəlsəfi tutumlu əsərlər müəllifi kimi də tanınmışdır.

Məhəmməd Füzulinin oxoculara təqdim edilən "Əsərləri"nin növbəti cildi şairin ərəb və fars dillərində yazdığı nəşr əsərlərinin, farsca "Yeddi cam" ("Həft cam") poemasının tərcümələrini, farsca qəzəl, qəsidiələrinin sətri tərcümələrini, eləcə də Füzuli adına yazılmış müxtəlif şeirləri (qəzəllər, müləmmələr, müstəzad, müxəmməs, dübeytilər və s.) əhatə edir.

Füzulinin fars dilində qələmə aldığı "Rindü Zahid" əsəri Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində mükəlimə tərzində yazılmış böyük bir hekayədir. Burada ata ilə oğul arasında gedən müsahibə əsasında dövrün ictimai, siyasi və əxlaqi məsələləri mühakimə edilir. Ata Zahid, oğul isə Rind adlanır. Bu adlar özü orta əsr ədəbiyyatında rəmzi məna daşıyır. Zahid tərk-i-dünyalıq, mühafizəkarlıq, riyakar dindarlıq, Rind isə bunun əksinə, həyat və gözəllikləri sevən, eyş-işrət, musiqi və gözəllik aşığı bir şəxsiyyətdir. Bu iki müxtəlif cəbhənin nümayəndələri öz aralarında dövrün bir sıra məsələlərini müzakirə edir, mühakimələr yürüdürlər. Burada təkcə görüşlər toqquşmur, ata-oğul dili ilə gedən mükəlimədə nəsillərin qarşılıqlı münasibəti aydınlaşır. Füzuli Zahidi həmişə mürtəcə mövqədə vermir. O, bir ata kimi həyat təcrübəsindən çıxış edərək oğluna xeyirli məsləhətlər də verir. Məsələn, ata "əlif"ə min bir məna verərək onu İlahiyyatla, sxolastik elmlərlə bağlılığı halda, oğul – Rind bunun savad öyrənməyin, əlifbanın başlangıcı olduğunu bildirir. Elmin başqa sahələri barədə aparılan söhbətlərdə də Rind atası ilə razılaşdırıb. Bu qarşılışmada, ümumiyyətlə, dövrün ziddiyyətləri öz əksini tapmaqdadır. Ata oğula şerin-sənətin şəriətə zidd olduğunu söylədiyi zaman oğul onu əsl mənanı qəлиз sözələr altında itirməkdə təqsirləndirir, şerin din tərəfindən qadağan olunmadığını və hamı tərəfindən bəyənilədiyini sübut edir.

Ata evlənmək məsələsi üzərində dayanır, ailə həyatının üstünlüklerindən danışır. Oğul isə yeni doğulmuş uşaqların cahil analar əlində korlandığını bildirir. Ata oğulu saray əyanları sırasına keçməyə çağırır. Oğul isə saray ziyahlarının əziyyətli həyatını təsvir edərək bundan imtina edir, sarayda xidmət

etməyi alçaqlıq sayır. Ata oğula onu təqlid etməyi məsləhət görür. O, bundan da boyun qaçırır. Ata oğula tacir olmayı tövsiyə edir və tacirliyin müsbət cəhətlərindən danışır. Oğul isə tacirlərin malı ucuz alıb qəsdən bahalıq yaratmaq kimi sıfırlarını tənqid edir, bu peşə ardańca getmək istəmir. Ata oğulu əkinçi olmağa çağırır. Oğul isə əkinçi ömrünün həmişə intizarda keçdiyini bəhanə götərir. Ata oğulu şəhər peşələrindən birini öyrənməyə dəvət etdikdə isə, oğul peşəkarların həyatının nöqsanını nəzərə çatdırır, onların işləmək və yeyib-yatmaqdan başqa bir şey düşünmədiklərini bildirir.

Ata mey-məzə məclislərinin pisliklərindən danışarkən musiqini və gözəlliyi rədd edir. Nəgməni, musiqini və ümumiyyətlə, incəsənəti küfr adlandırır. Oğul isə nəgməni, gözəl musiqini, bir sözlə, gözəlliyi müdafiə edir. Bütün bunları şəriətə mügəyir hesab edən atanın fikirlərini oğul məntiqi dəllillərlə rədd edir.

Nəhayət, onlar əsrin ən mühüm məsələlərindən biri olan təriqət və şəriəti rindlik və zahidlik mövqeyindən müzakirə edib ümumi rəyə gəlirlər. Bununla Füzuli bu iki müxalif görüşün müəyyən islah yolu ilə zahidlərin riyakarlılıqdan uzaqlaşması, rindlərin fisqü fücurdan ol çəkməsiylə birləşə biləcəyini söyləyir.

Əsər başdan-başa dialoq əsasında qurulmuşdur. Hərə öz fikrini nəşrlə söyləyib mənzum şəkildə ümmümləşdirir. Dövrünün siyasi, elmi və məişət məsələlərini araşdırmaq məqsədi güdən Füzulinin Rind və Zahid obrazlarını seçməsi çox mənalıdır. Bu yolla o, təəssübkeş müasirlərinin təqibindən yaxa qurtarmaq istəmişdir. Elə bu səbəbdən şair bir bir çox məsələlər haqqında yalnız danışmaqla kifayətlənərək nəticə çıxarmağı oxucunun öhdəsinə buraxır. Onu da qeyd edək ki, bu, ümumiyyətlə, Füzuli yaradıcılığına xas cəhətdir. Füzuli çox zaman irəli sürdüyü məsələ haqqında öz şəxsi fikrini söyləmir, bunu oxucuların öz mühakiməsinə verir.

Füzuli “Səhhət və Mərəz” əsərində dövrünün tibbi görüşlərini qələmə almış və elmi əsərləri bədii şəkildə verməyin gözəl nümunəsini yaratmışdır. Əsərdən aydın olur ki, şair ruhun varlığına inanır, onun Lahut aləmində yaşayıb Cəbərüt aləmindən Nasut aləminə, yəni dünyaya gəldiyini və burada İnsan bədəni ilə birləşdiyini söyləməklə bərabər, ayrı-ayrı bədən üzvlərinin vəzifələrini və bunların arasındaki əlaqənin İnsan məzaci vasitəsilə yarandığını və bu ahəngdarlıqlıdan səhhət yarandığını göstərdiyi kimi, bədən üzvləri arasındaki ziddiyyətlərdən doğan xəstəliklər və bunlarla mübarizə üsullarından da bəhs edir.

Əsərin ikinci hissəsi İnsanın xarici görünüşünün təsvirinə həsr olunmuşdur. Əgər daxili üzvlərdən beyin bir qala adlanıb – sevinc, kədər, qorxu, cəsarət, eşq, məhəbbət, hüsн və s. onunla bağlanırdısa, bu hissədə zahiri üzvlər təsvir edilir. Bu da maraqlıdır ki, həmin üzvlərin təsvirində Füzuli poeziya-

sında İnsan gözəlliyinin tərənnümünə xidmət edən poetik vasitələrdən geniş istifadə olunmuşdur. Burada təriqət terminlərinə xeyli yer verilməsinə baxmayaraq, əsas diqqət şəriət məsələləri üzərində cəmlənmişdir.

Füzulinin ərəb dilində yazılmış olduğu “Mətlə ül-etiqad” əsərində isə sərf fəlsəfi məsələlər: bilik, elm, onların istər din, istərsə də ayrı-ayrı fəlsəfi məktəblər tərəfindən qiymətləndirilməsi, dünyanın yaranması, ilk yaradılış və yunan filosoflarının bununla əlaqədar görüşləri, Allahın varlığı, onun sifatları, peyğəmbərlik, bu barədə Şərq və Qərb filosoflarının mülahizələri, xeyir və şər problemi, məhsər, sual-cavab, haqq-hesab, dünyanın axırı, İnsanların günah və səvablarının ölçülməsi ilə əlaqədar görüşlər çox müxtəsər şəkildə öz əksini tapmışdır. Bu məsələlərlə bağlı olaraq yeri göldikcə əleyhdarların – filosofların, şəriətçilərin, təriqətçilərin, sufilərin, ateist mövqəe tutanların bu mülahizələri verilir. Əsər imamətlə bitir. Füzuli şəhər görüşlərinin tərəfində duraraq imamətin vacib olduğunu göstərir.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, Füzuli həyatının müxtəlif dövrlərində müəyyən məsələlərə müxtəlif cür baxmışdır. O, dövrünün dimifəlsəfi görüşlərini müzakirə edərkən öz mövqeyini o qədər də aydın göstərmir. Füzulinin şəhəri, daha doğrusu, imaməti edən təbliğ edən şeirləri hər şeydən əvvəl, onun xidmət etdiyi, çalışdığı və yaşıadığı mühitlə bağlıdır. O, eyni zamanda “çar yarı”, yəni dörd xələfini tərifləyən şeirlər də yazmışdır. Şairin “Mətlə ül-etiqad” əsərində irəli sürdüyü bir sıra fikirlər onun lirik şeirləri və məsnəvилərində mübahisəli görünən bəzi məsələləri aydınlaşdırmağa kömək edir.

Füzuli göstərir ki, əmək, zəhmət xilqətin özündədir. Varlıq özü əmək deməkdir. “Mən varlıqlara idrak və hissyyat gözü ilə baxaraq, təfəkkür və düşüncə addimları ilə onları seyr edərək gördüm ki, hər hansı cinsə aid olan növ, hər hansı növə aid olan sinif, hər hansı sinfə aid olan fərd və hər hansı fərdə aid olan bir üzv istər irada ilə, istərsə iradəsiz olaraq, mütləq bir işlə məşguldur. Buna görə də fəaliyyətsizlik və laqeydilikdən çəkinərək, ömrümü qəflətdə korlamaqdan saqındım və işlərdən birini seçdim ki, onunla qismətim və bacarığım qədər bilik kəsb edəm... Beləliklə, mən sözləri nəzmə çəkmək yoluna düşdüm”, – deyir. Bu sözlərdən aydındır ki, Füzuli fəaliyyətsizliyi, laqeydiliyi İnsani korlayan qəflət adlandırır, onu müəyyən bir işdə çalışmağa, həyata fəal münasibət bəsləməyə çağırır.

Füzuli şeir yazmayı da cəmiyyət üçün xeyirli bir iş hesab edir. Fəlsəfi fikirləri öyrənməyin özünü də faydalı bir fəaliyyət adlandırır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, şair bu fikirləri “Rindü Zahid” əsərində də eyni cür ifadə etmişdir. Ata oğula nəsihət zamanı deyir: “Hər kəs öz səyinin sayəsində müəyyən rütbəyə çatmağa çalışmalı, hər kəs öz səyinin nəticəsində ruzi şərbətinini içməlidir ki, tənbəllik törədən və aləmin nizamına qarşıqlıq gətirən

qəzaya etimad etməsin. Habelə kəsafət törədən, beləliklə, aləmin ixtilatını pozan qədərə etiqad etməsin. Bəxt qapılarını açmaq ixtiyarı hamiya verilibdir, ta heç kəs özünün zillət töhmətini yaradılışa istinad etməsin və bir bəhanə tapıb səy etməkdən (zəhmətdən) əlini çökməsin”.

Füzuli sufilərin riyazət yolu ilə Tanrıya doğru yaxınlaşmaq arzusunu bəyənmir. Əqlin rolunu tamamilə rədd edən şəriətçilərin isə rəvayətə əsaslandıqlarını söyləyərək, əqlə müqayir yolların mümkün olmadığını bildirir. Aləmin mənşəyi haqqında fikirlərində filosofların dediklərini rədd etməyən mütəfəkkir Aristotel (Ərəstu), Heraklit və başqa yunan filosoflarının mülahizələrini olduğu kimi təkrarlayır, onlara öz münasibətini bildirmir. Bu aləmin cüzvlərindən səhbət gedərkən orta əsr görüşlərinə uyğun olaraq göylərin doqquz fələkdən ibarət olduğunu, yeddisinin səyyarələrlə bağlı, səkkizincinin bürclər fələyinin, doqquzuncunun isə bunların əksinə hərəkət edən etləs fələyin olduğunu qeyd edir. Yer kürəsinin aşağıdakılardan üçün mərkəz nöqtəsi olub, onun su ilə, suyun isə hava, nəhayət, odla əhatə edildiyini bildirir. O, bunların hər birisinin lətif cisimlərdən ibarət olduğunu söyləyərək, göy cisimlərini atalar, aşağıdakılardan isə analar adlandırıb, bunlardan mədəniyyət, nəbatat, heyvanat aləminin doğuldugunu göstərir. O, göylərdə zahiri dövr ilə bərabər batını dövrün də olmasından danişır, ünsürlərdə də mənəvi dövrün olmasını filosofların öz sözləri ilə aydınlaşdırır. Şair İnsan əqlini beş növə ayıraq yazar: “Cövhərlər beş növdür: surət, maddə, cisim, ruh və əql”. Əql isə həyulayı, nəzəri, əməli, mələkə, potensial, nəticə deyə altı yerə bölünür. Ərəzlərin kəmiyyət, keyfiyyət, mənsubiyyət, vəziyyət, məkan, zaman, mülkiyyət, təəssür, təsir kimi doqquz kateqoriyaya ayrıldığı göstərilir.

Şair İnsanlardan bəhs edəndə onları bir tərəfdən vəhy və ilham sahibi müdrik, tədqiqatçı müəllimlər, o biri tərəfdən isə yuxarıdakı rəhbərlərin dediklərinə əməl edən, eşitdiklərinə əsaslanan təqlidçilər deyə iki yerə böлür. Füzuli göstərir ki, dünya ümumi quruluşu etibarilə vahid, lakin zahir və batın etibarı ilə ikidir. Onun fikrincə, zahiri – duyulan aləm, surət aləmi, həqiqət aləmi, cismani aləm, tərkib aləmi, aşkar aləm və yaranmışlar aləminə bölünür. Aləmin batını isə mütərrəd aləm, məzmun aləmi, gizli aləm, imkan aləmi, ruhani aləmi, təcziyə aləmi, sirlər aləmindən ibarətdir. Mütərrəd aləm bir-birilə əlaqələnən duyğulara əsaslanır.

Füzuli eyni zamanda səfsətəciləri, tənasüx tərəfdarlarını, dövr nəzəriyyəçilərini, büt pərəstləri təqnid edir, ilk mənşə haqqında müxtəlif mülahizələri qarşılaşdırır. O, çinin varlığını Quranda deyildiyi üçün qəbul edir. Xeyir, şər məsələsindən danişanda üç qüvvəni: xalis xeyir, xalis şər və həm xeyir, həm şər qüvvələrin mövcud olduğunu söyləyir.

Şairin “Mətlə ül-etiqad” əsərinin əslini biz 1958-ci ildə Bakıda nəşr etmişik.

Füzuli ırsını daha düzgün öyrənməkdən ötrü onun sufilər haqqında mülahizələrini nəzərdən keçirmək də çox maraqlıdır. Şair sufi təriqətlərindən heç birisinə mənsub olmamışdır.

Şairin “Yeddi cam” əsəri Nizaminin “Yeddi gözəl” poeması sərkisindədir. Həftənin yeddi günü, yeddi planet, yeddi qədəh, musiqi ilə yeddi görüş əsəri Nizami poemasındaki yeddiliklə bağlayır. “Yeddi cam” əsəri orijinal bir janrda yazılmışdır. Burada ayrı-ayrı musiqi alətlərinin dili ilə müxtəlif fəlsəfi görüşlərin istiqamətləri öz əksini tapır.

İlk görüşdə ney, ümumiyyətlə, dünya və yaradılış haqqında materialist görüşlərə yaxın olan çox maraqlı mülahizələr irəli sürür. O, yoxluq əlmindən dörd ünsürün (su, od, hava və torpaq) sayəsində yarandığını, boy atıb böyüdüyünü, lakin sonradan yenə də həmin dörd ünsürün vəfasızlığı nəticəsində öz şövkətini itirdiyini və bunun üçün də şikayət etdiyini göstərir. Şübhəsiz ki, buradakı neylə Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”ндəki ney arasında bir yaxınlıq var.

Füzuli bu əsərində dünya və yaradılış haqqında müəyyən bir münasibəti ifadə etmişdir. Ney görür ki, kəndli tənəkdən şərab alıb əvəzində ona su verir. Tənək bağbandan su alıb əvəzində ona şəhd verir. Odur ki, belə nəticəyə galir ki, cəmiyyətdəki inqilablardan heç kəs yaxa qurtara bilməz. Şair tar, setar, qanun, dəf, ud ilə birlikdə cam içərkən bu musiqi alətlərinin hər birisini bir təriqətin, bir dünyagörüşünün, bir fəlsəfi fikrin nümayəndəsi kimi canlandırır və son yeddinci camı mütrüblə – İnsanla içir. Yeddinci camdan sonra məclisdə mütrüb ona cansız musiqi alətlərinindən düzgün söz eşidə bilməyəcəyini göstərib, onun təmas etdiyi bütün fəlsəfi görüşlərin boş və mənasız olduğunu bildirir.

Füzuli göstərmək istəyir ki, dünyadan sırlarını ancaq Məhəmməddən, islam peyğəmbərindən öyrənmək olar. Nəticə etibarilə, şair mütrübün sözləri ilə bütün fikirlərə yekun vuraraq şəriət mövqeyində durduğunu göstərir.

Beləliklə, bu cildlərdə dahi şairin azərbaycanca “Divan”ı, “Leyli və Məcnun”, “Bəngü Badə”, “Söhbət ül-əsmar” poemaları, “Hədisi-ərbəin”in tərcüməsi, məktublarının əslisi, fars və ərəb dillərində yazılmış əsərlərinin isə Azərbaycan dilinə bədii tərcüməsi oxuculara çatdırılmışdır...

Həmid Arashlı

Ey namaz vaxtı zahidlərin səcdə etdiyi,
Ey niyaz zamanında rindlərin rəğbət bəslədiyi (Allah)!
İstər həqiqət əhli, istər macaz əhli olsun,
Hər kəs bir dil ilə öz sırrını sənə deyir.

İlahi, ibadət sovməəsinin pak məzhəb zahidləri hörmətinə günah və üsyan meyxanəsinin rindlərini “Allaha doğru qayıdın”¹ qədəhinin nəşəsindən məhrum etmə, üzlət xərabatının saf təbiətli rindləri izzətinə, xudbinlik xanəgahının zahidlərini, “imtina etdi və təkəbbür göstərdi”² azğınlığı və zəlalətindən uzaq saxla!

RÜBAİ

İlahi, sən məni məğrur zahid etmə!
Səndən uzaq olan bir rind də etmə!
Elə et ki, yoxluqda ikən bir ad çıxarıram,
Məni rindlik və zahidliklə məşhur etmə!

Xoş o zahidin halına ki, səadət əldə etmək itaətxanəsində ibadət təsbihinin səriştəsini son Peyğəmbərin səlavatı silsiləsinə yetirə. Xoş o rindin halına ki, iradət qədəhini hüsn və fərasət meyxanəsində şəriət sahibinin razılığı əlindən ala, həmişə təriqət xanəgahlarından etikafında onun yolunu tutub gedə və bu təriqənin zövqünü tabe ola, necə ki deyiblər:

RÜBAİ

Zahidlərin pak ürəyindəki işiq səndəndir,
Şəriətin binası həmişə səninlə abaddır.
Qırxlar məclisində həriflər bir-bir
Rindliklə üzüm suyunu səndən alıblar.

Peyğəmbərə, onun gözəl nəslinə və pak yoldaşlarına Allahın səlavatı olsun.
Sonra.

Riya sovməəsinin zahidi və xəta meyxanəsinin rindi binəva Füzuli əhli-nəzər yığıncaqlarında və hünər sahiblərinin məclislərində hekayə

¹ 1 Quranın 66-ci (Təhrim) surəsinin 8-ci ayəsindən bir parçadır. Cildə Quran ayələrindən gətirilən parçaların tərcüməsi mütərcimlərə məxsusdur.

² 2 Quranın 2-ci (Bəqərə) surəsinin 34-cü ayəsindən bir parçadır.

zikrinin zümrütməsini bu qanunla eşidib və rəvayət qədəhinin cürəsini bu minvalla dadibdir.

Əcəm diyarında olduqca vüqarlı, çox təmiz və pak bir zahid var idi, necə ki deyiblər:

Şeir

Dünyanın kaşməkəşindən asudə bir fəqih idi;
Ona təzim etmək üçün mehrabların qəddi ikiqat olmuşdu,
Tacdarlar onun ayağının torpağına möhtac idilər,
Onun başmaqları fələyin başına tac idi.

O, özündən xəbərsiz müridlər məclisinin yuxarı başda əyləşəni, həqqə yaxınlaşmaq və onun tərəfindən qəbul olunmaq istəyənlərin qabaqda gedəni idi. Hər aləmdə bir ələm qaldırmışdı, hər elmdən bir bəhrəsi var idi. Onun Rind adlı bir oğlu var idi ki, kamalda mislibərabəri yox idi. Hələ onun üzünə tük gəlməmişdi, lakin öz idrak qüvvəsilə yaradılış xəttinin məzmununu dərk etmək dərəcəsinə çatmışdı.

RÜBAİ

Fəzl və kamal bağının rəna bir gülü idi,
Cah-cəlal mədəninin gözəl bir gövhəri idi.
Gözəl xasiyyətlərinin və lətif əxlaqının aynası
Onun işiqlı idrakının seyqlindən nur almışdı.

Elə ki Zahid oğlunun kamallı simasında istedad günəşinin parıltısını müşahidə etdi, fərasətli üzündə gözəl qabiliyyətinin əlamətini oxudu, nəsihət qapılarını açdı, ona öyündə verməyə başladı:

– Ey əziz və xoşbəxt oğlum! Bil ki, Allahın hikmətinin tələbi və xaliqu qüdrət iradəsi İnsanların vücudunu müxtəlif təbiətdə xəlq eləyib, onların varlıq cəridəsində müxtəlif təbiətlərin rəsmini çəkmişdir. İnsanların bəzisini “hər kimi Allah hidayət etsə, o yol tapmışdır”¹ (ayəsi) mövcübincə “kimi istərsən əziz edərsən”² məqamına yetirib və bəzisini “hər kəsi Allahı nəzərdən salarsa, ona yol göstərən olmaz”³

¹Quranın 7-ci (Əraf) surəsinin 178-ci ayəsindən bir parçadır

² Quranın 3-cü (Ali-İmran) surəsinin 26-ci ayəsindəndir.

³ Quranın 13-cü (Rəd) surəsinin 33-cü ayəsi

səbəbinə “hər kimi istəsən xar edərsən”¹ zillət torpağına əyləşdiribdir. Belə qərar qoyubdur ki, hər kəs öz səyi sayəsində ona müqəddər olan rütbəyə çatmaq üçün cidd-cəhd eləsin. Hər kəs öz səyinin nəticəsində ona qismət olan ruzi şərbətini içsin, ta tənbəllik törədən və beləliklə, aləmin nizamına qarışlıq gətirən qəzaya etimad etməsin, habelə kəsalat törədən və bəni-adəmin ixtilatını pozan qədərə etiqad etməsin. İstənilənləri əldə etmək niyyəti və bəxtin qapılarını açmaq ixtiyarı hamiya bərabər verilmiş və hamiya “bilənlər ilə bilməyənlər bərabər ola bilərlərmi?”² təsviqini eşitdirməklə və “İnsan üçün səyindən başqa bir şey yoxdur”³ xəbərdarlığı mövcübincə onların huş qulağını açıbdır. Ta heç kəs özünün zillət töhmətinə yaranışa isnad etməsin, istək yolunda bir bəhanə tapıb səy etməkdən əlini çəkməsin.

Bu müqəddimədən məqsəd və bu söhbətdən murad odur ki, indi sənin bilqüvvə asarı-fəzilət mənşəyi olan zati-şərifin bilfəl onların məzhəri-əsrarı olmalı və batinən incilər xəzinəsi olan lətif ünsürün onları aşkar çıxarmalıdır.

NƏZM

Rind bu nüktəni Zahiddən eşitdikdə
Naşı olduğuna görə mənasını anlamadı.
Dedi: ey mənim hər müşkülümü həll edən,
Mənim ürəyimdə olan müşküllərdən xəbərdar olan.
Hərçənd hünər qapılarını açdın,
Söz fəsahətini kəmələ qətdirdin,
Səndən nə gizlədim, sözlerinin dolaşıqlığından
Məna məna aydın olmadı.
Sən əgər kamalını göstərmək istəyirsən,
Hamiya ustadsan, (Allahın) sənə rəhməti olsun.
Əgar vəz və nəsihat etmək istəyirsənə,
Ləfzi məzmuna pərdə etməyəsan,
Məzmunu başa düşmək istəyənlərin ürəyini qan etməyəsan,
Əsl mənadır, kəlmələri zinətləndirmək deyil,
(Əsl) söz odur ki, onu avam da başa düşsün.
Qəbul əhlinin nəsihətini eşit.
Hər kəs ilə onların öz ağıllarının səviyyəsində danış.

¹ Quranın 3-cü surəsinin 25-ci ayəsindən bir parçadır

² Quranın 39-cu (Zumar) surəsinin 9-cu ayəsidir

³ Quranın 53-cü (Nəcm) surəsinin 39-cu ayəsidir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sənin sözlərindən nəsrən ikrəh etdiyin məlum oldu. Anladım ki, sənin mənzum sözlərə rəğbətin var, bildim ki, idrakın nöqsanlı olduğuna görə təbiətin dəlaşiq inşaya nifrat bəsləməkdə məzurdur.

Nədən Allahın və Peyğəmbərin cayis görmədiyi nəzmi bəyənirsən? Yalançılıqla ifrat etdiklərinə görə şəriət əhli tərəfindən adı məzəmmətlə yad edilən şeir sənin xatırının səhifəsində nə üçün nəqş bağlamışdır?

Şeir

Yalan söz söyləyənlərin gərək
Ağıl yanında heç bir etibarı olmasın,
Nə üçün gərək İnsan yalan danışın,
Və yalanı etibarının səbəbi bilsin!

Rind dedi:

– Ey Zahid! “Biz ona şeir öyrətməmişik”¹ ayəsinin məzmunundan belə anlaşılır ki, şeir Peyğəmbərdən başqasına Allah təlimidir. Odur ki, onu (şeri) təhqir etmək xə tadır. “Həqiqətən bəzi şeirlər hikmətdir”² (hədisinin) mənasından belə anlaşılır ki, Peyğəmbər şeri bəyənirmiş. Odur ki, onu məzəmmət etmək həyanın azlığına dəlalət edər. Bil ki, şeirdəki fayda verən yalan, zərər yetirən doğru nəsrən yaxşıdır. Əgər desən ki, elə deyil, yalandı.

Şəriətdə yalaq söz işlənməz;

Yalan söz naməşrudur, hətta əqlə müğayirdir.

Şerin rütbəsində bu qədər demək kafidir ki, bu paltarda (şeir şəklində), rədd olunmuş (yalan) da hamı yanında məqbuldur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Yalançıları tərifləməkdən əl çək. Uca himmətli ol ki, bundan da yaxşı bir sənət öyrənəsən ki, həm həyatda etibarına səbəb olsun, həm də ölündən sonra onun asarı səndən yadigar qalsın. Onu bil ki, bu gün hər nəyə rəğbat eləsən bacararsan. Sabah hər nəyi yadına salsan həsrət çəkərsən

¹ Quranın 36-cı (Yasin) surəsinin 69-cu ayəsindən bir parçasıdır.

² Məşhur hədisdir

Şeir

Allahlıqdan aşağı olan bütün təkamül rütbəsinə çatmaq üçün
İnsanın tərkibində əqlin feyzindən (hər bir imkan)
mərkəzləşmişdir
Lakin səysiz fəzl və hünər örtülü qalar,
İmkandan həqiqətə çevrilə bilməz.
Nə qədər ki, huş və duyğular fəaliyyətə qabildir,
Fürsəti qənimət bilib, hünər kəsb etməyən adamın
Bədən azaları süst olduqdan sonra pəşmanlığı fayda verməz.
Çünkü alətsiz ustadin əlindən heç bir iş gəlməz.

Rind dedi:

– Ey zahid! Yaxşı dedin, nəsihət incilərini gözəl deşdin. Lakin indi
sən məni bir elmə doğru yönəlt ki, mən də bir səy göstərim.

Şeir

Mən ki, yoxdan yenicə varlıq aləminə gəlmişəm,
Dünya qayda-qanunlarından xəbərim yoxdur.
Sən ki, bir ömürdür bu dünyadasan, mənə yol göstər!
Bilim ki, işin gedisi nə cürdür, qayda nədir!

Bil ki, insan varlığının kəməli iki vücutdan asılıdır. İnsanın nəfsini
o iki keyfiyyət kəmal nəşəsinə doğru aparır. Əvvəl zahiri vücuddur.
Onun da məbdəyi atadır. İkinci mənəvi vücuddur ki, onun da mənşəyi
roy sahibi olan mürşidin hidayətidir. Kamil olmaq dərəcəsi sonuncuya
bağlı olduğundan mürşid atadan müqəddəmdir.

QİTƏ

Elim bir ruhdur ki, qoca mürşid öz nəfəsinin feyzindən
Tələb əhlinin ölü bədənlərinə gətirər.
Tələb əhlinin hayatı mürşidin nəfəsi feyzindədir.
Buna görədir ki deyirlər: “Nəfəsin canı vardır”.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Çün elm və sənəti bəyənirsən və mənfəət və zərərlərinin
aqibətini düşünürsən, daha yaxşı olar ki, sənət kəsb etməkdən
qabaq elmə rəğbət edəsən. Elm öyrənmək vadisinə gələsən ki, elm
ruhani ləzzətlərin zəncirini hərkətə gətirəndir və Allahı tanımaq sırlarına
vasitədir. Necə ki deyiblər:

Şeir

Elm bir dəryadır ki, ondan
Həqqi tanımaq gövhəri hasil olar.
Elmin rütbəsini ağlıllardan soruş,
Elmin ləzzətini cahil nə bilər?!

Rind dedi:

– Ey Zahid! Deyirsən ki, elm öyrənmək yaxşıdır. Mənim də onu
öyrənməyə arzum çoxdur. Indi təlim ver öyrənim və onun nuru ilə ruhumun
şəmini işıqlandırırm.

RÜBAİ

Elə et ki, sənin feyzindən bir zövqə çatıム,
Sənin yol göstərməyinlə bir yera çatıム.
Varlıqda irfandan başqa bir müddəam yoxdur,
Mənə rəhbərlik et ki, bir müddəaya çatıム.

Sonra Zahid bir səhifənin üzərinə bir əlif çəkdi. Rind onun mənasını soruşdu.

Zahid dedi:

– Bu elmlər xəzinəsinin açarıdır. Ədəbi və qadir Allahı tanımağın əsasıdır. Ibtidədə ki, qələm gözəllik lövhü üzərinə rəqəm yazdı, “Təkdən yalnız tək törər”, mövcübincə (Allah) özünü əlif surətində göstərdi.

RÜBAİ

Əlif bir hərfdir ki, heca (əlifba) ərbabının
dəftərində birinci yazılır,
Bir sərvdir ki, zəka bostanına zinət verir.
Təkdir, lakin min şəkildə görünür,
Məzhəri gah qüssə, gah da şəfadır.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu xətt təliminin müqəddiməsidir. Xətt təlimini mərifətin şərti
bilmək qələtdir. İrfan istedadı xətdən asılı deyildir. Peyğəmbərin savadsızlığı,
təhsilsizliyi bina şahiddir.

Şeir

Fəqih kitabları yiğib belə güman edir ki,
Xətt elmi irfanı kəsb etmək üçün səbəbdür.

O yəqin etməyib ki, xətt irfanın mənşəyi deyil.
Əgər xətt olmuşsa da, o, gözəllərin üzünü xəttidir.

Xətt öyrənmək qılılıq-qalı artırır, Allaha arif olanın isə dili laldır.

RÜBAİ

Münəccimlik, nəhv, sərf, fiqh, fəlsəfə elmləri
Əqlı yüksəltmək və danışığı zinətləndirmək üçündür.
Həqiqət əhlinin bunlara ehtiyacı yoxdur.
Çünkü Allaha yaxınlıq məqamında əql heyran, nitq də laldır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Xətt elmi Allahanın elə bir fəzilətidir ki, dinin əsasını
qoynaların danışıcılarının mütaliəsi üçün və yəqin əhlinin təriqətinin
əbədiləşdirilməsi üçün istifadə edilir, xətt vasitəsilə həmişə keçmiş
adamların yazılarından faydalanan və onu sonra gələnlərə çatdırırlar.

RÜBAİ

Əgər xətt sənətindən bir əsər olmasaydı,
Peyğəmbərin elmindən bizi kim xəbər verərdi?
Cün xətt hünar əhlinin əbədiləşməsinə səbəbdür,
Vallah xətdən gözəl hünər yoxdur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Xətti öyrənmək yazıların mütaliəsinə səbəb olur və yazıların
mütaliəsi məsələlərdə olan ixtilafın girdabıdır, xülasə, sərgərdanlıq mənşəyidir.
Sərgərdanlığı axtarmaq isə nadanlıqdır:

RÜBAİ

Hünər sahibləri bir-birinin əqidəsinin əleyhinədirlər.
Hər kəs öz əqidəsinə görə kitab yazırıb.
Yaxşı olar ki, onların yazdıqlarını heç oxumayam,
Qələm kimi hər xəttin sərgərdanı olmayıam.

Kitab mütaliəsinin çoxluğu şübhəni ortadan qaldırmaz, bəlkə şübhəni bir az
da artırır. Buna şübhə yoxdur!

Şeir

Hər nə qədər artıq kitab oxusən,
O qədər də artıq heyrətdə qalacaqsən.
Xətt ölkəsi elə bir şəhərdür ki, əql sahibləri onu
Sərgərdanlıq hasarı adlandırırlar.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu şərafətli elmi, lətif fənni elmlərin mütaliəsi üçün olməsa da, qayda-qanunları bilmək üçün öyrən ki, padşah dərgahına yaxın olanlar, himməti ali olan adamlar vəzirlilik və sədrlik mərtəbəsinə bu sənətlə çatmışlar, dünya işlərinin idarəsinə və dünyada olan şeyləri əldə etməyə bu vasitə ilə nail olmuşlar.

QİTƏ

Xoş o adamın halına ki, xəttin köməkliyi ilə
Izzət və etibar çölnə qədəm qoya.
Alçaqlıqdan acizliyin adını qənaət qoymaya,
Yüksəklilik axtara və acizliklə razılaşmaya.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu dediklərin dünya möişətindən ötrüdür ki, ömrü onda sərf edərlər və dünyanın hesabını axırətdə əzabla çəkerlər. İki dünyanın hesabını vermək bihudədir və bu, hər iki dünyada əzaba səbəb olar.

Şeir

Aqıl, axırda xətaya aparan elmin
Şərafını bəyənməz.
İnsani rütbə və məqama çatmaq arzusu
Həqdən uzaqlaşdırıb nəhaqqə çatdırır.

Doğrudan da, səltənət zövqündən qafıl olan cahil, padşahlara meyl edən alimdən yaxşıdır.

QİTƏ

Anlamazlıq rütbəsi ki, rütbələrin ən alçağıdır,
İnsani hər bir nemətdən məhrum etsə də,
O elmdən yaxşıdır ki, o, hünər sahiblərinin
Padşahlara yaxınlaşmasına və rütbəyə çatmasına səbəb olur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! İndi ki, xətti öyrənmək xoşuna gəlmir, onu rədd etmək üçün bəhanə axtarırsan, heç olmasa mənim nəsihətimi qəbul et, padşahlara xidmətin qanun və qaydalarını öyrən. Çünkü padşah yanında xidmət etməklə xoşbəxtlik qazanılır. Bu isə mülkün və səltənətin təməl daşıdır.

Şeir

Əgər ədəbin kamil olması səni padşahlara yaxınlaşdırısa,
Ümid var ki, hər iki dünyada muradına yetəsən.
Dünya neməti sevincini padşahların iltifatından, axırət mal-dövlətini
isə günahsız adamlara kömək etməkla taparsan.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Madam ki, məxluqatın yaradılmasından qərəz xalıqə ibadət etməkdir, məxluqun məxluqə ibadət etməsi layiq deyil. Bir insanın başqa bir İnsandan yüksəkliyini göstərən şərt Allahi tanımışdır. Bu yüksəklik diləncilik və yaxud padşahlıq rütbəsindən asılı deyildir. Onu bil ki, padşahların xidmətçiləri həmişə məhzun və sultanlara yaxın olanlar daima məğbundurlar. Əgər şahın yanında hörmətləri var, ədəb qayda-qanunlarını yerinə yetirməkdə əzab çəkirlər, əgər hörmətləri yoxdursa, qəzəbdən qorxurlar. Bu sənətə rəğbət bəsləməyi dünyapərəst adamlarda axtar. Bu nəsihəti irfan rütbəsi axtaranlara demə.

Şeir

Padşahların xidmətində məqam tutmaq üçün
Ömür mətnini sərf edən adamın
Görəsan qiyamət günü üzrү nə olacaq,
O öz məbuduna tərəf necə baxacaq?

Zahid dedi:

– Ey Rind! İndi ki şahlara xidmətdə tənbəl, sultanlara yaxın olmağın ləzzətindən qəfilsən, onda əkinçilik kimyasından faydalən ki, əkinçilik səvab mənzilinin yoludur. Kim tarlaya bir toxum salsa, o, hər dünya evini abad eləmiş olar.

QiTƏ

Get əkinçiliklə məşğul ol ki, onun mənfiəti ümumidir,
Həm sənin üçün kifayətdir,

Həm bütün heyvanlar və quşlar üçün.
O işdə ki, onun səmərəsindən
Həm özüna, həm özgəsinə mənfəət yetər, qüsür göstərmə.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Əkinçilik mənfəət ümidilə bir xəsarətdir. Bu bir zəhmətdir ki, rahətlik arzusu ilə çəkilir. Gərək həmişə toxum əkəsən, sonra müntəzir olasan ki, nə zaman hasil olacaq. Bu isə ömrün azalmasını tələb etmək, ölümün yetməsinə tələsmək deməkdir. Bu mətləbin də həqiqəti məlumdur və irfan əhli tərəfindən pişlənmişdir.

Şeir

Kim ki əkin əkdi, ola qulluq elədi,
O, intizardadır, məhsulun arzusunu çəkməkdədir.
O adam ki, ömrünün tez keçməsini istəyir,
O, ağılsız və qafıldır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Əgər əkin işi sənə çətin gəlir və bu sənətlə işləməyi səmərəsiz sayırsan, rında ticarəti intixab et, arzu gülünü o gülşəndən dər, çünkü həm güzəran, həm də xalqın ehtiyacını rəf etmək yoludur.

QİTƏ

Xalqın ehtiyacı öldürücü bir xəstəlikdir,
O naxoşluq Allahın mərhaməti ilə sağalar,
Allahın feyzı guya tacırın sayıdır,
Xalqın ehtiyaclarını o rəf edir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Ticarət mənfəət etmək üçün bir sevdadır və mənfəət əldə etmək üçün xalqı möhtac etməkdir. Əvvəl bir mali gərək alasan, sonra qiymətin bahalaşmasına müntəzir olasan. Bu da nemət əldə etmək üçün xalqın nemətlərə olan ehtiyacının çoxalmasını arzu etməkdən ibarətdir. Yəni, özünün mənfəətini xalqın ziyanında axtarmalısan. Bu mürüvvətdən uzaqdır və mərifət əhlinin yanında pis iş hesab olunur.

Şeir

Alverçi öz məişəti üçün istəyir ki,
Mali həmişə ucuz alsın, baha satsın.

Onun məqsədi həmişə öz mənfiəti üçün xalqı
aldatmaq olduğundan
Çox zəhmət çəkir və az rahatlıq görür.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, ticarət yolu ilə getmək və bu sərmayədən faydalananmaq istəmirsin, onda fərasət şamını yandır, bazar əhlinin sənətlərindən birini öyrən ki, sənət minnətsiz ruziyə və yaxşı yaşamağa səbəb olur. Peşəkarla bu feyz bəsdir ki, öz kasibçılığı ilə keçinir, həm də özgələr onun işindən faydalanairlar:

Şeir

Ey peşəkar, halal ruzi üçün
Xalqın minnətini çəkməkdən azadsan.
Özüna zəhmət verib çörək yeyirsən.
Afərin! İlani öldürüb xəzina əldə edirsən.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sənətkarlıq müəyyən olunmuş ruzi yolunda əzab çəkməkdir, qəflətdə nəfsin ibadətidir. Yəni, dolanmaq vəsaitini əla götirmək fikrində olub, kəmal kəsb etməyə imkan tapmamaq və ruzi tələbini nəfsin kəmali hesab etmək deməkdir. Onu bil ki, sənətkar gündüz gecəyə qədər güzəran üçün əziyyət çəkir və gecə gündüzə qədər çəkdiyi zəhmətin yorğunluğu ilə yatır. Bir nazənin ömür ki, yalnız yemək və yatmağa sərf olacaq, lüzumsuzdur və belə bir alçaq mərtəbəyə qənaət etmək cəhalətdir.

Şeir

Peşə öyrənmək üçün həyat sərf edən adam
Rahatlığı ancaq yuxuda görər.
Belə adam ömründən nə istifadə edə bilər ki,
Daima yaşamaq üçün əzab çəkmək və əzab çəkmək
üçün yaşamaq istəyir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Belə ki, sən mənimlə müxalifətə başlamışan və cürbəcür bəhanələr gətirirsən, qorxuram ki, elm və sənətdən bir bəhrə aparmayanın, mərifət ağacından bir meyvə yeməyəsən və sənin himmət

atın iqbal çəmənliyində ədəb kəsbində yoldaşlarından geri qalsın, cəhalət şəhi mərifət zövqü hərarətini sənin qəlbinin manqalında söndürsün, cəhalət eybini hünər sayasan, bilməməyi yaxşı biləsən:

QİTƏ

Əgər adam öz cəhlino etiraf etsə, eyb deyil,
Çünki hər alim ibtidada cahildir.
Cəhli etiraf etmək də bir növ elmdir,
İnsanın eybi odur ki, cəhalətindən bixəbər qalsın.
Naqis insanlara kamil demək düz olmasa da,
Naqis öz nöqsanını başa düşsə, bir növ kamildir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Əgər elm və sənət öyrənməkdən məqsəd yaradıcıya mərifət yetirməkdirsə, yaradıcıya mərifət yetirmək bu cüzviyyatın töhmətindən uzaqdır.

Şeir

Allahı tanımaq alım və ağıllı olmaqdan başqa bir şeydir,
Allahın sözündə və işində elm və eql kor və kardır.
Hansi ağıllı işin axırına layiqincə çatdı?
Hansi alım işin sonundan xəbərdardır?
Elm bəhsinin nəticəsi ürək ağrısıdır, onu etmə!
Elmin qeydiyə qalmağın faydası başağrısıdır, qeydiyə qalma!

Əgər sən bu dediyin sözlərdə mənim zahiri rütbəmin artmasını istəyirsən, həqiqətdə dünyada kim nadan və elmsizdirsin, onun da neməti artıqdır. Çünkü alım dolanmaqdə öz tədbirinə arxalanır. Lakin cahil öz işini Allahın kərəminə bağlayır. Madam ki, Allahın kərəmi xalqın tədbirindən təsirlidir, onda xalqın özü üçün çörək tapmağa minnət çəkməsi lazımdır:

QİTƏ

Bir ağıllı bir cahilə dedi ki, niyə
Sən mənim kimi deyilsən, qüssəsizsən,
Mən bu qədər ağıllı yoxsun və fəqirəm?
Sən isə o cəhalətinlə həmişə şadsan?
Cahil dedi ki, məgər bilmirsən ki,

Mən möhtərəməm, sən gözdən düşmiş.
Mən Allahın lütfünə təvəkkül elayirəm,
Sən isə öz tədbirinə güvənirsən.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Nemətin çoxluğu Allahın inayətinə dəlalət eləyir və zindəganlığın çətinliyi təhqir əlamətidir. Ola bilməz ki, Allah cahili inayət silsiləsinə alıb bilicini gözdən salsın, ta elmsız cəhaləti özünə qəbul edib o vəziyyətdə də qalsın. Bilici isə elmi məhrumiyyət aləti hesab etsin və ondan bəhrələnsin.

QİTƏ

Cahilin nemətdə, alimin yoxsul olmağı ya Allahdan deyil,
Ya da yoxsulluq və fəna rütbəsi nemətdən yüksəkdir,
Belə olmasa, elmi necə yüngül saymaq olar?
Necə demək olar ki, nemət cahillərə layiqdir?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Cahilin nemətdə olması, alimin çətinlikdə yaşaması qəzəb və məhribənlərdən deyil, bəlkə onda Allah hikmatının sırları var. Hərçənd ki, məmləkətin işləri cahilin əlindədir, alimin tədbirlə öz güzəranını əldə etməsi ondan daha asandır. Əgər dünya işlərinin əsasları ağıllıların əlində olsa, onda cahil adamlar istehqaqn olmaması üzündən çətinliklə onu qəbul edər. Bu hikmat Allah mərhəmətinin ümmükliliyinə dəlildir və bu da alımların təsəllisinə səbəbdür ki, Allahın nemətindən hamı istifadə edir, hər kəs onun salmış olduğu süfrədən öz ruzisini yeşir.

QİTƏ

Dünya dövlətinin daima nadanlıra çatması,
Ölkənin nizam və intizam üçün bir hikmətdir.
Alim öz ağlı ilə cahilə yaxınlaşa bilər,
Amma cahilin alımə yaxınlaşması zəhmətdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Hərçənd ömrümü tamam sənin üçün sərf etdim, zəhmət çəkib səni böyütdüm. Belə olmaya ki, mənim zəhmətim məzəmmətə səbəb ola, cəhalətin sayasında mənim ümidi lərim puça çıxa,

Öyrənməmək pərdən nəsəbinin üstünü örтə, sənin cahiliyindən xəbərdar olanlar məni təqsirləndirələr.

Şeir

Vay o bəndənin halına ki, adının bağı qalması üçün
Bir ömür zəhmət çəkə, övlad böyüdə,
Övladına gözəl tərbiyə əşər etməyə,
Atasının adını batıra, abrimi apara.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Deyirsən ki, övladın cahil qalması ataya eyibdir, tamam səhvdir və rəvə görülməyən fikirdir. Onu bil ki, Allahın hikməti insanların bərabər olmasına icazə vermir və hər kəsin rütbəsində bir fərq qoyubdur. Övladın pis olması atanın yaxşı ad çıxarmasının mənşəyidir. Odur ki, mənim hünərsizliyim sənin adının yaxşı xatırlanması üçün kamali-hünərdir.

Şeir

Bir alimin övladı özündən bilikli olsa,
Deyerlər ki, atasının elmi bu qədər deyildi.
Bu qədər zəhmət çəkib təlimdən sonra ataya
Öz cəhalətini isbat etməkdən başqa oğulun elmindən
nə fayda hasil olar?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Əgər elm təhsil etməkdə idrakının nöqsanlı olması manedirsə, itəeti təqlid etməyə nə var? Onda nə üçün mənim arxamca gəlmirsən. Mən ibadət yolunda zəhmət çəkirəm, nə üçün məni rəhbər tutaraq mən gedən yolu getmirsən? Əgər elm öyrənməkdə süstlüyün zahiri səadət qapılırını sənin üzünə bağlayırsa, gözəl əməlin nöqsanını tamamlasın. Özünü həqiqətçilər dərəcəsinə çatdırı bilməsən də, Allahın köməyi ilə heç olmasa təqlid edənlərdən də geri qalmazsan.

Şeir

Ey bu müxtəsər dairədə (dünyada)
Hünər və elm öyrənməyi istəməyən!
Madam ki, asanlıqla yaşayırsan
Şükür eləməkdə bir xoruzdan əskik olma!
Bax ki, o necə vəqt bilir,

Təşəkkür etmək üçün saatı başa düşür!
Onun dənini və suyunu Allah verdiyi üçün
Üzünü göyə tutub başını yera qoyur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mən sənin ardınca getməkdən utanmiram. Səni təqlid etməkdən yaxşı iş yoxdur. Amma sənin evində riyazət çəkmək vasitələrindən başqa bir şey yoxdur. Məndə isə riyazət çəkmək üçün əsla qüdrət yoxdur. Aləm xoşallıq mətəi ilə doludur, sənin evin onlardan boşdur.

Şeir

Dünya, şadlıq mətəi ilə abaddir,
Şənlilik və selamlılik şəmindən işıqlanmışdır,
Sənin qüssəli evini belə ki, mən görürəm
Dünya mülkündən yüz fərsəng uzaqdır.

Bunu da bil ki, İnsanın riyazət çəkməkdən xoşlanmaması təəccübülu deyildir. Xüsusən uşağın təbiəti ki, çətin işə və zəhmətə dözümü yoxdur.

Bəşər təbiətən şadlıq, şənliyə mayıldır,
İnsanın riyazətdən xoşlanmaması təəccüb deyildir.
Xüsusən uşaq ki, təbiəti ince olduğu üçün
Onun əziyyət çəkməyə heç taqəti yoxdur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Dünya rahətliklərinin vəsaiti yol tələsidir. Alımlər ondan ikrəh olurlar. Yaxşı olar ki, arif dünya tələsindən əlini çəksin və tərəddüd vadisindən bir guşayə çəkilsin: çünkü Allah şənlilik və qüssəni dünya əhlinin qarşısında qoyub və buyurub ki, hamı hər ikisindən bəhrələnsin və heç kəs hər ikisini görməkdən məhrum olmasın. Hər kim dünyada bir şeyə əlaqə bağlasa, axırətdə ona verilməyəcək.

Pəs ağıllı adam gərək dünyada qüssəli olsun ki, axırətdə qəm çəkməsin və dünyada şadlığı buraxsın ki, axırətdə onu əldə etsin.

Şeir

Dünya və axırət bir-birinin ziddidir,
Hər nə burda varsa, orda yoxdur.
O adamların ki, dünyada rahətlikləri yoxdur,
Axırəti rahətliklə keçirə biləcəklər.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Heç vaxt Allahın hikməti pis şeyin icad olmasına əsla icazə verməz, varlıq yolu qırıbların qarşısında tələ qurmaz, hər nə xəlq eyləyib, əlbəttə ki, yaxşıdır. Nə qayda qoyubsa, o da çox yaxşıdır. Kim pis və yaxşı iş görürsə, öz təbiətindən asılıdır.

Şeir

Hər na ki, yoxdan var olmuşdur.
Allahın qüdrətinin məzhəri və sənətinin əsəridir.
Kim desə ki, dünyanın yaradılışı pisdir,
O, demək istəyir ki, bundan yaxşısını yaratmaq lazımdır, bu da ki, məhz xətadır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Əgər dünya işlərinin binası pis olmasaydı, həqq yolu yolçularının nəzərində məkruh görünməzdi. Dünyanın oyunlarını görmək ayıq adamların işidir, sən hələ yuxudasan. Dünyanın eyiblərini başa düşmək qocaların işidir, sən hələ cavansan. Səbr elə ki, dünya hadisələrinin günəşini sənin üzərinə düşsün, sən də dünyanın yaxşıpisindən baş çıxarasan:

Şeir

Həqq əhli bəla və qüssə tələsinə düşübür,
Dünya bəla və qüssələrin mənzilidir,
Bu xarab dünyanın zülm və vəfəsizlərini
Şərh etməyə ehtiyac yoxdur, çünki bu, aləmdə maşhurdur.

Rind:

– Ey Zahid! Həqiqət əhlinin dünyanı pis qələmə verməkləri onun yaxşılığına işarədir. Onu məzəmmət edənlər dünyanın sevimli, istəkli olmasını söyləmək istəyirlər. Hər kəs ki, onun ləzzətlərini anladı, itaət yolundan üz çevirdi və dünya ilə məşğul olmaqdan başqa bir yerə çata bilmədi, vücudun qayəsini ondan başqa bir şeydə görmədi. Kamil insanlar ki, dünyanadan məhəbbətlərini kəsişlər və ağıllarını nəfslərinə üstün tutublar, onun pisliyinə görə deyil. Bil ki, dünya kamil yaradanın asarının məzhəridir. Dünya arıflar üçün rəhbər, cahillər üçün yolkəsən bir səddir. Xoş adamın halına ki, dünyanı əldə edə, ona bağlanmaya, dünyani çətin əldə edib, asan buraxa.

Şeir

Dünya o adam üçün pisdir ki,
Ona əlaqə bağlaya və həmişəlik olmasını istəyə.
O kəs xoşdur ki, dünyanın varlığını yox kimi,
Yoxluğunu isə var kimi bilə.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Dünya rahatlığının vəsaitini əldə etməyi toplamaq deyil, dağıtməq bil! Mal toplamağı rahətlik bilmə ki, o özü narahatlıqdır. Hər kəs öz müşkül işini qurtarmağı asudəçilik hesab etsə, həmişə zəhmətə düşcar olar. Çünkü nemətlər çoxdur və onların hamisini əldə etmek də çətindir. Xoş o adamın halına ki, xatircəmliyi (mal) toplamaqda axtarmasın, mahal bir arzu ilə pərişan söz danişmasın.

Şeir

Tamahkar adamlar dünya malını axtarırlar,
Onlar elə ümidi edirlər ki, bu toplamaqdə rahətlik vardır.
Bundan xəbərsizdirlər ki, həmişə
Mövcud olmayan rahətlik arzusu özü bir zəhmətdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hər kəs yüksək idrakın və arifpəsənd təbiətin köməyinə dünya məhəbbətini rahətlik hesab etsə, mümkün deyil ki, o adam dünyanı əziyyət və zəhmətlər yeri bilsin.

Şeir

Cahillər möhnəti yoxsulluqda, rahəti varda bilirlər,
Buna görə özlerini gah rahətdə, gah da zəhmətdə sayırlar.
Rahətliyi yoxsulluqda bilən dərd əhlili isə
Büsbüütün rahətlikdədir, əziyyətin adını da bilmir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sən ki, yoxsulluğun dərəcə və rütbəsini bilirsən, nə üçün hikmət atını varlıq zindanından azad etmirsen? Əgər qafillər yoxsulluğu pisləsələr, üzürlüdürlər. Amma sən ki, yoxsulluğun ləzzətini bilirsən səndən uzaq görünür ki, öz nəfsini tərbiyə edib, ona əzab verməyə çalışsan və nemət qədəhindən qəflət şərabi içməyəsən:

Şeir

Allah ki, bir gün səni yoxdan var elədi,
Bundan məqsədi sənin riyazət və ibadətin idı.
İndi sən asudəlik xəyalındasan,
Ayiq ol ki, onun göstərdiyi yoluñ əksinə getməyəsən.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Allah kamil, tədbirli və adil bir həkimdir. Hər iş üçün bir yer təyin edib və hər yer üçün də bir iş buyurubdur. Cavanlara qocalar işi görmək qanuna ziddir. Qocalara cavanların xasiyyətində olmaq yaxşı deyildir. Riyazəti təbiətən həddi-bülüغا çatmışlara buyurublar və ibadət zəhmətini çəkmək qapılarını onlara açıblar, nəinki bizə. Çünkü biz surət bostanının yenicə gəyərmiş səbzələriyik və heyrət çölündə hələ avara gəzən adamlarıq. Allah hökmünün əksinə danışma və riyazət yoluñ məndən soruşma.

Şeir

İndi ki məndə zahiri kamal yoxdur,
Mənə zöhd yolu ilə getmək yaxşı deyil.
Sən ki özünü ağıllı hesab edirsən,
Cəfaya dözmək sənin vəzifəndir, mənim vəzifəm deyil.

Zahid dedi:

– Ey Rind! İnsan istər-istəməz zəhmətin zəhərini dadmalı və riyazət yükünü çəkməlidir. Belə isə yaxşısı budur ki, bu gün qüssə çəkməyi intixab edib axırı olmayan şadlığı boşlayasan. Dünya əziyyətlərinə elə adət edəsən ki, əgər qəflətən bir rahətliyə çatsan da ona nifrat bəsləyəsən.

Şeir

Özünü zülmə ela öyrət ki,
Əgər birisi sənə lütf eyləsə, zülm biləsən,
Hər kim qüssədən fərəh, əziyyətdən rahətlik duymursa,
Onun rahətliyi əziyyətə və şadlığı qüssəyə çevirilir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hər kəs dünya ləzzətini görməsə, ondan əl çəkməyi asandır. Məhrumiyətin adını himmət qoyub, sərvəti olmadığından yoxsulluğu bəyənmək hünər deyil.

Hünər dünyani əldə etmək və tərk etməkdədir, nəinki onu tənbəllikdən axarmamaqdır.

Şeir

Kimə ki, dünyani ələ gətirmək çətindir,
Çarəsiz olaraq fəna və yoxsulluq yoluna üz çevirər,
Belə adamın tarifini hökm divanında nə cür yazmaq olar?
Dünyami onu tərk edib, yaxud o dünyani tərk edib?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Indi ki hər ikimiz Allah məxluquyuq, birlikdə də möhnət və əziyyət tələsinə düşmüşük, niyə gərək tək mən zəhmət çəkəm, sən isə əylənəsən?

Şeir

İki nəfər əgər qürbətdə bir yerdə yaşasa,
Gərək bir-birinə həvəslə kömək edələr.
Bu zülm olar ki, biri asudə otura,
Əziyyət o birisinin öhdəsinə düşə.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Cəhalətimi etiraf məni bəladan qurtarıbdır. Ağıl iddiası isə səni bəlaya düşçər edibdir. Dünyanı etibarsız hesab etmək məni fikirdən qurtarıbdır. Sən isə bu mənanın xilafına olduğun üçün ürəyinə tərəddüd dağı vurulubdur.

Şeir

Nə qədər ki, uşaq yetkinleşməyib,
Həmişə rahət və şən olacaqdır.
Elə ki, dünyada ağILDAN dəm vurdur,
Bir ləhzə də fikirdən asudə olmayacaqdır.

Dünyanın qüssəsini çəkmək böyük bir bəladır,
Axırəti düşünmək çətin və dərdli bir əzabdır.
Bunların hər ikisi ağılın özünə güvənməsinin nəticəsidir.
Dəli ilə uşaq ikisindən də azaddır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Tutaq ki, mən ağıl qeydi ilə gərək əzab çəkəm və sən cəhalətinə kef edəsən. Bəs niyə mən gərək sənin eyş-işrət vəsaitini

düzəldəm. Sənin ehtiyacın olan şeylərin ödənilməsi niyə mənim üzərimə düşsün?

Şeir

Ey oğul, əziz ömrüm sənin varlığın yolunda sərf oldu,
Ömrümün yarısı da səni tarbiyə etmək yolunda tələf oldu.
Tamam vücudum sənə sərf olundu; səndən mənə nə fayda?
Dürr sədəfə əvəzində nə verər?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mənə açıq zülm etmişən, indi onu lütf hesab edirsən. Məni təhqir etmişən, əvəzində mərhəmət umursan. Dünya bəla yeridir, müsibət və zəhmət məhəlliidir. Mən sənin üzündən bu tələyə düşmüşəm. Lazımdır ki, onun mükafatını verəm?

Şeir

Bir ata oğluna məhəbbətlə dedi:
– Sənin yoxdan vücuda gəlməyinin vasitəsi mənəm.
Oğlu dedi: – Dünyada qüssə və əziyyətdən başqa şey yoxdur.
Çox da öyünmə ki, əziyyət və qüssəmə səbəb olmusan!

Bil ki, ata oğlunun əziyyət dünyasına gəlməsi üçün bələdçidir və oğul da atanın axırət işləri yolunda çəkilmiş səddir.

Şeir

Ey ata, sən məni dünyada qəm-qüssəyə əsir etdin,
Mən də sanın Allaha itaət etməyinə mane oldum.
Dünya mükafat evidir, razi ol, incimə,
Yaxşılıq istayırsən yaxşılıq et, pislik edibsənsə,
onda pislik gözlə.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sənin sözlərindən belə məlum olur və hərəkətindən belə anlaşılır ki, zəhmətsiz mal toplamaq arzusundasan. Sənin bu arzun da ənqə quşu kimidir (ki, adı vardır, özü yoxdur). Könlündən şadlıq keçir, əziyyət çəkməsən, bu təmənna da kimya kimidir.

Şeir

Dünya bir iş yeridir,
Hər kəs bir iş ilə məşğuldur.
Sənin ki, ey tənbəl, bir işin yoxdur,
Get ki, əlbəttə, bazar oğrususan.

Rindi dedi:

– Ey Zahid! Tədbirsiz yaşamaq mən qafılə aid deyildir. Bu rahətliyin feysi tamam heyvanlara da şamildir. Bütün vəhşi heyvanlar ruzi yeyirlər və öz tədarük və tədbirlərindən minnət çəkmirlər. İnsan ki, yaşamaq və məişət üçün heyrandır, əlbəttə, heyyandan da əskikdir.

Əgər deyirsən ki, işsizlərin məişət küçəsinə yolları düşə bilməz, Allaha təvəkkül et ki, təvəkkül pis iş deyildir.

Şeir

Onlar ki, öz ruzilərini tədbirə bağlayırlar,
Bihuda bir işdir ki, görürlər.
Aya heyvanlar, quşlar dağ və səhralarda
Gündüz yeyəcəkləri üçün gecə nə tədbir görürlər?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Hərçənd sənin yaşamağın mənim ruhumun şəmini işıqlandırır, amma səni yaşatmaq odu canımı yandırır. Çünkü nəsihət eşitmək istedadım var və mətləbi başa düşməyi də bacarırsan. Amma nə mənim kimi riyazət çəkməyə qatlaşırsan, nə də özgələr kimi dünya nemətlərindən dadmağı bacarırsan.

Şeir

Yoxsulluğa əgər razı olasan, tabın yoxdur,
Nemətlərə meyl göstərsən, vəsilən yoxdur.
Sovmənin zahidi olmaq istəsən, yoxsulluğa dözə bilməlisən.
Xərabatın rindi olmaq istəsən, xalis şrabın yoxdur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mübaliğəni həddindən aşirdın, münaqışəni ifrata çatdırın. Nə vaxta qədər mən səndən rahatlıq vəsaiti istəyəcəyəm, sən isə əziyyət və zəhmət yolu göstərəcəksən. Mən kef və eyşdən danışı-

ram, sən məşəqqət qapısını açırsan. Bəhanə gətirmə. Nemət vəsilələrini hazırla ki, fürsət qənimətdir, təxirə salmaq zərərdir.

Şeir

Ayıq ol ki, nazənin ömür keçir,
Bax, necə də qüssəli və kədərlı keçir.
Ömründə eys, işrat görməmişəm,
Yüz heyf bu ömrə ki, belə keçir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! O cür ki, özün görmüsən və dəfələrlə də məndən eşitmisən, mənim evimdə riyazət vəsitələrindən başqa bir şey yoxdur. Sən də ona rəğbat etmirsin. Bundan sonra istədiklərini özgə bir yerdə axtar və ürəyindəkiləri başqasına de.

Şeir

Mənim evimin əşyasından xəbərdarsan,
Əgər bəlaya meylin var, buyur, bismillah!
Əgər rahətlik istəyirsən, özgə qapını döy,
Rahət və bəla üçün sənə yol göstərmişəm.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Nə qədər ki, mənim zəhmət çəkmək növbətim yetişməyib, mən məişət zəhməti çəkənə qədər o ruzi ki, sənin öhdənə düşübür mənə yetir, hələlik sənin boynuna düşən güzəranımı mürəttəb çatdır. Mənə lazıim olan şeyləri hazırlamaq sənin öhdəndə olduqca mənə güzəran fikri etmək lazıim deyil.

Şeir

Hər kas bir muzdura əmək haqqı verə
Ki, onun üçün səylə işləsin,
Tədbirsiz adamdır, əgər yanlışlıb
Axmaqlar yolu tuta:
Muzdurun rahatlığını nəzərə alıb,
Öz işini özü görə.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Mənə hansı əmək haqqını vermişən ki, dolanmaq xərcini mənim boynuma salmışsan?

Şeir

O gündən ki, sən yoxluqdan
Varlıq dairəsinə qədəm qoymusan,
Məndən hər cür yaxşılıq görmüsən,
Mən səndən zülm, əziyyətdən başqa bir şey görməmişəm.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən dəfələrlə nəsihət yolu dedin və moiəz gövhərimi bu qayda ilə
deşdin ki, dünya hər bir şadlıq qarşısında min cürə qüssə verər, hər bal
müqabilində min zəhər qoyar. Bil ki, evlənmək ləzzəti bir baldır və onun zəhəri
övladın əziyyətidir. Təzə gəlin ilə ixtilat şadlıqdır, onun müqabilində ev-eşik
qayğısı bir qüssədir.

Şeir

Ey nikahə, evlənməyə və əyal sahibi olmağa könül verən,
Ehtiyat elə ki, ayağını möhnət tələsinə qoyursan.

Hər kim o bali dadsa, bu zəhəri də dadmalıdır, başqa çarəsi yoxdur. O şadlığı
görən bu qüssədən uzaq deyil.

Sən mənim anamla evlənəndə mənim xərcimi ödəməyi müləhizə etmədinsə,
(demək) uzaqqorən adam deyilmişsən. Əgər bu müləhizəni etmisənsə, bəhanə
gətirmək insaf deyil.

Şeir

Bir kişi ki, qadınla yatmaqdan şaddır,
Elə kişi azad deyil, qiyamətə qədər əsirdir.
Həqiqətdə o təkcə arvad əsiri deyil,
O nə qədər sağdır, övlad qüssəsi çəkmək əsiridir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Evlənmək feyzi ki, dünyanın nizam və intizamına səbəbdür, onu
müsibət adlandırma. Evlənməyin şərəfi ki, bəni-adəm nəslinin törəməsi üçündür,
onu insannın əziyyətinə səbəb bilmə. Onu bil ki, gözəl qızla evlənmək və pak
əxlaqlı qızlara şəriət qanunu ilə yaxınlaşmaq iki dünyanın səadətini
qazanmaqdır, ürəyin və canın rahətliyidir. Həm insan nəslə onlardan töreýir, həm
də onların qayğısına qalmaqla ev-eşik sahibi olursan. Bu, həm nəfsi pis işdən
hifz edir, həm də iş görmək üçün İnsanın qeyrətini hərəkətə gətirir.

Şeir

Qadın nədir? Kişinin məişət fikrinin ustası,
Hər kimin arvadı yoxdur, dünya işində tənbəldir.
Evli olmayan kişi hünerlər olar,
Hər kim evlidir, hər bir sənətdə kamildir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Qadınlara məhəbbət etməkdə yanlış düşünmüsən. Evlənməyə rəğbət etməkdə də səhv etmişən. Bil ki, arvada yaxınlaşmaq dərmansız bir dərddir və o dərdi həkimlərə söyləmək həyəsizliqdır. Əgər gözəl olsalar, onları saxlamaq bir bəladır. Əgər çirkin olsalar, onlarla yaşamaq dərdli bir əzabdır. Onlarla yaşamaq insanın səhhətini pozar. Onları boşamaq isə xalqın məzəmmətinə səbəb olar. Arvad sevən kişi düşmən bəsləyən bir səfəhdür. Çünkü arvad həmişə ərinin ölməsini və özünün sağ qalmasını istəyir.

Şeir

Əgər arvad özünün ömrünün uzanmağına dua etsə,
Öz duasında ərinə nifrin etmiş olar.
Əgər arvadın ölümü üçün bir kişi kədərlənsə, ona de ki, ölü!
Çünkü o, düşmənin ölümünə qəməgin olmuşdur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Atası ölen oğul atasızlıqdan ölmür, habelə anası ölen oğul da o saat ölmür. Tutilim ki, mən də öldüm və səni hadisələr cəfasının əlinə tapşırdım. Onda sən mənim acizliyimə rəhm elə və məişətini özün təmin et.

Şeir

O kimsə ki, övladın ruzisini atanın məhəbbətindən asılı edibdir,
O, övladın üzünə döşdən (əmcəkdən) ruzi qapısın açıbdir.
Əgər uşaq öz ata-anasından uzaq düşsə,
Əlbəttə ki, Allah ata-anadan başqa ona bir vasitə düzəldəcəkdir.

Rind dedi:

-Ey Zahid! Səndən ehsan tələb etməkdən məqsəd sənə əziyyət vermək deyil, bəlkə sənin dərəcəni yüksəltmək üçündür. Çünkü sən Allahın rızasını qazanmaq və dünyانın ləzzətini tərk etmək istəyirsən. Bunun hər ikisi atanın öz övladına pərəstar olması ilə olar. İndi ki, sən

bu dövləti özünə şərafət bilmirsən və mənim fikirlərimi küdürət hesab edirsin, vacibdir ki, küdürət tozunu sənin səfa səhifəndən siləm və səndən uzaq gəzəm ki, sən qəmdən qurtarasan, mən də minnətdən.

Şeir

Əgər sənin köməyin əziyyətə səbəb olursa,
Bir dost səndən inciyib narazı qalırsa,
Tez onun dostluğunu tərk et,
Qoyma o sənin dostluğundanizar olsun.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Mənə qəribə bir hadisə üz verib və qabağıma təəccübü bir təhlükə çıxıb. Sənin xahişlərinin çoxluğundan nə istəyini yerinə yetirə bilirəm, nə də səni çox sevdiyimdən səndən ayrıla bilirəm.

Şeir

Arzu qapısını sənin üzünə açmaq çətindir,
Naümid olub səfərə göndərmək da çətindir.
Heç kəs bundan çətin bir hadisə görməmişdir,
Səninlə olmaq da çətindir, olmamaq da çətindir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu ayrılıqda və səfər əzmində iki mənfəət nəzərdə tuturam. Əvvəla, budur ki, sən məndən əlaqəni kəssən, tamam vaxtını ibadətə sərf edəcəksən. Bu sənin (Allaha) yaxınlaşmasına səbəb olar. İkinci budur ki, mən də sənin məhəbbətinə arxalanmaram. Qürbət çətinliklərinin zəhərini dadaram. Mümkündür ki, təbiətimin harin atı ədəb təliminə ram olub, tənbəl könlüm elmləri öyrənmək üçün həvəsə gələ. Bu, mənə dövlətə çatmaq sərmayəsi ola bilər.

Şeir

Ta nəfəs qürbət talasının asırı olmasa,
Zəhmət və əziyyətdən inciməsa,
Onun güzəran üçün bir elm və sənət
Axtarmaması təəccübü deyildir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, getmək bayrağını qaldırmışan və səfər etməyi qərara almışan, ehtiyat elə ki, qürbətdə qarşına çox bələlər çıxar.

Kimsəsizlik vadisində saysız əziyyətlər üz verə bilər. Hər addımda bir lotu sadəcil adamları ovlamaq üçün bir hiylə toru qurub, hər tərəfdə bir əyyar xəbərsizləri aldatmaq üçün yalan dəsgahı açıbdır. Məbada səni hiylə ilə tələyə salalar və aldanıb məni bədnam edəsən!

Şeir

İblis həmişə hiyləgərlər suratında
Hər yoluñ ağızında yüz tələ qurubdur,
Kim ehtiyat ilə qədəm atmasa,
Əlbəttə, hər qədəmdə tələyə düşəcəkdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Mənə səfərin tədbirlərini öyrət və qurbətdə necə davranmalı olduğumu söylə. Göstər ki, hansı adamlardan uzaq olum, hansılardan ehtiyat eləyim. Bildir ki, qurbət müsibətləri nədir? Kimlə həmsöhbət və yoldaş olmaq məsləhətdir?

Şeir

Səfər görməmiş bir kəs ki, qurbətdə
Hər bir diyarın taməşasına həvəs edər,
Əğər yolda bir səmimi yoldaşı olmasa,
Dünya görmüşlərin nəsihətləri ona yoldaşlıqla kifayətdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bil ki, İnsana həyatda dörd xətər rast gələ bilər, dörd xətərli halət üz verə bilər. (Əvvəl) uşaqlıq dövrüdür. Uşaq gücsüzlüyü üzündən öz mənfəətini axtarmaqdə və zərərini dəf etməkdə acizdir.

Ağılsız qadınlar onun haqqında çoxlu məsləhətə zidd tədbirlərə əl atırlar və ləyaqətsiz mürəbbilər onun tərbiyəsi üçün nadirüst fikirlərlə üzünə cürbəcür zərər qapıları açırlar.

Şeir

Ey qoca! Yeniyetmə uşaqdan qafıl olma
Ki, o yazığın başının qəzası çox çətindir.
Demə ki, onun dayədən əmdiyi süddür,
Cahil qadınların əlindən qan içir.

(İkincisi) gözəllik dövrüdür. Əxlaqsız və hiyləgər lotular pis niyyət sahibləri düzə oxşayan yalanlarla ona hiylələr gələrlər. Dostluq adı ilə ona nə kimi düşmənciliklər edərlər.

Şeir

Ayüzlü gözəllərin surətlərinin dövrəsində bir xətt var
Ki, onları bəd nəzərdən iraq saxlasın.

(Üçüncüsü) cavanlıq qüruru zamanıdır. Dilruba gözəllərə və aldadıcı işvələrə eşq yetirməkələ hər hansı bir sərvəftarın cilvəsinə biqərar və qaniçən qəmzəsinə giriftar olar.

Şeir

Ey könül, səlamətlikdən ayrı düşüb,
Dilruba gözəllərin eşqinə mübtəla oldun!
Səni mən gözdən qoruyum, yoxsa zülfədən,
Sənlə nə edim ki, yüz bəlaya düşdün.

(Dördüncüsü) Qocalıq dövrüdür. (Bu zaman) qüvvələr zəifləyir, dünya əndişəsi qüvvətlənir. Cahillərin əlindən qoca nə kimi cəfalar çəkər və həsrət qədəhindən nə qədər zəhərlər içər.

Şeir

İnsan cavanlıqda cahil, qocalıqda ağılli olar,
Qocalaq zəiflik fəslidir, cavanlıq güclülük vaxtıdır.
Zəiflik həmişə ağılla, qüvvət isə cahilliklə olduğuna görə
Cavanlardan qocalara əziyyət yetməsi uzaq deyil.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hikmətdən, dediyin kimi, insanların üzünə dörd xətər qapısı açılmışdır. Bil ki, hər xətərdə bir nemət də qoyulmuşdur ki, bu nemətlər yaraya malhəm və möhnətə əvəz ola bilər. Uşaqlığın acizliyi dövründə hər iki dünyada asudəlik var. Gözəllik dövrünün bir cazibəsi vardır ki, İnsanı tay-tuşdan fərqləndirir. Cavanlıq qüruru vaxtında rəhətliyə çatdırın məhəbbət nəşəsi var. Qocalıq zəifliyində isə camaat içərisində qocaya ehtiram var.

Şeir

Əvvəldən axıra, bizim tabiətimizin dörd fəslində
Allah hər əziyyətə müqabil bir nemət verib:
Acizliyə – asudəlik, gözəlliyyə – cazibə,
Eşqə – məhəbbət zövqü, qocalığa-vüqar.

İndi de görüm, mən bu dörd xəterdən hansına çatmışam ki, onun nemətindən məhrum qalmayum.

Şeir

Ey əhli-nəzər, öz vücudumdan qafiləm,
Öz varlığımızdan xəbərim heç yoxdur.
Mənə göstər ki, dünyada kiməm?
Mənim vücuduma nədən xeyir və nədən şər gələr?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sən birinci xəterdən keçmişən, ikinci xətərə yetişmişən. Gözəllik rəqəmi üzünün səhifəsinə çəkilmişdir. Əgər bir kölgə sənin dalınca gəlsə, ondan uzaq olmağın lazımdır. Əgər aynadakı əksin sənə baxsa, gərək ondan acığın gəlsin. Tainki məclisdə meydan qızışdırın olmayasan. Rindlərin səhbətindən uzaqlaşasan ki, dostlarının sinəsi düşmənlorının məzəmmətinə hədəf olmasın. Sənin rəftarın da dost və qardaşlarını utandırmasın.

Şeir

Gözəllik bir xəzinədir ki, ismət və iffət onun hasarıdır,
Qeyrət o hasarın qarşısında oğrudan qorunmaq üçün qarauldur.
Ədəb əqli odur ki, həmişə oğrunun qorxusundan
Hasarı qorumaq üçün qaraul saxlaşın.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Çətin bir məsələ dedin, müşkül bir yol göstərdin. Gözəllik dövrü zehin və fərasət qapılarını insanın üzünə açır və gözəllik dövranı nəfs və istəyin möhkəmlənməsinə müqəddimədir. O zaman hər kəmal sahibi adama rəğbət bəslər. O da onlarda nə görsə əxz eylər.

Aydındır ki, xoştəb adamlar, sahibməzaq kamillər cəmala müştaq olurlar. Əgər göyçək üzülü cavanlar və pərifələt gözəllər cahillərin tənəsindən və pis yola düşməkdən qorxaraq, xoştəb adamlara yaxınlaşmasalar və kamil adamlar onlara tərbiyə verməsələr, yəqindir ki, gözəllik dövrü keçdikdən sonra nə bunların kəmal əxz etməyə istedadları olar, nə də onların qılıq-qal həvəsləri. Bununla da mərifət gözəlinin üzü təqlid pərdəsilə örtülər və heç kim heç kəsə elm və ədəbdən fayda yetirə bilməz.

Şeir

Nə qədər ki, gözəlliynə görə məqbulsan
Kəmal sahiblərindən yaxşı xasiyyətlər öyrən,
Elə tədbir elə ki, sənin gözəlliyn gün-gündən azaldıqca,
Kəmalın artsın.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Buna görədir ki, irfan mərtəbəsinə mindən bir adam çatır. Mərifət sahibləri nadir tapılır. Əgər dünyada bədnəzər, əxlaqsız adamlar bu tələni sevgililərin yolunda qurmasayırlar, bixəbər cahillər pak aşıqlərə bu töhməti vurmasayırlar, doğrudan da təmiz aşıqlrlə yoldaşlıq, niyaz sahibi ariflərlə yaxınlıq oğulları ataların ehtiyacından qurtarar və hamını onlar mürüvvətlərinə görə, özlərinə ata hesab edərdilər.

Şeir

O ayrılıq ki, məşuq ilə aşiq arasındadır,
Fasiqlərin pis əməllərinin qorxusundandır.
Yoxsa hüsн eşqdən ayrılmaz,
İki müvafiqin arasında ayrılıq layiq deyil.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bil ki, gözəllik pakdır və natəmiz adamların sataşmasından uzaqdır. Gözəllik bir aynadır ki, hamını göstərir, istər düz adamlar, istər əyri adamlar öz simalarını onda görərlər.

Kim öz gözəlliini saxlamağı bacarmasa, belə şərt var ki, onun gözəlliyi davam etməz. Pak gözəllik, pak da eşq istəyir. Hər cins öz həmcinsinə meyl edər.

Şeir

Əgər paksan, ey hərif, zati xəbis
Və nadirüstü adamların ixtılatından qorxun yoxdur.
Natəmiz həriflər də adam tanıandırlar,
Səni pak gördükdə pis gözəl baxmazlar.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, sənin idrak qüvvən pak ilə napak arasında fərq qoyur, yaxşı ilə pisi bir-birindən ayırrı, qorunmayı sənin fərasətinin öhdəsinə qoyuram, sənə səfərə getmək icazəsi verirəm.

Şeir

Kim ki, pis və yaxşidan xəbərdar ola,
Lazımınca işə vaqif ola,
Əgər qürbətdə dostu və qəmxarı
Olmasa da, nə qüssəsi var?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Hərçənd müəyyən yol tutmağa və hərəkət etməyə təqətin yoxdur, mən hələ sənət əsərlərinə bələd deyiləm və dünyani tamaşa etməmişəm, bir neçə qədəm şəhəri gəzmək üçün mənimlə gal, dünya tamaşasında bir az mənə yoldaşlıq et ki, nə görəm onun keyfiyyətini səndən öyrənim.

Şeir

Xoşbəxt o adamdır ki, səfər etdiyi zaman
Gecə-gündüz arif bir müsahibi ola.
Hər nə ki, sənət əsəri görse,
Onların həqiqətini müfəssəl surətdə soruşa.

Zahid Rindin xahişini qəbul etdi, bir neçə qədəm onunla yoldaşlıq etməyi məsləhət gördü. Hər ikisi evdən çıxdılar, küçə-bazara düşdülər. Rində çətin görünəni Zahiddən soruşurdu. Birdən böyük bir imarətə çatdılar. Bura böyüklerin yığıncaq yeri idi. Padşahların rütbəsindən yüksək və günahsız İnsanların ürəyindən təmiz bir yer idi. Sevimli məhbubə kimi bəzənmişdi. Onu sevənlərin fəryadı göyə yüksəlmışdı. Minarələrinin hədsiz işvəli qəddi müəzzzini fəryadə gətirmişdi. Tağlarının gözü xoş zövq abidlərin qərarını əlindən almışdı. Mehriban qaşı imamı nigaran qoymuşdu, minbərin hörükleri xətibin ayağını zəncirləmişdi.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bura haradır və bu şərəfli yerin adı nədir?

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu Allahın evidir və səfali sufılərin məbədidir. İblisin bu evə yolu yoxdur və bu evdə əyləşənlərə ondan (İblisdən) xətər yoxdur.

Şeir

Məscid İblisin fitnə və şərlərindən
Axşam-səhər xalqın əmin-amanlıq hasarıdır.

O adam İblisdən və onun şərindən asudədir ki,
Onun yeri gecə-gündüz belə bir hasardır.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bura ki, Allahın evidir, sidqü səfa yeridir, bura o atanın yeridir ki, oğlundan xəbəri yoxdur və o oğlu mənzilidir ki, atasından qorxusu yoxdur. Sən ki hələ mənim xatırımı istəyirsən, bu evdə yurd salmağın çətindir. Mən ki hələ sənə bağlıyam, bu evdə mənzil tutmaqdən uzağam. Bir adam ki ev sahibini yaxşı tanımır, onun evinə necə girə bilər?

Şeir

Bu ev vəhdət, sidq və səfa evidir,
Əlaqələrdən uzaq, Allaha yaxınlıq məkanıdır.
Bizim hələ ki, fikrimiz dünya ilə məşğuldur,
Bu evin arzusunda olmağa hələ ləyaqətimiz yoxdur.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Fəsad əqli ilə oturub-durmaqdən və allahsızlara yaxınlaşmaqdən qabaq bu evə gəl, bu tayfanın söhbətlərinə rəğbət et. Bəlkə bu tayfanın rəhbərlik işığı səni cəhalət qaranlığından qurtarsın və bu cəmiyyəti təqlid etmək səni məqsəd mənzilinə yetirsin.

Şeir

Bir məclis ki, onda Allah feyzi saqidir,
Daima nəğməsi zikr, şərabi (Allaha) müştəqlikdir,
Mümkündürsə, gir (bu evə) və bir qədəh iç ki,
Belə bir qədəhin nəşəsi həmişəlikdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bura kamillərin yeridir. Kəmal öyrənmək məktəbi deyil. Bu, vəslə çatmışların mənzilidir, vüsal yolu deyil. Əgər burada oturanlar nicat tapmışlardırsa, ayıbdır ki, mənim küdürü tozum onların səfa səhifəsinə qonsun. Əgər (dünyaya) ürək bağlayandırlarsa, heyfdır ki, mənim günahsız nəfəsim onların ixtiliati təsirindən günahkar olsun.

Şeir

Əgər bu məclisin əhlı fəzl və kəmal əhlidirsə,
Niyə bu cəhalatlə ora gedib utanaq?
Əgər hiyləgər, xudpəsənd və şərir adamlardırlarsa,
Nə üçün gedib onların işinə şərik olar?

Mənim məsləhətim budur ki, Allahın evindən gedim, özümə layiq iş və münasib bir mənzil axtarıram.

Məsciddə sovməə əhlinin yiğincağı var,
Adam çox olduğundan mənə yer yoxdur.

Elə ki, Rind (məscidə) girməyə razılıq vermedi, qoca onunla gəzməyə başladı. Tamaşa edib hər yerdən keçirdilər, söhbət edib hər tərəfi gəzirdilər. Birdən bir binaya yetişdilər ki, başı göylərə ucalmışdı. Zülmə səsi oradan mələklərin ibadətgahına yetişirdi. Behişt bağından rəng almış bir bağça, qılmanlardan xəbər verən bir məclis idi. Sərxoşların səsləri, tərənnümləri sakitlik sevən beyni qədəh kimi dolandırır, şərab içənlərin “nuş olsun, nuş olsun” səsləri əql axtaran dımağı qəflət yuxusundan oyadırdı. Saqi ləl kimi şərabı göstərirdi ki:

Əql cövhərinə satıram.

Mütrüb pərdə götürmüdü ki:

Riyanı rüsvay etməyə çalışıram.

Xülasə, bura dünyadan əl çəkmiş və axırtdən əl üzümüşlərin yeri idi.
Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu necə ürək açan yerdir. Eşitdiyim nə səsdir?

Şeir

Bunlara baxmaq mənim huşumu başından apardı,
Ürəyimdə başqa bir dünyaya yol açdı.
Burada hamının rahatlığı və zövqü var.
Elə bil ki, hamı Allahdan razıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bura şeytan evidir, üsyankarlığın sərçəsməsidir. Bu evin sakinləri Allah rəhmətindən uzaqdırlar. Müxalifət etdiklərinə görə Allahın düşmənidirlər. Dünyada ağillarının fəsadına görə məzəmmət olunurlar. Allahın hökmünə müxalifət etdiklərinə görə axırtdə də mah-

rumiyyətə düçər olacaqlar. Əgər Allahi tanımlar və bu işi görürər, Allahi tanımamaqdan pis nə var? Əgər Allahi tanıyırlar və qəsdən itaət etmirlər, onda qorxmaz üşyankarlardan da pisdirlər. Xoşbəxt o adamdır ki, onların yanına getməsin və bu pərişan dəstənin həmsöhbəti olmasın.

Şeir

Bu tayfa Allahın rəhmətinən uzaqlır,
Allahın və xalqın feyzindən kənardadır.
Allahın göstərdiyi yol ilə getmir,
Ya gözlü həyasız, ya da kordur.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu evə şeytan yeri dedin və bu evin sakinlərini günahkar saydın. Bu nə hikmətdir ki, Allah öz qüdrəti ilə düşmənlərinin evini belə abad saxlayır? İlahi qüdrəti olduğu halda bu mürtədlərin cəmiyyətini dağıtmır.

Onlara möhlət verir ki, istədikləri kimi rahətlilik etsinlər və həmişə itaət şışəsinə daş atsınlar, daima günah əməllərin hücumu ilə pəhrizkarlığın cəlalını pozsunlar.

Şeir

Gördüm bir rind saqidən şərab istəyir.
Dedim: Sənin bu işin Allahın hökmünə müxalifdir.
Dedi: Biz hər işi Allahan bilirik,
Bizim muradımıza çatmağımız onun icazəsi deməkdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Özünü gözlə, bu etiqadla yoldan çıxmayanın və asılərin əfsanəsinə aldanmayasan. Bil ki, bunların günahlarına Allahın səbri qəzəb dəlillərini möhkəmləndirmək üçündür. Allahın onları cəzalandırmaqdan əl saxlaması əzabə layiq olmalarını isbat etmək üçündür. Gözəl iş Allahın əmrinə itaət etməkdir. Pis əməl xəta yola getməkdir. Sərxoşların ki, ağlı yoxdur, pisi yaxşıdan ayıra bilmirlər.

Şeir

Ey pak ürəkli, sən ki, zəmanə əhlindənsən,
Ya güzəran üçün, ya da axırət üçün çalış.
Şərab içib hər iki dünyadan qafıl olmaq
Aydındır ki, axırda nə nəticə verə bilər?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Əgər bu tayfa ilə oturub-durmusan və onların şərabını içmisən, deməli, öz bəd əmalini etiraf edirsən və sözlərinin etibarı yoxdur. Əgər onlarla oturmamışan, təhqiq eləməmiş adamin sözlərindən doğruluq qoxusu gəlməz. Nə dəlillə öz sözlərinin doğru olduğunu sübuta yetirə bilərsən? Bu dediklərinin öhdəsindən necə gələ bilərsən?

Şeir

Əgər şərab içənsən və şərabi pisləyirsən,
Utanmalısan ki, öz işinin eybini söyləyirsən.
Əgər şərabi dadmamışan və şəraba pis deyirsən,
Ayıbdır ki, ciy söz danişırsan.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Şərab içənlər barəsində Allahın hökmü kafi bir dəlildir və Allah əhlinin ondan ikrəh etmələri sənə kafi cavabdır. Bir xəbisi ki, Allah haram edir, imtahana nə ehtiyac? Bir cəmiyyəti ki, öz dərgahından qovur, onlarla ixtilat və onlara yaxınlaşmaq layiq deyildir.

Şeir

Bir halda başər böyük Allahın,
Sadiq kələmin rəhbər tutur.
Biz hara, təcrübə etmək hara,
Haqq söz pisi və yaxşını fərqləndirir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən güman ilə Allah xalqına töhmət eləmə, xəyal ilə insaf rişəsini əldən vermə, sən nə bilirsən ki, (onların içdiyi) şərab “şeytanın murdar əməlindən” bulanan şərabdır? Bu şərab içənlər o adamlardır ki, onların sərxoşluğundan ülvi ağıl əskilir? Bəlkə bu şərabin hər daması cəhənnəm odunu söndürməyə səbəkdir? Və bu tayfanın oxuduğu hər nəgmə ülvi aləmin Allaha etdikləri zikrdən ibarətdir?

Şeir

Qədəh qaldırılanların rümuż dəryasının dibi yoxdur,
Şərab içənlərin sırr pərdəsinə yol yoxdur,
Kim ayıqdırsa, şərabin nə olduğunu bilməz,
Sərxoş olduğandan sonra öz halından xəbəri olmaz.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu dediklərin Allah şövqü bəzmində şərab içənlərin rütbəsidir, faydasız xumarların yox. O, maarif aləminin mənasını anlayanların şivəsidir, dünya viranəsinin zahirpərost adamlarının işi deyil. Abi-həyatı zəhər adlandırma. Haqq sözə batıl adı vermə ki, insanın nəfsi özünə təsəlli vermək üçün hər pisə yaxşı adı qoyar və xəta işi öz xeyrinə çevirməklə nicat müjdəsi verər. Nə özüm bu məclisə gedirəm, nə də sənə öz ixtiyarımla icazə verərəm.

Mən hara, xərabat yolу harа?

Bu məsləhət mübərək deyil. Əgər sən bunu arzulayırsansa, “Bu səninlə mənim aramda bir ayrılıqdır”.¹

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bu məsələdə haqq sənin tərəfindədir. Çünkü meyxanəyə rəğbat etmək sənin adətinin əksinədir. Bu adətin əksinə iş görmək ən böyük müsibətdir. Indi ki, qeyd tozu sənin etibar aynanı tutub və təqlid zənciri getmək ayağını bağlayıbdır, səninlə bu camaat arasında tam bir əkslik vardır. Sən onlara nifrat etdiyin qədər onlar da səndən qaçırlar. Amma mən bu cəmiyyətin təbiətini imtahan məhəki ilə yoxlamayınca və onların üzündən şübhə pərdəsini açmayıñca, mahaldır ki, təqlid xatiri üçün onların söhbətindən uzaq olam və onların məclisindən kənar gəzəm. Bir saat bir guşədə otur, iztirabin əvəzinə səbr et, ta mən içəridəkilərin halını mülahizə edim, az müddətdən sonra əhvalatı öyrənib oradan çıxm.

Şeir

Ey pak gövhər, mən bir səfərə mail olmuşam,
(Bu) səfərdə ağıl sərmayəsi mənimlə yoldaşdır.
Ümidvarım ki, bu səfərdən zərər çəkməyəm,
Hər sərmayəni, həm də mənfəəti nəzərə alam.

Zahid Rindin istedadına etimad etdiyindən həddi-bülüğə çatdığını görə günaha mürtəkib olmayacağını nəzərə alıb, onun meyxanəyə girməsinə icazə verdi.

Rind rindlər kimi meyxanəyə qədəm qoydu. Meyxanənin yuxarı başında bir qoca gördü. Qoca meyxanəni öz vücudu ilə zinətləndirmişdi. Hər kim hər nə istəyirdi ondan ala bilərdi. Bu qoca camın güzgü-

¹ Qurandan götürülmüş bir ifadədir.

sündən bixəbər məstlərə gah kainatın əhvalından xəbər verir, gah mütrüb nəğməsində dünyanın sırr pərdələrini açırı.

Gözəlləri gözəlliyyin həmişəlik olmamasından xəbərdar edir və aşıqlərin məhəbbətini onların ürəyinə salırı. Saqılərə dövrün tez keçməsindən xəbər verir və sürur qədəhlərini gəzdirməyi onlara tapşırırı.

Şeir

Batini aydın, ürəyi saf bir qoca.
Onun rəyi hər müşkülü asan edirdi.
O təhqiq xəzinəsinin açarını göstərən idi,
Sirlər gövhərinin xəzinəsini açan idi.
Onun böyük adı eşqin zinəti idi,
Ağıl ona bəndə olduğu üçün fəxr edirdi.
Onun nəzəri qədəhi mərgüb etmişdi.
Onun himmatı, üzüm tənəyi kimi, hər kəsi
Torpaqdan götürüb, ləl sahibi etmişdi.

Elə ki, Rindin gözü qocanın nuranı üzünə düşdü, fəsih dil ilə salam verdi. Qoca məhəbbətlə salama cavab verdi. O, təzə açılmış çiçəyi görəndə gül kimi açıldı və dedi:

– Ey cavan, nəzərimə qərib gəlirsən. Nə istəyirsən, haradan gəlirsən?

Əgər yolunu itirmişsən, yol göstərməyə başlayım? Əgər bir başqa ehtiyacın var, buyur, yerinə yetirim.

Şeir

Ey uşaq, bizim əqidəmizdən xəbərdar deyilsən,
Güman edirəm, səhvən bura yoluñ düşüb.
Əgər yolu səhv edibsən, budur düz yol,
Əgər bizi istəyirsən, otur, bismillah.

Rind dedi:

– Ey qoca! Mən bir müşkül işə düşmüşəm və heyrətdəyəm. Deyirlər meyxanə şeytanın şərarətləri ilə dolu bir yerdir. Şərab isə insanın itaət evinin bünövrəsini xarab edən bir cinsdir. Kim Allaha yaxınlaşmaq istəyir, gərək bu evdən uzaqlaşın. Kim ki, itaət feyzi ilə xoşbəxt olubdur, bu cinsə yaxınlaşmağa nifrat etməlidir. Çox təəccüb edirəm ki, sən bu ağılnıla belə məclisdə olmağa rəğbət bəsləyirsən? Bu zirəklik və kamilliklə bu cins ilə ünsiyyəti bəyənirsən?

Şeir

Meyxanə fitnə, fışq və şər məqamıdır,
Mey İnsanın ağlının pozulmasına bailsdir.
Təəccüb edirəm ki, bu yaman fəsadlardan
Şənin kimi müdrik necə xəbərsizdir?

Qoca dedi:

– Ey uşaq, o yerin sıfətlərini mən nə eşitmİŞƏM, o cinsə (şərabə) baş vurub dərinliyinə mən də çatmışam. Təriqət yolunu gedənlər o yeri fəsad evi adlandırır. Həqiqət fənlərinin arıfları o cinsi fəsad xəmirmayəsi hesab edirlər. Allaha şükür ki, mən oraya ayaq basmamışam, o cəmiyyətin tələsinə düşməmişəM. Hansı bədbəxtdir ki, gözəl ağlını və anladığı o cinslə məşğul olub əldən versin? İki dünyanın ziyankarlıq dağını özündən xəbərsizlik atəşİ ilə öz ciyərinə bassın?

Şeir

İnsan şərəfinin kamalı ağıldır,
Ağıl, Allahı tanımağın əsasıdır.
Hayifdir ki, bu ali-binanın bünövrəsi
Şərab selindən xarabaya çevrilsin.

Rind dedi:

– Ey qoca! Bu yer ki, varındır, nə yerdir və camında olan bu cinsin adı nədir? Burada oturanları iki dünyadan asudə və bu cinsə mürtəkib olanları sirləri anlamaqda bacarıqlı görürəm.

Şeir

Şərab həmişə fitnə-fəsadın mənşəyidir,
Onun üçün şəriətdə haram olub.
Ey saqı, şənin qədəhin fitnələri aradan qaldırır,
Şərab deyil, bəs bu qədəhdəki nə cinsdir?

Pir dedi:

– Ey uşaq! Mənim mənzilim şəfa evidir. Onda dərd əhlinin dərdlərinə dərman tapılır. Bil ki, ruhun bir qorxulu xəstəliyi var, o da şeytanın vəsvəsəsidir. Vəsvəsənin də maddəsi cismanı ləzzətlərin və heyvani şəhvətlərin möhkəmlənməsidir. Bu xəstəliyin əlaməti budur ki, insan bir an da dünya qəmindən asudə olmayıb, həmişə fikirdədir. Bəziləri cənnət nemətləri, huri-qılman arzusu ilə qərəzli ibadətə və

yalandan itaetə məşguldurlar. Bu, onları həqiqətdən və həqiqəti öyrənməkdən uzaq salır. Bəziləri isə cah-calallarını və mal-əmlakını çıxaltmaq məqsədi ilə yanlış tədbirlər və yalan fikirlərə düşürlər, əsl məqsəddən məhrum olurlar. Allaha şükür ki, bu xəstəlikləri müəyyənləşdirmək qapıları mənim üzümə açıqdır. O xəstəlikləri müalicə etmək mənim tədbir şərbətimdədir. O əhli-dərddən hansını xoşbəxtlik mənim yanına gətirsə, onu sağaltmağı mənə tapşırısa, xarab dünyanın əlaqələrindən pəhriz verməklə faydalı şərab şərbəti ilə onun beynini və vücudunu sağaldaram. Sonra sazin ruh oxşayan səsi və gözəllərin ruhpərvər sözlərindən ona yedirərəm, tainki hali az bir müddətdə düzələr, iki dünyadan da əl götürər, dostdan, dostluqdan başqa bir şey axtarmaz. Allahın mülkündə Allah yoluñdan başqa bir yola getməz.

Şeir

Axırət işlərinin fikri cana bir dərddir,
Dünyanın işləri ürəyə bir yükdür.
Sərxoşluqda elə ki, ağlıdan (yaxanı) qurtarırsan
Xoşbəxtən ki, həm dünyadan, həm axırətdən (canını)
qurtarırsan.

Rind dedi:

– Ey qoca, dərdliyə dərman müjdəsi verdin. Ürəyi yaralının yarasına məlhəm qoydun. Bunu bil ki, indiyə qədər asudəlikdən başqa bir işim yox idi və dünyanın bütün varlığını yoxluq güman edirdim. Bir neçə gündə etibar sahiblərinin nəsihəti və dünya əhlinin tənələri nəticəsində həm dünya dəğdəğəsindəyəm, həm axırət qorxusunda. Nə gündüzlər dünya fikrindən bir iş görə bilirəm, nə də gecələr axırət fikrindən asudəciliyim vardır. Sən Allah, bir çarə tap, məni bu təhlükədən qurtar. Hər kimə dedim, xəstəliyimi anlamadı, layiqincə çarə etmədi.

Şeir

Dünya fikri ürəyimdən rahətliyi almışdır,
Axırət qorxusu məni arıqlatmışdır.
Hər kəsdən bu işin çarşısını soruşdum,
Onu özümdən yüz dəfə biçarə gördüm.

Qoca dedi:

– Ey Rind, bil ki, İnsan təbiəti anlamaq dərəcəsinə satsa və insanın nəfsi dünya varlığı ilə əlaqəyə girsə, o zaman əger bu od söndürülməsə və əksinə, daha da qüvvətlənən, onu söndürmək çətin olar, dünya və axirət səndən təngə gələr. Indi sən gərək etibar axtaran zahidlərlə görüşməkdən çəkinəsən, dünya sevən sərxaşlardan uzaqlaşasan. Bir sevgiliyə tamaşa etməklə dünya işlərindən rahat və bir qədəh şərabın nəşəsi ilə axirət qorxusundan xəbərsiz olasan.

Şeir

Əgər bu xarabə dünyada meyl etməsən,
Axirət qüssəsi ürəyinin tabü təvanını alməsa,
Əzab və hesabdan təkcə sən yox,
Dünya əzabdan, axirət hesabdan qurtarar.

Rind dedi:

– Ey Qoca! Mehriban sözlər dedin. Rahətlik incilərini deşdin. İndi ki, mənə nicat vədi verdin, intizarda qoyma.

Şeir

Saqı, elə bir şey ver ki, məndən qüssəni aparsın,
Məni varlıqların qüssə-qeydindən qurtarsın.
Sinəmdə varlıqların nəşqləri dəyişsin,
Yalnız dəyişilməyən nə varsa, o qalsın.

Qoca onun təbiətində irfan istedadını gördükdə gülüzlü bir saqiyə işarə elədi və söylədi ki:

– Dərdin dəffü üçün ruh cilalandıran şərbəti ver və qəmzə neşteri ilə onun kirpiklərindən qan al, şövq dərmənindən bir qədər onun şərbətinə qat, ürəyəyatan nəğmə qidası ona ver ki, yavaş-yavaş zahirdən etiqad əlaqəsi kəsilsin, mənəyə yaxınlaşsin və rabitə tellərini məcazdan qırıb həqiqətə bağlaşın.

Şeir

Xoş onun halına ki, qüssə aparan şərabdan içir,
Bir ləhzə ağıl vəsəsindən ayrılr.
Allaha yaxınlaşmaq özgələrdən tam ayrılmazdır,
Anla ki, ayrılıqda Allahın nəqşı vardır.

Saqi piri-muğanın göstərişi ilə al şorabdan bir udum məhəbbət şorbəti ilə qarışdırıb incəliklə Rindin əlinə verdi. Rind onu hərifanə dodaqlarına yaxınlaşdırırdı. Elə ki, şərəbin nəşəsi utanmaq pərdəsini aradan götürdü və eşq sultani onun vücudunda zühur bayraqı qaldırdı, Rindin gözü nuranı bir aləm müşahidə etdi. O, bir bağa tamaşa etməyə başladı. O bağda şənlik üçün nə qaranlığın küdürüştindən bir qorxu var idi, nə də hadisələrin xəzanından o bağçaya bir zərər. Oğlan təzə açılmış bir gül kimi açıldı və dedi:

Şeir

Ey fələk, mənə çox kin bəslədin,
Üzümə məhrumiyyət qapıları açdın.
Gördün ki, muradsızlıq mənə aciz etmir,
Axırda aciz oldun, məni muradıma çatdırdın.

Xülasə, rindlərin söhbəti Rində o qədər yaxşı təsir etdi ki, Zahidin yanına getmək qapılarını bağladı. Zahid bildi ki, Rindin başına bir iş galib. Şeytan hiyləsi onun yolunda tələ qurub, atalıq hissi onu qeyrətə gətirdi və meyxanəyə getməyi onun gözündə əhəmiyyətsiz etdi. Həyəcanla meyxanəyə tərəf qaçıdı və Rindi şərab içənlərin cərgəsində gördü.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Axır şeytana aldandın, bizim abrimizi apardın.

Şeir

Əfsus ki, fələk məni səndən naümid etdi,
O işi ki, səndən görməmişdim, gördüm.
Qorxurdum ki, gedəsən, mənim yanına qayıtmayasan,
Ondan ki, qorxurdum başıma gəldi.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən məni fasiq şərab içənlərə qoşulmağa qoymurdun, bura pak rindlərin məclisidir. Sən mənim xəbis çaxır içməyimə mane olurdun, bu, canpərvər bir kimyadır. Bir saat otur və bu tayfanın rəftarını gör. Bəlkə düşündüyün işin tərsini görəsən və təsəvvür etdiyinin əksinə bir iş mülahizə buyurasan.

Şeir

Həqiqət qabıq içərisində olan məğzdir,
Dostu düşməndən fərqləndirmək çətindir.
Çox adam var ki, yaxşı hesab edirsən, əslində pisdir,
Çox iş var ki, pis bilirsən, əslində yaxşıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Bu oyunlar şeytanın hiyləsidir və nəfsani ləzzətlərin oyuncağıdır ki, pisi yaxşı təsəvvür etmişən və etdiyinə də etiqadın var. Əgər şeytan belə bir haram oyunu halal göstərməsə, ağıllıların öhdəsindən gələ bilməz. Bil ki, hər kəs ki, pis iş görür, onu yaxşı bilir və pis işi yaxşı işdən fərqləndirə bilmir. İndi ki, sən meyxanəni ibadətgah fərz etmişən, bu elə onun şahididir, içkini hal mənşəyi təsəvvür etdiyin də bu dediyimə dəlalət edir.

Şeir

Şeytani-şərirə şərabdan yüz kömək yetişər,
Çünki şərab ağıl çöhrəsinin örtüstdür.
Bədəmələ bütün pis işlər yaxşı görünür,
Əgər bilsə ki, pisdir heç vaxt onu eləməz.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən meyxanəni Iblis evi bilirsən, şərabı fəsad aləti sanırsan. Bu düz deyil! Şeytanın tələsi hirs və qürurdur. Bu da meyxanədə oturanlardan əzaqdır. Şeytanın fəsad aləti ikiüzlülük və riyadır. Bunlar isə şərab içənlərin məsləkində xə tadır. Əgər bu evi Allahdan xali hesab edirsən, onda Allahı hər yerdə hazır bilmirsən. Əgər Allahın burada olduğunu etiraf edirsən, Şeytani kinayə ilə Allaha şərik hesab edib, dilinə gətirirsən.

Şeir

Şeytan Allahdan həmişə qaçar,
Hər yerdə ki, Allah var Şeytan yoxdur,
Allahı unutmasan Şeytandan qorxma,
Şeytanla həmsöhbət olmaq onu (Allahı) unutmaqdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Madam ki, Allah hər yerdə hazırlır və hamının işinə nəzarət edir, bəs nə üçün ədəbə riayət etmək bəhanəsi ilə abidlər iba-

dətxanası olan məscidə ayaq basmadın, amma meyxanə ki, qafillərin yiğincəğidir, ora galdın və fəsad sahibləri ilə oturdun? Orada nə eyib gördün? Burada gözəl nə eşitdin? Əgər səni İblis aldatmayıbsa, niyə məscidi qoyub meyxanəyə getdin?

Şeir

Bütün şərab sevənlər və qürur sərخoşları
Allahi tanımaqdən qafildirlər.
Əgər məscid əhli faydasızdırsa,
Meyxanədə oturanlardan nə fayda var?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Fikir elədim, gördüm ki, məsciddə oturanlar özlərinə məğrurdurlar, meyxanədə məskən edənlər isə özlərindən xəbərsizdirlər. Məsciddə oturan abidlərin ibadətə olan etimadları onları məğrur etmiş, meyxanə qafilləri öz xətalarını etiraf etməklə qəflət yuxusundan ayılmışlar. Orada həqq surətində bir xəta gördüm. Burada əzab paltarında bir səvab gördüm. Etiraf edən günahkarların bağışlanması ümidi var. Məğrur abidlərdə üsyan qorxusu var. Mən də üzümü qorxu mərhələsindən ümidi doğru çevirdim. Özümü yoxluq zəncirinə bağlayıb varlıq əlaqəsini üzdüm.

Şeir

Məscid əhli hamısı qalmaqla, mübahisə əhlidir,
Onların söhbətinə rəğbət göstərmək ağla haramdır.
Meyxanə əhli hamısı özlərindən xəbərsizdir,
Mən o yeri xoşlayıram ki, orada heç kəs öz adını dilə gətirmir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! İnsanın işləri gərk ya dünya əhvalı ilə uyğun olsun, ya da axırət. Şərabın keyfiyyətində həm onun (dünyanın) işini unutmaq var, həm də bunu (axırəti) ələ gətirməkdən məyusluq. Təəccüb edirəm ki, İnsan öz ağıl şərəfi ilə heyvanlardan üstün olması ilə fəxr etdiyi halda nə üçün öz iftixar vasitəsini aradan qaldırmağa çalışır. Elə bilişəm ki, Allah şərəbi haram etməsəydi, heç kəs ona rəğbət etməzdi. Yəqin ki, şərab içmək nəfsin tələblərinə tabe olmaq cəhətindəndir. Bəlkə də Allahın hökmünə müxalif olmaq üçündür.

Şeir

Bir şey ki, Allah səni ondan çəkindirir,
Ona niyə bihudə yerə rəğbət edirsən?
O səni özünə müxalif gördükdə
Əlbəttə, səndən razı qalmayacaqdır.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bilirəm ki, mey haramdır. Xüsusilə o səbəbdən mənim ona tam rəğbətim vardır. Ona görə ki, zalim nəfsdir ki, məni bəla toruna salıb və öz istəyinə görə Allaha itaət etməkdən mahrum edibdir. Mən ondan intiqam almaqdan acizəm. Həm də günah etdiyinə görə ona əzab vermirəm ki, Allah mənim heyfimi alsın və mənə zülm edəni əzaba giriftar etməklə məni rahat buraxsın.

Şeir

Nəfsdir ki, xalis şorab həvəsindədir,
Mənim üzümə xeyr qapısı və savab yolunu bağlayıbdır.
Mən də belə bir aşkar zülmün əvəzi olaraq
Onu xəta işə yönəltməklə əzab əhli edirəm.

Belə ümid edirəm ki, əgər itaət əhli Allahın rəhmətinin güzgüsdürsə, günah edənlər də Allahın bağışlamaq sifətinin məzhəridirlər. Yəqin ki, bağışlamaq günahla bağlıdır, deməli günah əhli bağışlamaq zəncirini hərəkətə gətirir.

Şeir

Nə qədər ki, bəndə üşyan və pis işlərdən uzaqdır,
Bağışlanmaq (sifati) qeyb pərdəsində gizlənibdir.
Bağışlanmaq İnsana günahdan hasil olar,
Kim ki, günah edir, o bağışlanar.

Buradan günahın faydası səvabdən artıq görünür. Odur ki, günah təbə dəha xoş golir, çünkü günahkar öz işinin cəzasına yetişərsə, ədalət meydana çıxar. Əgər bağışlanarsa, bağışlanmaq məzhəri olar.

Şeir

Səvab əhli nə qədər ki, rəhmətə yaxındır,
Bunlar qiymət günü bir sifətdə görünəcəklər.
Amma günah əhlində iki sifat zahir olur:
Əzab vaxtı-ədalət, bağışlanmaq zamanı-moğfirət.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Doğrudur, məğfirət (əfv etmək) xəta baş verdikdə mümkündür və bağışlamaq pis işlər üçündür. Şərt odur ki, pis işlər səhvən və ya naçarlıqdan ola və nəfs ondan tövbə edə, təssüf edərək üzr istəyə. O adamlara təccüb edirəm ki, bəd əməlləri özlərinə peşə ediblər və Allahın əmr və nəhyyinə xilaf iş görürərlər və bağışlanmaq bağından da bir gül dərmək istəyirlər.

Şeir

Kim ki, bilmədən bir günah etsə,
Bağışlanmaq qapısına yol tapa bilər.
O ki bağışlanmaq ümidi ilə qəsdən günah edir,
Ahü fəryadı faydasız olacaq.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən ümidsizlərin sözünü dilinə gətirdin və məhrumların əfsanəsini danışdın. Bil ki, bağışlanmaq günahın əndazəsicədir. Necə ki, rəhmət ibadət qədricədir. Qəsdən günah edən adamın təqsiri unudub günah edən adamın günahından artıqdır. (Lakin) məlumdur ki, məğfirət ondan da artıqdır. Əgər “Adlar elmi”nəl bələd olan Adəm əleyhissəlam Allahın bağışlamaq feyzini anlamasayıdı, xəbərdarlıqdan sonra qadağan olunmuş ağacın meyvəsini yeməzdi. Halbuki meyvə yeməklə bir günah işlədi, bununla da bağışlanmaq gözəlinin üzündən pərdəni götürdü.

Şeir

Biz günah əhliyik, günah bizim zinətimizdir,
Günahsız olmaq bizə mümkün deyildir,
Biz günahdan o qədər də ar etmirik,
Bu iş bizim ata-anamızın şüarıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Fasidlərə iqtida edirsin. Batıl dəlillər gətirirsən. Batilləri təqlid edərək mənim moizələrimi rədd etmək istəyirsən. Olmaya sənin bu halətin bir günah və itaətdən boyun qaçırmamağa bəis ola və cahillər də sənə baxıb dərs alalar, sənin kimi onlar da pis işləri yaxşı bi-

lələr. Bunlar nəticədə sənin günahlarının artmasına səbəb olar, sənin xətalarını da artırır.

Şeir

Dünyada Allaha müxalif bir iş görmə,
Əgər görsən gizlət və heç kəsə demə.
Xəta yollarını cahillərə öyrətme,
Onlara rəhbərlik etmək pisdir, bunu etmə.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Aləm mülkünün iş başında duranları və insan məişətinin tədbir tökənləri elmcə məndən ucadırlar və qüdrətləri məndən artıqdır. Madam ki, növbət nağarası və saz səsi eşitməyə, meyxanə binası qoymağa, dünya əhlinə sərxoşluq və nəzərbazlıq etməyə icazə verirlər, buna sənin tənə vurmağından nə fayda, ya mənim nəsihətimdən nə çıxar? Qadağan olunmuş şeylər əksərən haramdırsa, müxtəlif tayfaları birləşdirmək cəhətindən dünyanın intizamına da səbəkdir.

Şeir

Şəriət haram işləri rədd edibdir,
Şəriətin güzgüsünə onlar qara ləkədir.
Amma nə eyləmək, dünya nizamının tədbiri,
Bu günahlara tutulmağa hamiya icazə veribdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Meyin eybi hamiya aşkarıdır. Onun qəbahətini deməyə ehtiyac yoxdur. Indi ki, sən onun keyfiyyətindən xəbərdar oldun və onun nəşəsini gördün, bu gizli sirdən pərdəni götür. Onun mənfəətlərindən danış. De görüm, onun faydası nədir ki, onun xatırınə insan Allaha düşmən olsun. Onun mənfəəti nədir ki, insan onun üçün şəriətin hökmələrindən çıxsın?

Şeir

Allah şərəbin eybini söyləmişdir, o, mənfəət üçün
bir günahdır.
Onun bu eybi bəsdir ki, İnsanı ağıldan ayırır.
Şərəbin hünəri nadir ki, ona görə xalq
Həqiqətdə, Allaha düşməncilik edir?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Şərəbin mənfiətində, Allahın kələmi gizli pərdəni onun aydınlıq üzündən götürmüştür. Şərəbin faydalarını deməyə nə ehtiyac var? Hikmət əhlinin şərəbin faydasındaki mübaliqləri həqiqət aynası üstündəki tozu silmişdir. Onu dil ilə deməyə ehtiyac yoxdur. Allahın işləri ilə məşğul olanların yəqin ki, şərab heç yadlarına da düşmür. Allaha itaat etməkdən qafil olanlar isə malumdur ki, pis işlər etməyə meyl edirlər. Bundan yaxşı nə ola bilər ki, şərab onların ağıllarını əllərindən alsın və dünyani onların fəsadından qurtarsın.

Şeir

Ey fikri pis iş görməkdən ibarət olan kimsə,
Sənin hərəkətlərin Allahın razılığından kənardır,
Sənin huşyar olmağın şər və fasad törədir. Belə isə sənin
Şərab içib, sərxoş olmağın ayıqlığından yaxşıdır.

Xülasə, şərab ruha səfa verir, nəfsin qüvvələrini artırır, cismiñ əzasını tərbiyə edir. Ən böyük faydası budur ki, beyni durıldır, onu könülaçan nəğmələri anlamağa qabil edir və xoş nəğmələr ləzzəti diyarına atır.

Şeir

Şərab şürə aynasının tozunu silir,
Bunun şahidi xoş nəğmələrə olan həvəsdir,
Tutqun beyni küdürütdən təmizləyir,
Odur ki, sərxoş yaxşı nəğmələr istəyir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Şərəbin tərifində xəyal etdiklərin onun məzəmmətidir. Badə tərifində götirdiyin dəlillər onun təhqirinə aiddir. Deyirsən ki, mey sazi dərk etməyə sövq edir. Bu məqbul deyil, bəlkə rədd edilməlidir. Çünkü saz oyun və qafillik badəsidir və veyl cahillərin istədiyi şeydir. Nə həqiqət əhli ona nəzər salar və nə təriqət əhlinin ürəyində ondan bir əsər olar. Bir şeyi ki, şəriət rədd edir, öz-özlüyündə itaəti yaddan çıxarıır, təəccüb edirəm, nə üçün onu bəyəniblər. Belə günaha mürtəkib olmaq müqabilində ondan nə mənfiət görüblər?

Şeir

Sazın keyfiyyəti yalnız şadlıq və xoşluq üçündür,
Əslində, bu fəsad ağlı və ədəbi ortadan qaldırır.
Ona rəğbət etmək nöqsandan başqa bir şey deyil.
Əhli-kamalın ona rəğbət etməsi çox təəccüblüdür.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Ürəkaçan nəgmə səma eyvanının kəmənididir. Xoş avazlar uca aləmin nərdivanıdır, ruha halın məbdəindən xəbər gətirir, onu cismanı əlaqələrdən qurtarır. Onun məqamlarının hər şöbəsi bir sırr pərdəsidir və hər nəgməsi Allah dərgahına bir niyazdır. Bu ləzzətlərə meyl etmək idrak üçün zəruridir. Buna şövq göstərmək pak təbiətli adamların xasiyyətidir. Saz nəgməsi və xoş səsin şərəfinə bu bəsdir ki, halsız və ürəyi sönmüş adamların canına ürək yandıran eşq odu salır, qafilləri eşq dərdinin nəşəsindən xəbərdar edir.

Şeir

Lətif səslər eşqin təhrikinə səbəbdür,
Xəbərsizlərə eşqin xəbəri saz ilə yetişir.
Eşq bir gizli sirdir, saz ilə aşkar olur.
Həqiqət budur ki, o, sırr saz pərdəsinin arxasındadır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Eşqi zahir etmək üçün sazi faydalı bilirsən, bu düzgün mülahizə deyil. Gözəl səsi, həvəü həvəsi təhrik etdiyinə görə yaxşı hesab edirsən. Bu, münasib fikir deyil. Çünkü eşq yaxşılıqla məruf olanları bədnam edəndir, axırı qaragün olan bədbəxtlərin şivəsidir. Heyf o adama ki, ixtiyarını həvəü həvəsin əlinə verir və üzünü səlamət küçəsindən məlamət küçəsinə çevirir. Təəccüb edirəm ki, onun pisliyindən xəbərdar olan xoşəb adamlar ona necə həvəslənilirlər. Eşqin məlamətindən xəbərdar olduqları halda onu nə üçün tərifləyirlər, ondan nə mənəfət görüblər? Ondan nə fayda eşidiblər?

Şeir

Hikmət əhli eşqin əsasını sevda bilir,
Kim sevdəni şuar etsə, dəlidir.
Dəli aşiqin ürəyində eşqin həvası
Viranadə əsan bir küllək kimidir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Sən məcazdan danışırsan, həqiqət yolu ilə getmirsən. Bil ki, eşq bəşər vücudu sədəfində Allahın əmanəti olan bir gövhər və insan nəfisi-natiqəsinin həqiqətidir. Kainatın binası onunla əsaslanır. Əqli-küll ixtiyarı ona tapşırır. Eşqin sifətlərə ehtiyacı yoxdur. Məşuqu keyfiyyəti-zat adlandırırıq. Eşqin şöhrətə və hörmətə malik olması üçün bu kifayətdir ki, gözəllərin hüsnələrindən xəbərdardır və sevgililərin cəmalını müşahidə etməklə biixtiyadır.

Şeir

İnsan yaranmışların “ən gözəlidir”,¹ və hüsnə-surəti
Allahın qüdrəti və sənətkarın ən gözəl əsəridir.
Eşqə eşq olsun ki, ona məhəbbət gözü ilə baxmasan
Qüdrətin sənəti zaye olar.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Eşqin gözəllər hüsnünə münasibəti onun eybidir, tərifi deyil. Məhbubların cəmalına vurulmaq peşmançılıq gətirir, tərbiyə verməz. Çünkü gözəllərin hüsnünə baxmaq yaxşı ürək sahiblərinin ağlı üçün fitnədir. Məhbubların cəmalına tamaşa etmək kamillər üçün nöqsandır. Kim bir gözələ əlaqə nəzəri ilə baxsa, özünü aləmdə rüsvay edər. Hər biçarə ki, bir gözəlin məhəbbət camından bir içim nuş etsə, dünya və axırəti unudar. Ona görə ki, ürəyə yatan gözəl, ona baxanın şəhvətini artırır və bunun da xəbasəti bütün mühəqqiqilərə aydınlaşdır. Təəccüblüdür ki, bu gözəl surətlərin işi bu qədər aşkar olduğu halda, dünyanın həqiqət görən adamları ona rəğbat göstərirlər, həmişə də onu axtarırlar.

Şeir

Kim bir gözəlin hüsnünə aşiq olsa, şübhəsiz,
Onun eşqi gözəlliyyin zəvalı ilə zail olur.
Eşqin məqamı odur, gözəlliyyin də hali budur,
Eşq səbatsız bir cins, gözəllik isə batıl bir naqşdır.
Gözəlin surəti xəbərsiz aludələrin fitnəsidir,
Saçının həlqələri cahillərin tələsidir.

¹ Ə h s ə n i-t ə q v i m – Quranın 95-ci (Tin) surəsinin 4-cü ayasından götürülmüşdür

Rind dedi:

– Ey Zahid! Gözəlliyi ki, rədd edirsən, gözələ baxmaqdan ləzzət aparmırsan, onu bil ki, gözəllik Allah simasının aynasıdır, Allah axtaranların məqsədə çatmaları üçün yol göstərəndir. Cəmal Allah nurunun məzənidir, əbədi feyzin mənşəyidir. Gözəlliyi müvəqqəti hesab etmək cəhalətə dəlalətdir. Çünkü onun həqiqəti aradan getmir və yox olmur, bəlkə onun zahiri əsəri yox olur. Hər dövrə o qayib gözəlin hazır mənşəyi və hər paltarda o gizli pərdədə olan (nazəninin) bir zühur cılvəsi var. Dövranın dəyişməsindən ona nə ziyan? Libasin dəyişilməsindən ona nə nöqsan? Gözəlin surətindən məqsəd keyfiyyətdir, üzvlərin tərkibinin nisbəti deyil. Sevgilinin cəmalından məqsəd həqiqətdir, cüzvlərinin tərtibinin uyğunluğu deyil.

Şeir

Zənn etmə ki, hüsnün nəşəsi su və palçıqdadır,
Bəlkə həqiqətdir ki, gözəl üzdə aşkarla çıxıbdır.
Bu pərdədə bir oyunçu var, yoxsa heç kim özlüyündə
Nə pərdə saxlayan, nə pərdədə oturan, nə də
pərdəni qaldırandır.
Yalnız surətdən mənəyə yol tapmaq olar,
Mənə gülünün məzəni surət bağçasıdır.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Vaxtımız münaqişə ilə keçdi. Ruzigarımız mücadilədə tələf oldu. Nə mənim nəsihətlərim sənə fayda verdi, nə də sənin dəlillərin məni qane etdi. Əgər aramızda olan bu ziddiyətə görə səndən ayrılsam, sənə olan atılıq əlaqəsi ixtifat ətəyindən tutar. Əgər müxalifət götürmək üçün sənə nəsihət etsəm, sənin könül vərəqən bu yazını qəbul etməz. Mən buna bir çarə bilmirəm. Özün de görüm, bunun çarəsi nədir?

Şeir

Əfsus ki, dərdimə dərman yoxdur,
Sənin məsələndə işim bir yana çıxmadi.
Ömründə sənə nəsihət verməkdən başqa bir işim yoxdur.
Ömrüm sona çatdı, söz qurtarmadı.

Rind dedi:

– Ey Zahid! İki şey dünyada fəsad maddəsidir. Onların ikisi də təshif¹ olunduqda bir-birinə müvafiqdir. Birincisi, riyadır. O, pak dinli zahidlərin yolunda bir tələdir. Ikincisi, zinadır.² Bu da haqqqa inanın rindlərin yolu üstündə yolkəsəndir. Harada ki, bu iki fəsad yoxdur, Rind ilə Zahidin həqiqəti birdir. Mən səndə riya güman edirəm, ona görə ki, sənə müxalifəm. Sən də məndə zina təsəvvür edirsən, nəsihətdə mübaliğə etməyin bu səbəbədir. Əgər bu iki illət aradan qalxa, zahidlər rindlərdən qaçmazlar. Həqiqətən, rindlərin zinası zahidlərin riyasına qərinədir. Fasiqlərin bədəməli abidlərin ikiüzlülüyü kimidir.

Şeir

Zahid öz riyası ilə Allah qürbündən uzaqdır.
Həvaü həvəsə görə rindlər göza pis görünürler.
Əgər hər ikisi, iki pis əməldən xilas olsalar,
Ikisi də iki dünyamı ələ gətirə bilərlər.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Zahid riyasının yenə bir az faydası var. Hərçənd, həqiqətdə onun taatlərini bu riya batıl edir, amma onun zahirini görənlər itaətə rəğbət bəsləyirlər. Əgər batını əzaba yaxındırsa, zahiri səvabə yol göstərir. Riyanın çarəsi guşənişinlikdədir. Amma qafıl bədəməllər nə üzr gətirə bilirlər?

Şeir

Riyannın pisliyi malum olmaqla bərabər,
Riya əhli Allaha yaxınlıqdan məhrum olmaqla birlikdə
Itaət rəngi və qoxusu olduğuna görə yaxşıdır.
Amma fəsad yolunu təbliğ etmək məzəmmətə layiqdir.

Rind dedi:

– Ey Zahid! Bil ki, tövbənin də Allaha yaxın olanlar məclisində izzəti var. Günah o izzətə yetişmək üçün bir vəsilədir. O adam ki, pis əməllərin ləzzətini görüb ondan üz döndəriblər, onların rütbəsi bu ləz-

¹ Kəlmədə hərflərin nöqtələrinin yerini dəyişməyə və ya artırıb-azaltmağa təshif deyilir.

² Ərəb əlifbasında riya ilə zina kəlmələri təshif olunduqda bir-birinə çevrilir.

zəti görməyib yalnız eşitməklə onlardan ictinab edənlərin rütbəsindən daha yüksəkdir. Görməyənlər təqlid edərək danışırlar. Görənlər isə təhqiq yolunu axtarırlar.

Şeir

Pis işlərdə gizli bir fayda var,
O faydadən dünya əhli xəbərdar deyil,
Vallah, günahkarın tövbə etməsi,
Günahsızların təkəbbür və minnətindən yaxşıdır.

Allaha şükür ki, pis əməllərin həqiqətinə çatdım, ayağımı onun üstünə qoydum, həvəü həvəs gözəlini aldım və boşadım.

Şeir

Könül dedi ki, dünya işlərinin binası heçdir,
Dünya üçün qüssə etmək mənasızdır.
Qüssəni rədd etmək üçün şərab içib, bir müddət
sərxoş oldum,
Ayılandan sonra dedim ki, bu da heçdir.

Zahid dedi:

– Ey Rind! Sən nə öz etiqadında qaldın, nə də mən deyəni elədin. Mənim inandıqlarımı dəlillərlə batıl etdin. Axırda öz etiqadını da heçə çıxardın. Bu, heyranlıq və sərgərdanlıq nişanəsidir. Əgər tamam dünya işləri batıldır, bəs haqq haradadır? Əgər bunlar sənin üçün mövcud deyildir, bəs vücudi-mütləq kimdir?

Şeir

Ey o kimsə ki, hamının vücudu sənin yanında heçdir,
Dünyanın etibarını düşünmək xə tadır.
Dedin ki, bütün mövcudat batıldı,
Əgər haqqın vücudu var, de görüm, haradadır?

Rind dedi:

– Ey Zahid! Kainatın əhvalını batıl bilmək haqqı bəyan etməkdir. Allahdan başqalarını nəfy etmək vücudi-mütləqi sübuta yetirməkdir.

Şeir

Sən və mən vücud mülkündə qaldıqca
Haqq ilə batıl arasında mübahisə olacaqdır.
Biz aradan qalxmalyıq ki, batıl də qalxsın,
O zaman danişqların hamısı bùsbütün həqiqət olar.

Axırda Zahid arif Rindin tənbəhi ilə öz işlərinin aynasından riya tozunu sildi.
Rind vaqif Zahidin nəsihəti ilə öz surəti-halını tövbə bəzəkləri ilə zinətləndirdi.
Hər ikisi müxalifət və ziddiyətdən əl çəkdilər. Vəhdət dərəcəsinə çatdılara və
məhəbbət yolunu tutdular.

Şeir

Fəna yolunda ağıllı ilə dəli birdir,
Dənizin dibində daş ilə inci birdir.
Əgər yaxşı və pislik etibarı ortadan qalxsa,
Məscid ilə meyxana birdir.

Hədsiz şükür, bədən bağçasını can suyu ilə bəsləyib, hüsünə eşq məzhəri, eşqi də hüsün zinəti edən tək Allaha layiqdir. Saysız salam elmi əqlə bəzək, əqlə elmi sərmayə olan bir inanılmısha yaraşır. Sonra şikəstənəfslik künçündə ibadətə əyləşən xaksar Füzuli hekaya zəncirini hərəkətə götürənlərdən və rəvayət binasının əsasını qoyanlardan belə nəql edir və deyir ki:

Ruh adlı bir zati təmizvardı. O çox fəzilət sahibi idi. Cəbərut aləmində doğulmuşdu, Lahut fəzasında sakın idi. Bir gün başına səfər havası düşdü. Nasut aləminə qədəm basdı. (Burada) Bədən adlı bir məmləkətə rast gəldi. (Bu məmləkət) yeddi ölkədən ibarət yeddi əndamlı bir mülk idi. Bu şən məmləkətin sahibləri bir yerdə şərīkli həyat keçirən dörd qardaş idi: birincisi Qan, ikincisi Səfra, üçüncüsü Bəlgəm, dördüncüsü isə Sevda adlanırdı. (Onlar) bir-birlərilə müxalifətdə birləşməsi nadir, müvafiqətdə parçalanmaz, dostluqda “Rüknlər” (adi) ilə məruf, düşmənçilikdə isə “Ziddlər” ilə məşhur idilər. Bunların qaynayıb-qarışma (məmləkətin) varlığına səbəb olmuş və bu qaynayıb-qarışma (müxalitə) səbəbinə onlara “Əxlat” ləqəbi vermişdilər.

Bu dörd iş bilən (bacarıqlı qardaşın) himməti ilə bu məmləkətdə dörd arx axırdı, bu arxlardın sayəsində hər yer abad olmuşdu. (Bu arxlardın suyu) acı, turş, şirin və şor idi. Bunlardan yəbusət (quruluq), rütubət, hərarət və bürudət (soyuqluq) deyilən dörd xasiyyət (əmələ gəlməmişdi). Bu dörd gözəl təbiət Mizac adlı bir qızə mənsub idi.

Bədən diyari Ruhun xoşuna gəldi. Mizac ilə dostluq etməyə könül verdi. O iki xoşbəxtin (arasında) birləşmə (evlənmə) vəqəf olduqdan sonra Səhhət adlı bir övladları oldu ki, lətafətdə zəmanonin yeganəsi idi.

Ruh Səhhətin varlığı ilə xoşhal oldu, onu çox sevdii. Dövlət sahibi olan Ruh, Mizac və Səhhətin müvafiqəti ilə Bədən məmləkətini gəzdi. Burada üç mötəbər (böyük və abad) şəhər gördü. Əvvəl yoluunu Dimağ qalasına saldı və oranı xoş qədəmi ilə şərəfləndirdi. Eybsiz bir yer gördü ki, (bu yerin) on məhəlləsi var idi. (Orada) hökm və fərمانları icra etməyə hazır və amadə, böyük işləri yerinə yetirməyə müntəzir on muzdur var idi.

Birincisi, sıfətləri nəhəy edən Samiə (eşitmə). Bu (hiss) söz və səsləri eşitməyə məmur idi.

İkincisi, parlaq ruhlu Basirə (görmə). O, şəkilləri və rəngləri ayırmaga vəkil idi.

Üçüncüsü, ətirləri sevən Şammə (iyibilmə hissi) idi, iyiləri dərk etmək ona məxsus idi.

Dördüncüsü, zövqərəst Zaiqə (dadbilmə hissi) idi. Onda hər bir dadı dərk etmək qabiliyyəti vardır.

Beşinci, yaxşı adlı Lamisə (sürtünmə hissi) idi. O cisimlərin keyfiyyətini dərk edirdi.

Altıncısı, hissi-müştərək idi. (Gözlə görülə biləcək) şeylərin ilk surətləri ona zahir olurdu, oda xəyalın nəzərinə yetirirdi.

Yedinci, Xəyal idi. Bu hissi-müştərəkin qəbul etdiklərini mühafizə etmək üçün qarvayırdı.

Səkkizinci, Mütəsərrifə (hissi) idi. Bu, hissi-müştərəkin Xəyala tapşırıqlarının mümkün ya mahal olduğunu müəyyənləşdirməkdə şübhəyə yol vermirdi.

Doqquzuncusu, Vahimə idi. Bu, mənfəət və zərəri ayırir, ziddiyət və uyuşmanın arasındaki fərq və təfəvüdü təyin edirdi.

Onuncusu, Hafızə idi. Bu da vahimənin dərk etdiklərini ayırir və hifz xəzinəsinə atırı.

Ruh Dimağ qalasını gözdən keçirdikdən sonra işçilərə mehribanlıq göstərib, onlara hörmət etdi. (Buradan) Ciyər şəhərinə keçdi. Könüllə yatan bir şəhər gördü. Bu ölkədə səkkiz nəfər vəzifədə ixtiyar sahibi idi.

Birincisi, Qaziyə (qidalandırıcı) qidanı hamiya yetirir, hər bir şəxs ondan təhlilə gedənlərinə evəzinə alır.

İkinci, Namiyə (nəşvü nüma verən). Bu, mülkün (bədən ölkəsinin) imarətini artırır və təbiət öz surətini kəmalə yetirməkdə ona etimad edir.

Üçüncüsü, Müvəllidədir; bədən mülkünün maddələrini (o) hazırlanmış və ilk mərhələdə bədən mülkünü o, təmir etmişdir.

Dördüncü, Müsəvvirədir: bu, bədən mülkünün nəqşəsini çəkmiş, hər bir könulaçan şəkil və surət ondan zahir olur.

Beşinci, Cazibədir. Bədən mülkünə lazımlı olan şeylərin hazırlanmasını təbiət ona tapşırır.

Altıncısı, Masikədir. O, cazibənin hazırladığını puç olmağa qoymur (saxlayır).

Yedinci, Hazimədir, masikənin ələ keçirdiklərini bişirməyə tələsir.

Səkkizinci, Dafiədir, bədənə yetişən saf maddələrin qalığı (puçaltı) onun vasitəsilə rədd olunur.

Ruh Ciyər mülkünü layiqincə gəzdikdən sonra oradan Ürək şəhərinə keçdi. Ürəyi bəzəklə bir şəhər gördü. Bura bütün şəhərlərdən böyük idi. Burada altı kimsə məskən salmış və yaşamaq nəqşəsi qurmuşdular. (Bunlardan):

Birinci, Ümiddir. Bu, tələb edəni (arzu sahibini) murad mənzilinə çatdırır.

İkinci, Qorxudur. O, (Bədəni) təhqir torundan xilas edir.

Üçüncü, Məhəbbətdir. Bu, ülfət zəncirini hərəkətə gətirir.

Dördüncü, Ə davətdir. Bu, qeyrət əsərlərinin məzharidir.

Beşinci, Fərəhdir. Bu da şadlıq və sevinc mənbəyidir.

Altıncı, Qəmdir. Bu, cəhalət və məğrurluğu tərbiyə edir.

Ürək şəhəri Ruhun xoşuna gəldi. Bütün şəhərlərdən artıq buranı təmir etməyə başladı, oranı özünə paytaxt qərar verdi. Oranın imarətlərini artırmağa və pozğunluqları bərtərəf etməyə məşğul olub, səfa əhli olan Ümid, Fərəh və Məhəbbəti öz yanına söhbətə çağırıldı. Cəfa əhli olan Ə davət, Qorxu və Qəmi ürək şəhərindən Səhhət sürgün etdi. Zəmanənin fitnəkarı olan bu üç kinli, dünyada avara düşdülər və bədən mülkündən çıxıb getdilər.

Elə ki Ruh Ürək şəhərində xoş (oldu) və yaşayış vəsaitini burada hazır gördü, bir gün bir məclis tərtib etdi. Ölkənin əsil-nəcabətlilərini dəvət etdi. Sevda müşkin (qara) paltar ilə özünü bəzədi. Qan qızıl gül rəngli geyim ilə özünə zinət verdi. Bəlgəm ağ geyinməyə çalışdı. Səfra sarı rəngli xalat geyindi.

Onlar bu rənglər ilə məclisi rövnəqləndirdilər və məclisdəkilərin dimağlarını bənövşə, süsən və nəsrin qoxusu ilə ətirləndirdilər. Ürəyin ətrafında onların hər birinə bir mənzil və məskən müəyyən olundu. Bu məskən də onların rəngi və qoxusu ilə zinətləndi. Sevda dalaqda yerləşdi. Səfra öd (kisəsinə) doğru yönəldi. Qan (qara) ciyərdə yurd saldı. Bəlgəm ağ ciyərdə qərar tutdu. Bunlar yeyib-icidilər, axırdı ifrat nəticəsində “Əxlat”ın işi azığınlıq sərhədinə doğru çəkildi.

Sevda dedi:

– Xəyal incilərini düzən və bütün işləri dərk edən mənəm!

Səfa dedi:

– Sən dəlilik törədən və gec oturub, gec duransan, bütün yerləri seyr edən, həyat qoşununun sərkərdəsi mənəm.

Qan dedi:

– Sən acitamlı və pis mizaclısan! Tez daxil olub ağır müalicə olunansan! Həyat vasitəsi, bədən binasının həqiqi banisi mənəm.

Bəlgəm dedi:

– Sənin mənə möhtac olduğun aşkardır. Sənin varlığın məndəndir. Ruh bu tayfani höçətləşməsindən, ixtilafından və bu dəstənin çox öyünməsindən pərişan, bunlarla ixtilatından peşman oldu. Onları danlamağa və məzəmmət etməyə başladı:

– Sizdən nə mənfaət gələr, sizinlə hansı düyün açılar? Sizin hamınızı tənbeh etmək lazımdır, – deyə onlara qəzəblə xıtab etdi.

Onlar da mübahisə qapısını bağlayıb, sakitcə bir kündə oturdular. Fürsət gözlədilər ki, Ruha itaat etməkdən boyun qaçırsınlar.

Ürək şəhərinin keçmiş sakinləri, aləmin fitnəkarları olan Ədavət, Qorxu və Qəm Ruhun hökmü ilə vətəni tərk edib sərgərdanlıq yolunu tutdular, hər ötənə şikayət edirdilər. Bir gün məsləhətləşdilər, onların qürbətə düşməsinə bais olan Səhhətin şövkətini pozmaq üçün əhd etdilər.

Ədavətin hədsiz qəbiləsi vardı və bu qəbilənin başçıları Yalan, Kin və Paxilliq idi.

Qorxunun da saysız tayfası vardı. O tayfanın da böyükləri Heyrət, Dəhşət və Naəlacılıq idi. Qəmin isə hədsiz-hüdudsuz təbəələri vardi ki, bunların qabaqcılları Möhnət, Həsrət və Ümidsizlik idi.

Hər bir yerə adamlar göndərdilər, hamını bu əhddən xəbərdar etdilər.

Qəflət yuxusu Ruhun gözlərini bağladıqı bir zamanda, tədbir ipi qırıldıqı bir anda bunlar qoşun götürüb, Ürək şəhərinin darvazasına çatdılardı, ığidlik nərəsi çəkdilər.

Əxlatın Ruh ilə bədmizaclığı olduğundan heç biri ona köməyə gəlmədi. Bu vaqiəni olmamış kimi sayıb, səbəbi təbiətin üzərinə yüklədilər.

Ruh Ürək şəhərinin darvazasını bağladı, (Allaha) təvəkkül edib, o qalada oturdu.

Elə ki, Ruhun şadlığı bitdi, Ürək ölkəsi Qəmin İxtiyarına keçdi, Ruhun yoldaşları tədbirə başladılar. Fikirləşdilər və tədarük gördülər.

Fərəh dedi:

– Mən Hüsn (gözəllik) adlı bir nəfər ilə köhnədən dostam, əgər buyursan, onu köməyə gətirərəm.

Məhbəbbət dedi:

– Mənim Eşq adlı bir tanışım vardır. O, hər bir hünərdə nöqsansızdır. Əgər onu çağırmağa icazə versən, tez bir zamanda Qəmdən azad olarsan.

Ümid dedi:

– Mənim Əql adlı bir yoldaşım var, indi köməklik zamanıdır. Əgər buyursan, əmrini çatdıraram, onu qoşunu ilə bərabər gətirərəm.

Ruh təkcə Səhhət ilə kifayətləndi. Ürəyin qala qapısını gizlicə açdı. O, üç nəfərə məktub verib, Hüsnə, Eşqə və Əqlə göndərdi.

Əvvəlcə Fərəh özünü Hüsnə yetirdi, Ruhun məzlumluq məktubunu ona oxudu. Hüsn qürur ilə öz zülfü kimi qıvrıldı. Ona cavab vermək üçün ruhpərvər dodaqlarını açdı və belə söylədi:

– Ey özündən xəbərsiz! Nə xeyirdən xəbərin var, nə də şərdən! O kəsin ki, eşq və əqli olmaya mənim onunla nə dostluğum? Ya eşq gərəkdir ki, mənim qədrimi bilsin, ya da əql lazımdır ki, məni saxlamağı bacarsın.

Hüsn Fərəhə çarə etmədiyinə görə Fərəh də xəcalətdən Ruhun xidmətinə qayıtmadı.

Sonra Məhəbbət Eşqin yanına çatdı, sifarişi yetirib kömək istədi.

Eşq etinasızlıqla dilə gəlib o sifarişə belə cavab verdi:

– Ruh dünyaya aldanmışdır. Eşqdən bixəbər və Hüsnə qarşı etinasızdır.

Mən elə bir yerə gəlmərəm. Hüsn harada isə mən də oradayam.

Məhəbbət də bir iş bacarmadı, xəcalətdən Ruhun yanına getmədi.

Daha sonra Ümid özünü Əqlin söhbətilə şərəfləndirdi və sözə belə başladı:

– Ruhun qarşısına çətin bir hadisə çıxıbdır. Köməksizlikdən təşvişdədir, səndən kömək istəyir. Ona kömək etmək yerində olar, inanıram ki, Ümid naümidliyə çevriləməz, onun cəmiyyəti dağılmaz.

Ümid çox yalvardı, onun bu yalvarması Əqlə təsir etdi. Gözəl əxlaqına görə hamı ona tabe idi, hamını o saat hazır etdi və Ürək şəhərinə gecə basqını düzəltdi, o şəhərdə (mühəsirədə) qalanları Qəm torundan xilas etdi.

Elə ki, Əql ləşkəri Qəm qoşununu məğlub edib, Qəm və Qorxunu tutub əsir etdi, Ə davət bir bucaqdan qaçdı və başqa bir fitnə qaldırdı.

Mərəz (xəstəlik) ləqəbli bir amansız var idi. Səbəbsiz yerə hər kəsə ə davət bəslərdi. Ə davət onunla dostlaşdı, ürəyinin dərdini ona söylədi.

Mərəz ona dedi:

– Heç qorxma, özünü mənə təslim et! Bu yaxın zamanda bir hiylə qaldırıb, Ruhun qanını və səhhətin abrusını tökərəm.

Bunu da ağızdan-ağıza eşitmişdi ki, Ruh Əxlatı məzəmmət etmişdi. (Bədən mülkünü) vasisəsiz ələ keçirmək mümkün olmadığından, bu hadisəni (fürsət və) qənimət bildi və Ə davətdən soruşdu:

– Bədən ölkəsinə kim gedib-gəlir? Buranın əhalisi nəyə rəğbət edir?

Ə davət dedi:

– Qida cinsi onların hamısı ilə tanışdır. Bədən ölkəsinin abadlığı onun gediş-gəlişindən asılıdır. Bu ölkə əhalisi onu ələ keçirməklə məşğuldur.

Mərəz bu əhvalatı öyrəndikdə, dərhal Qidanın xidmətinə getdi, gördü ki, o, hərdən bir rəng dona girir. Əvvəlcə soyuq və quru Qidaya yanaşdı və özünü min hiylə ilə ona bağlayıb dedi:

– Ey həqiqətdə torpaq cövhəri olub, torpaq cövhəri kimi hər bir bulaşıqdan təmiz və uzaq olan! Məni Ruhun müvəkkillərdən gizli olaraq, Bədən ölkəsindəki Sevdaya çatdır ki, Sevda ilə bir alverim və vacib işim var.

Qida Mərəzin istədiyini yerinə yetirdi və onu Bədən (ölkəsinə) Sevdaya çatdırdı. Sevdanın rövnəqi Mərəzin sayəsində artıb, sair Əxlat zəifləşincə fitnə qapılarını açdı, Bədəndə pozğunluğa başladı.

Baş ağrısını sərkərdə təyin etdi və Bədən ölkəsinə çaxnaşma saldı. Səhhət bu hadisədən xəbər tutub, Ruhun hüzuruna tələsərək (ona dedi) ki, Sevda azığınlaşmağa başlayıb və padşahlıq mülkünün qəsdindədir.

Ruh bu əhvalatı Əqlə bildirdi. Əql Səhhətin tədbiri ilə işə başladı və anladı ki, Sevdanı hərəkətə gətirən Qidadır. (Buna görədə) öz yaxınlarından Pəhriz adlı birini həvəss (hisslər) darvazalarını qorumağa təyin etdi. Belə qərar qoydu ki, Zaiqə (dadbilmə duyğusu) zeytun və buna bənzər şeylərin dadından və Samiə (eşitmə duyğusu) qanun səsi dinləməkdən həzz almasınlar. Basirə (görmə duyğusu) ənbər görməsin.

Şamma (iy bilmə duyğusu) kafur qoxulamasın. Bu qayda üzrə Sevdanı zəifləşdirdi və Qanı tərbiyə etməyə başladı.

Mərəz gördü ki, Sevda zəifləşdi və Qanın şövkəti artdı, (bu zaman) Sevdadan üz çevirdi, Qanın xidmətinə yüyürdü. Ona da əfsanələr oxuyub pozğunluq dərəcəsinə çatdırdı. Qanın başına fəsad havası düşüncə, o, Qızdırmanı sərkərdə təyin edib hər tərəfə göndərdi. Səhhət ikinci dəfə Əqlə pənah apardı və özünü onun tədbirinə təslim etdi. Əql hikməti rəhbər tutaraq başqa bir tədbir ilə o xəstəliyə

çarə etdi və Pəhrizə dedi ki, Zaiqəni şərab kimi içkilərdən, Basırəni tər çıçayə baxmaqdan saxlasın. Şamməni yeni göyərmiş otun qoxusundan və Samiəni sevinc gətirən ərğənun (orqan) nəğməsindən çəkindirsən. (Beləliklə) Qanın üzünə qüdərət qapıları bağlanınca, Ruha qarşı durmaq qüvvəsi qalmadı.

Mərəz Bəlgəmə mürid oldu, Qandan əl çəkib onunla (Bəlgəmlə) həmdəm oldu. Onu qatılışdırıb fəsada, pozğunluğa vadar etdi və bu vasitə ilə İstisqanı (susamağı) sərkərdə təyin edərək, pozğunluq yolu tutdu. Bu əhvalat baş verdikdə Səhhət özünü Əql silsiləsinə bağladı. Əql üçüncü dəfə köməyə gəldi. Pəhrizə buyurdu ki, Bəlgəmin artma vəsaitini kəssin, xörəksizliklə (ac saxlamaqla) qüvvətdən salsın. Zairə xam (qaynanmamış) içkilərdən, Samiə üçtelli tənburdan həzz almasın. Basırə saf inciyə baxmaqdan, Şammə nilufər iyələməkdən özünü saxlasın.

Mərəz Bəlgəmi zavalə uğradığını göründə, Səfira ilə aşnalığa can atdı. Hər zaman bir nüktə söyləyib, ta onun təbiətini elə bir hala saldı ki, o, Yərəqan (Sarılıq) xəstəliyini Mərəz qoşununa sərkərdə seçib Bədən ölkəsini almağa təyin etdi.

Səhhət Əqləndən kömək istədi. Dördüncü dəfə Əql Səhhətin köməyinə qalxıb Pəhrizə fərman verdi ki, Səfranın fayda büsatını yiğisərsin və ona müxalifət yolu tutsun. Zaiqə şəkər kimi şeylərə, Samiə sizlayan kamançaya rəğbət etməsin. Basırəni xalis qızılı baxmağa və Şamməni tər çıçək-gül qoxulamağa qoymasın.

Səfranın gücü tükəndikcə Səhhət Mərəzə qalib gəldi. Mərəz qaçıb başqa yerdən fitnə qaldırmaq istərkən birdən-birə Mərəzin oğlu Zəf (zəiflik) qabağına çıxdı. O, qorxu bilməz bir yeniyetmə, zəif olsa da, çevik ruhlu və diribaş idi. Zəf dedi:

– Ey Mərəz, xeyli zamandır ki, yol gəlirəm, məqsədim xidmətinə yetməkdir. İndi ki, gəlmışəm (sənə məsləhətim budur ki), öz cəmiyyətini dağıtma, məni bu gəlməkdən peşman etmə.

Mərəz Zəfdən tam qüvvət aldı və qaçmaqdan daşındı. (Ruhdan) incimiş Əxlat da onunla ittifaq etdilər. Fitnə vəsaiti tamamlandı. Xüläseyi- kəlam, ümumi hücum başlandı.

Səhhət çarə tapan və Ruhun hər bir dərdinə dərman edən Əql bu dəfə heç bir çarə tapmadı, özünü itirdi, yardımçıları olan duyuları da pərişan gördü, çərəsizlikdən Qorxu və Qəmi götürüb bir küncdə oturdular və əzdadin (zidlərin) üzünə qapıları bağladılar.

Səhhət belə bir qövqanın içində köməksiz olaraq Ruhun xidmətində yalnız qaldı. Lakin Qorxu və Qəmin özlərinə yoldaş olmadığını və özünün hücumu qalxmalı olduğunu anladı. (Buna görə) Ruhdan hümmət istədi və özünü mühərribə üçün silahlandırdı dedi:

– Ey Ruh! Əgər qalibiyət bizimlə olsa, sənin səltənətin öz yerində bağıqlar, əgər düşmən əl taparsa, sənin çarən Vətəni tərk etməkdir.

Sonra qosunun karşısındada durdu, o meydanda qəzavü qədərə təslim oldu. Mərəz şiddətlə, Səhhət də himmetlə müharibə məqsədilə bir-birinə qəsd etdilər.

Səhhətin anası olan Mizac Əxlat ilə irəlidən dost olduğundan Səhhətin düşkünlüğünə dözməyib şəfaətçi olaraq Əxlatin yanına gedib dedi:

– Mənim sizinlə qədimdən münasibətim var. İndi Mərəz də özünü sizə bağlamışdır. Mənim övladımın təhqir edilməsi insafdan uzaqdır, bu hal heç yerdə bəyənilməz.

Əxlat (bunu eşidincə) Mizacdan xəcalət çəkdilər, Mərəzdən dönüb Səhhətlə yoldaş oldular. Mərəz əhvalatdan xəbərdar olunca qaçmağı qərara aldı. Damarlar yolu ilə Tər ilə bərabər (Bədəndən) çıxıb getdi. Amma Zəf Bədən ölkəsini hələ görməmişdi və buraya yenicə yetişmişdi. Buna görə özünü Mərəzə çatdırma bilmədi. Bu ölkədə sərgərdan qaldı.

Mərəzin qaçması xəbəri Ruhun qulağına çatdıqda, Əxlatin səfa keyfiyyətini və Səhhətə köməkliyini eşitdikdə, onda dövlət nişanəsi zahir oldu. Buna görə həmd və şükürlər etdi. (Sonra) Əqli yanına çağırıldı və onu xəcalətdən qurtardı.

Dövlət itaətkar və düşmən təslim olunca Ədavətin işi tamam oldu;

Pəhrizə buyurdu ki, bir müddət həvassın (hisslərin) qapılarından tərpənməsin, Qidanın ixtiyarını alsin ki, Zəf təkrar qüvvətlənib fitnə qaldırmamasın.

Axırda Zəf də mağlub olub Bədən ölkəsindən çökdildi.

Ruh kəmali-əzəmətlə yüksək bir dərəcəyə çatdı. Onun keyfiyyəti cövhərə, cövhəri cismə və cismi ərəzə tam bir lətfət verdi. Gözəlliyi, işvəsi, sevimliliyi həddən aşdı. Köhnə dostların da onunla müsahib (həmsöhbət, yoldaş) olmaq ləyaqəti qalmadı. Yalnız idi, yoldaş axtarırdı; mətai vardi, müştəri arayırdı.

Fərəh Hüsn ilə yoldaş olmaqla onun dostluq nəqşini könül lövhəsinə yazırıdı. Bir gün dedi:

– Ey könül açan Hüsn! Ey dünya yandırıan şam! Xeyli müddətdi yoldaşlardan uzaq və Ruhun ayrılığından narahətəm. Vaxtdır ki, vəfəsizliq yolunu tərk edəm, qədim dostları xatırlayam.

Hüsн naz ilə söylədi:

– Ey könül oxşayan yoldaş! Ruhdan çox söz söylədin, onun tərifində incilər deşdin, mən onu görmək və onun mərifət bağçasından bir gül dərmək istəyirəm. Fəqət bir şərtlə ki, məndən xəbəri olmasın və məni tanımasın.

Fərəh söylədi:

– Bu iş çətindir, çünki Əql onun yanındadır və hər bir işdən xəbərdardır.

Hüsн dedi:

– Əql mənimlə görüşə bilməz, məni görməyə onda tab və taqət yoxdur. Mən bir əfsun bilirəm ki, oxusam Ruhun xəbəri olmadan onu ələ ala bilərəm. Fərəh bu xəbərdən çox sevindi, Hüsnü aparmağa cəsarətləndi. Hüsnü Ruha tərəf apardı. Az bir zamanda Bədən ölkəsini gəzdi. Bədən ölkəsi Hüsnün xoşuna gəldi, burada vətən salmağa könül verdi, bildiyi əfsunu oxudu, xəbərsizcə özünü Ruha yetirdi. Hüsnün lətfəti Ruha təsir etdi. Gözəl olduğu halda daha da gözəlləşdi. Hüsnün qoşunu olan Şiyvə, Naz, İşvə, Kirişmə və Qəmzə onun ətrafında yerləşdilər. Bunlardan bəzisi boy-buxunla birləşdirilər, bəziləri də özlərini gözə, qasa bağladılar.

Xülasə, Ruhun rövnəqi artdı və əvvəlkindən də çox oldu. Hər kimə ki, işiq saçdı onu əritdi; hər kimə ki, bir nəzər saldı onun evini yixdi.

Eşq ilə yoldaş olan Məhbəbət bu zaman Eşqdən ayrıldı. Ruhun xidmətinə yetişincə, Eşqdən Hüsn haqqında eşitdiyi sıfətləri onda gördü. Kainatı özünə məftun edən uca bir boy və aləmi yandıran parlaq bir üz gördü ki, kəkili çıynində, zülfü qulağının dibində, sünbüülü qul, bənövşəni kəniz etmişdi. Bir sərxoşun elinə ox və kaman verib, adını Qəmzə, Göz və Qaş qoymuşdu. Surət səfhəsinə mişkdən bir xətt çəkmış, bostanda bir reyhan əkmiş, Abi-həyatı bir çəsmədə gizlətmış və ona dodaq demiş, buna danışmaq söyləmişdir. Xətt üzərində bir xal qoymuş və xəttin son nöqtəsindən nişan vermişdir. Otuz iki gövhər düzmiş, (bunları diş adlandırmışdı)¹. Alma və turuncu birləşdirib onlara

Zənəxdan (çənə) və Ğəbğəb (buxaq) ləqəbi vermişdir. Hər bir zaman bir sehr başlayıb bəzisini şivə, bəzisini naz adlandırmışdır. Bir gül budağına hərəkət vermiş (və demiş) ki, bu qoldur,

¹ “Ləb” sözünün ərəb əlifbası ilə yazılışı əbcəd hesabında “lam” – 1 - 30, “be” – 2; “ləb” – 32 deməkdir.

bir pak ruhu müsəvvər (mütəssəm) edərək (demiş) ki, bu onun biləyidir. Yerişi ilə axar su yaradıb, (gümüş kimi ağ) balıqlarından onun içində balıq salıbdır.

Məhəbbət Ruhu bu lətafətdə görünçə o saat Eşqin xidmətinə yüyürdü və Ruhun Hüsnə malik olmasından onu xəbərdar və Vüsal üçün biqərar etdi. Eşq pak əxlaqlı Hüsnün cazibəsi və Məhəbbətin rəhbərliyi ilə Bədən diyarına yetişdi, Ruha qulluq etmək kəmərini bağladı. Gördü ki, Hüsn Ruhu özündən elə xəbərsiz edibdir ki, nə özünü tanırı, nə də Hüsnü. (Bu halda) Eşq Ruhu tərif etməyə başladı, onu layiqincə vəsf etdi. Ruh Eşqin söhbətini bəyəndi və onunla müsahibəyə könlər verdi və ondan soruşdu ki:

– Ey dünya dolanan səyyah! Eşidirəm ki, Hüsn adlı birisinə vurulmusan! Onsuz heç yerdə qərarın yoxdur. Onun keyfiyyətindən mənə nəql elə və onu tanımaga kömək et!

Eşq anladı ki, o (Ruh) qafıldır, aşinalıq dəryasından kənardadır. Dedi:

– Onun yeri Səfillik vadisindədir və onu görmək üçün özünü tərk etməlisən.

Ruh dedi:

– Ey Eşq! Dediyin əsl olmayan bir şeydir və onu tələb etmək faydasız bir sevdadır. Əgər sözünün doğruluğunu aşkar və müddəanın mənasını aydın eləməsən, bu hekayətin əslə yalan və bu rəvayətin şəmi ziyasızdır.

Eşq dedi:

– Ondan bir nümunənəm var, əgər buyursan göstərərəm.

Ruha zövq və həvəs qalib olduğundan, bu surətin həqiqətini bilmək istəyirdi. (Bu cəhətdən) arzu gözünü açdı, o nümunəni hazır etmək üçün yalvardı. Eşq Səfa güzgüsünü onun əlinə verib dedi:

– Bu lövhəyə baxmaq lazımdır.

Ruh özündən xəbəri olmadığı üçün öz əksini özündən başqası zənn etdi. (Birdən-birə) bütün eyiblərdən pak nurdan bir peykər (bədən) gördü.

Hüsn bir tərəfdən kəmənd atdı, Eşq də bu guşədən oyun oynadı.

Ruh hər ikisinin arasında qaldı. Heyrət onu bir dərəcəyə yetirdi ki, ixtiyar cilovunu əlindən verdi və özündən xəbersizlik vadisinə düşdü.

Bir müddət ona (Səfa güzgüsünə) baxdı və o surət vasitəsi ilə öz vücuduna nəzər saldı.

Eşq dedi:

– Ey könlər oxşayan sevgili və ey ehtiyacsız möhtac! Bu surətin düşməni çox və bu mənanın müddəəçisi hədsizdir. Əqlin yanında ədəbsiz,

riyakar və yaltaq adamlar var ki, onların ləqəbləri, Zərq (ikiüzlülük) və Riyadır. Olmaya ki, onlar bu surəti alıb lövhünə şikəstlik yetirələr.

Lövhü idrak xəzinədarına tapşır və onun üstünə əmanət möhürü bas.

Ruh dedi:

– Ona baxmaq mənə vacibdir və onu gizlətmək əqlə müvafiq deyildir.

Eşq dedi:

– Xəyalə tapşır ki, onun surətini çəksin və sənin nəzərində saxlasın.

Ruh Eşqin məsləhətini bəyəndi və Xəyalə buyurdu ki, Hüsnün surətini çəksin. Sonra Səfa güzgüsünü idrak xəzinədarına verdi və əmanət möhürüni üzərinə basdı.

Bir müddət Xəyalın surəti ilə kifayətlənirdi, həmin surətlə qənaət edirdi. Axırda Xəyalın çəkdiyi surət onu açmadı, onunla murad mənzilinə yol tapmadı, dedi:

– Ey Eşq, öldüm, mənə çarə qıl! Məni Hüsnün vüsal vadisinə at!

Eşq dedi:

– Yolda əngəl çoxdur, Hüsnün mənzilinə yetişmək çətindir.

Ruh dedi:

– Məşəqqətə tabım var, mənə çarə et ki, qərarım yoxdur.

Ruh sidqi-könüldən tələb etdiyinə görə, Eşq ona yol göstərməyə vacib bildi. Hər ikisi birlikdə məqsəd dalınca getmək bayrağını qaldırdılar.

Belə qərara gəldilər ki, Məşuqluq səhərasını keçsinlər, eləcə də Aşıqlik ölkəsinə güzar etsinlər.

Əvvəlcə Məşuqluq səhərasına ayaq basıldılar. Bu vadidə qəribə şeylərə rast gəldilər. Səyahətləri ibtidasında büllurdan daha saf, ipəkdən daha yumşaq bir gözəl yerə yetişdilər ki, aşıqlerin qanı burada tökülmüş və torpağına qarışdırılmış, lətafətdə yer üzünün məşhuri idi, bu yer “Nazənin Ayağının Altı” adlanırdı.

Buradan keçib bir mənzilə yetişdilər və bir məqam gördülər ki, buranın yeri civə kimi titrəyir; Xəyal və Vəhm ayağı onun mənzillərini qət etməkdən sürüşürdü. Başdan-ayağa qədər tamamilə saf və xam gümüşdən olub adı “Baldır” idi. Buradan köcdülər, məzaq miniyinə mindilər, dağlıq bir yol gördülər, burada saysız təpələr var idi. O dağın sonunda tükdən daha incə bir kəmər gördülər. Bunun vücudu yox idisə də, adı “Bel”dən başqa bir şey deyildi. Buradan keçib

“Qarın” qırışları adlanan dalgalı bir suya çatdılar. Burada “Göbək” dairəsi (adi) ilə məşhur olan bir girdab (burulğan) vardı. Oradan da keçib bir çölə yetişdilər. Çöldə seyr etdilər. Burada heç bir ot göyər-

məmisi. Heç bir canlı (ayağının) tozu buraya qonmamışdı. İskəndər (öz) “güzgüsunü” burada düzəldmiş, Ad da “Irəm”¹ (bağının) tərhini burada çəkdirmişdi. (Onun) nurdan bir fərqi yox idi. Bu cəhətdən “Sinə” adı ilə məşhur idi. Oradan keçib bir mənzilə çatdilar; buranın sakinlərindən eşitdilər ki, bu ətrafdə Said (qol) adlı birisi vardır. O, çox güclü və qolquvvətlidir. Onunla pəncələşmədilər, onun qolu qüvvətinə müqavimət göstərə bilmədilər. Buradan da cilov çevirib başqa mənzilə doğru yollandılar. Sinədən daha gözəl bir yer gördülər; bunun qədri artıq və rütbəsi daha yüksək idi; (bütün) lətafət vəsaiti hazır, ləqəbi də “Gəbəğəb” (buxaq) idi.

Bu məkanda bir saat yubandılar, buradan da səfər edib, yolda qaniçən zəncilərə rast gəldilər. Bunlar zülmkar, cəfəkar, mərhəmətdən uzaq, Xətt və Xal (adi) ilə məşhur idilər. O iki sərgərdənə (yəni Ruhu və Eşqi) hürkütüdlər, üstlərinə şəbxun çəkdilər. Ruh və Eşq həlak olacaqlarını yəqin edib (qaçanda) yolda başı üstə bir quyuya düşdülər.

Bura son dərəcə könlüə yatan bir yer idi. Bura yüz minlərlə əsir və aramsız könüllərin istirahətgahı olub, “Zənəxdan” (çənə) quyuşu adlanırdı.

Bir müddət o quyunun dibində ahü naş etdilər. Nagəhan pərişan könüllərin məcmoi (yiğnağı) olan qırırm-qırırm, mişkin bir ip tapdilar. Bəziləri buna “Saç” və bəziləri “Zülf” deyirdilər. Özlərini o ipə bağladılar və Zənəxdan quyuşundan nicat tapdilar.

(Oradan keçib) saf və şirin bir çeşməyə yetişdilər. O, qəmli könüllərə fərəh verirdi, onun feysi Xızır suyundan daha yaxşı, adı “Ləbucanpərvər” (can bəsləyen dodaq) idi. Burada inci ilə dolu bir mürə (sandıqça) tapdilar. Sandığın ləqəbi “Ağız”, incinin ləqəbi “Diş” idi. Sandığı ələ keçirdilərsə də, çəşdiqlarından yenə itirdilər.

Oradan bir bağa doğru yönəldilər və bir gülşəndə məskən saldılar. Buranın çıçəkləri tamamilə tikansız olub, “Üz bağçası” adlandırdı. Bir müddət bu bağda gəzişdilər, buradan da başqa bir mənzilə yollandılar. Şən bir yer gördülər. Buranın lətafət vəsaiti cəm olub, fərəhləndirən və sevinc verən tər göyərtiləri vardı. O yerin vəsf incisini dələn adını “Binagüş” (qulaq məsaməsi) qoymuş. Buradan da qorxulu bir mənzilə çatdilar. Bu mənzilin adı “Çəşmi-şəhla” (şəhla göz) olub, sakinləri hiylər idilər. Buranın padşahı “Qatıl Qəmza” idi. Oradan da şərafətlə bir mənzilə yetişdilər. Burada iki lətif otaq gördülər ki, səfa əhlinə məbəd, dua əhlinə mehrab, “Qabə-Qövseyn” cəməli vəsfinə sərdəf-tər, könül oxşayan hüsnün qərargahı olub, adı “Taqi-əbru” (qaş qağı) idi. Oradan da könül açan bir sərhədə yetişdilər. Bura da çox səfali bir yer idi. Çin ahularının otlağı olub, mübarək adı “Alın” idi. Bir saata

¹ Dini rəvayətə görə Şəddad ibn Adın düzəltdiyi cənnət bağlı Irəm adlanırmış.

qədər bu vadidə dolaşdırılar. Oradan da keçib, tutqun və qaranlıq, yolları çox qorxunc və dar olan bir zülmətə çatdırılar. Burada yüz minlərlə (adam) pərişan və heyran qalmışdı. Pərişanhal kimsələr onu “Kakül” adlandırmışlar. Bu zülmətin şiddəti Ruha qalib olub tədbir kələfinin ucunu Eşqdən istədi. Eşq onu zülmət şiddətindən xilas edib Qamət şamı işıqlığına çatdırırdı.

Ruh dedi:

– Ey səhv göstərişli Eşq! Ey rəyi düzgün olmayan azğın! Bu qədər avara dolaşdım, söylədiyin Hüsn cılvgahına çatmaddım?

Eşq dedi:

– Ey qafıl! Və ey mərifət ləzzətindən bixəbər! Gördüklərin (hamısı) Hüsnün cılvgahı idi; o (Hüsн) bunların hamısında özünü göstərdi. Sənin bəsirətin olmadığından Hüsnün nə olduğunu bilmədin.

Əgər onu anlamaq istəyirsən (əvvəlcə) gərkən nəzərini saflaşdırasan. (Qabaqca) özünü korluqdan qurtar, gözlərini dostluq sürməsinə yetir! O sürmədən Məşuqluq mülkündə yoxdur, onun mədəni Aşıqlıq diyarındadır. Lakin Məşuqluq mülkünü səyahət etməyincə Aşıqlıq ölkəsinə çatmaq olmaz.

Xülasə, Məşuqluq mülkündən keçib Aşıqlıq diyarına tərəf yola düşdülər. Əvvəlcə Məlamət bostanına çatdırılar. Burada şövq və həvəs çıçayıni və ayrılıq göyərtisini bitmiş gördülər. Oradan Bəla, Möhnət və Şiddət şəhərinə yola düşdülər. Oradan da Acizlik səhrasına ayaq basdırılar. (Səfər) cilovunu şeydaliq əlinə tapşırıdalar. Oradan da gedib Hicran guşəsində yurd saldılar, gah Heyrət ilə yoldaş, gah da Ümidsizliklə həmsöhbət oldular. Gah Nalə və Zar ilə sirdaşlıq etdirilər, gah da ürəkyandırıan Ağlamaqla həməhəng olmağa başladılar. Qərar və Taqət sərhədini aşdırılar, Xarlıq vadisində xeyli dolaşdırılar. Məşuqluq ölkəsinini gəzdikdən və aşıqlıq işinin sonunu gördükdən sonra bir ölkə zahir oldu. Ruh Eşq ilə bərabər oraya girdi, gördü ki, Bədən ölkəsidir.

Dedi:

– Doğrudan da burası mənim yerimdir!

Gördü ki, Könüllü şəhəri xaraba qalmış, duyğular qoşunu dağılmış, Sevda od qalayıb, Ciyər və Dimağı yandırmış, Qan göz yaşı ilə qarışış daxili hərarətdən xaricə qaçmış, Səfranın üzü saralmış, Bəlgəmin bazarı soyumuş, (bədənin) əsas üzvlərində heç bir qüvvət qalmamışdır.

Təbiətlərdə nizam qalmamış, Zəf qüvvət tapıb Səhhətə xələl yetirmişdir. Ruh bu haldan iztiraba düşdü və Eşqə acıqla xıtab etdi:

– Ey mənim xanimanımı dağlıdan, məni ruzigarın avarası edən, yalan vədlər verib məni həlak etmək qəsdində duran! Bu nə hiylə idi ki, mənimlə oynadın! Məni xanimandan ayırdın! (Halbuki) rayət, zödvq və şadlıqla dolu azad mülküm var idi. Bir müddət məni Məşuqluq mülkü ilə aldatdın! Oradan üzümə bir qapı açmadın; bir zaman Aşıqlıq ölkəsində qərib etdin və başıma cürbəcür bəlalar götirdin. O ölkələrdə də abrimi apardın və yenə ümidsizliklə vətənə qaytardın. Bura da xarab olub, sarsılmağa üz qoyubdur. Allah, Allah, bu nə zülmdür! Sənin əlindən min fəryad!

Eşq Ruhun sözlərini eşidib, onun səbirsizliyini görünçə dedi:

– Ey Ruh, sənin şikayətin kimdəndir? Həqiqətən, bu afət və bəla özündən başqa heç kimdən deyildir. Idrak xəzinəsindəki surətə bir bax! O surətin həqiqətindən ibrət all!

Ruh o surəti gətirməyi əmr etdi. Gətirdilər. Haman möhrü üzərində idi. Elə ki Səfa aynasının möhrünü götürüb qarşısına tutdu, orada zəif bir bədən və çox arıq bir surət gördü.

Ruh dedi:

– Ey Eşq, bu surət o surət deyildir! Mənə bildir görüm, o nə idi, bəs bu nədir?

Eşq dedi:

– Ey Ruh, bu lövh səfa aynasıdır. Nəzər əhlinin şəklini özündə əks etdirəndir. Burada gördüğün birinci surət sən idin, indi də gördüğün surət sən özünsən. Əvvəlcə özüne baxdığını zaman qafıl idin! Özünü tanımayıb öz arzunla yürüdü. Axırda özünə çatdın! Həm Aşıqliyə məzhər sənsən, həm də Məşuqluğa zinət sənsən! Mərifət, aşinalığın (həqiqəti tanımağın) sürməsidir və bu mənzilə yaxınlaşmaq (üçün) əlaqələrdən ayrılmış lazımdır.

Ruh gözlərinə aşinalıq sürməsini çəkib vücud aynası olmadan özünə baxınca elə bir gözəl gördü ki, surət və mənadan ehtiyacsız, qüdsi Ruh ilə həmahəng olaraq vəhdət xəlvətində oturmuş, kəsrətin (çoxluğun) üzüne qapıları bağlamışdı. Nə Əql gözünün ona baxmaq imkanı, nə də təbiət və duyğuların ona bir yolu, nə Hüsnün ona bir nazi, nə də onun Eşqə bir ehtiyacı qaldı.

Ruh bu məqama yetişəndə “Cəbərut” və “Lahut” aləmlərini gördü. Əsl mənzilinə çatdı və yolkəsənlərin qeydindən qurtardı. İşin sonunda özünü özünə çatdırdı, Məşuqluq və Aşıqlik o xəlvətdən xaricdə qaldılar.

*Matla
ül-etiqat*

Mümkünatı yaratmaq feyzi ilə şərəfləndirən, onları öz varlığının vacibliyinə sübut göstərən kimsəyə həmd edirəm ki, o, insanı dinin ehkam və qaydalarını anlaması ilə mümkünat içərisindən seçib ayırmış və insanlar içərisindən peyğəmbərləri öz bəxşş xəzinələrinin açarları olan dəlillərlə İnsanlara elçi göndərmiş, sonra peyğəmbərlərdən bizim Peyğəmbəri seçərək, onun gəlməsi ilə aləmlərə göndərdiyi vəhyə son qoymuş, bizi isə həmin Peyğəmbərə itaət etmək şərəfilə başqa ümmətlərdən seçmiş və bizimlə mələkləri onun şahidləri etmişdir.

Uşaqlıqların (analar bətninin) səhifələrində bədən üzvlərinin şəklini və hissələrinin surətini çəkən kimsəyə şükür edirəm ki, o, həmin bədən üzvlərini nəfslər, ağıllar, duyğular və qüvvələrin mərkəzinə çevirmiş, Adəmə adları öyrətdiyi kimi, həmin üzvlərin iliyinə qədər ruh aşılmışdır; həmçinin Adəmə göylərdəki mələkləri tabe etdiyi kimi, üzvləri də ruha tabe etmişdir.

Sonra bizim ağamız Məhəmmədə səlavat yetirirəm ki, onun göndərilməsi səbəbinə varlıq nemətləri bizim üçün tamamlanmış, ona, onun kamal nurnunun parıltıları və xəyal izlərinin aşkarə çıxaranları olan övladı və yoldaşlarına səlavat göndərmək imkanı əldə etməklə səxavət hədiyyələri bizim üçün təkmilləşmişdir.

(Bu müqəddimədən) sonra (özünü) üsuli-elm məssələlərini bilən (kimi qələmə verən) Süleyman oğlu Füzuli ləqəbli Məhəmməd belə deyir:

— Mən varlıqlara idrak və hissiyyat gözü ilə baxaraq, təfəkkür və düşüncə addımları ilə onları seyr edib gördüm ki, hər hansı bir cinsə aid olan növ, hər hansı növə aid olan sinif, hər hansı sınıfə aid olan fərd və hər hansı fərdə aid olan bir üzv ister iradə ilə, istərsə də iradəsiz olaraq, mütləq, bir işlə məşğuldur. Buna görə fəaliyyətsizlik və laqeydilikdən çəkinərək, ömrümü qəflətdə korlamaqdan saqındım və işlərdən birini seçdim ki, onunla qismətim və bacardığım qədər (bilik) kəsb edəm. Məni bu işə təşviq edən “Elmləri, hətta sehri də öyrənin” (hədisi) olmuş, həm də (Allah) “Biz ona (Məhəmmədə) şeir öyrətmədik”¹ deyərək, məni öyrətmüşdür. Beləliklə, mən sözləri nəmzə çəkmək yoluna düşdüm və bu yolda (Kainatın) nizamının hikmətini dərk etdim. Mənim nəzmim mənə göstərdi ki, əşyadakı ahəngdarlıq üçün

¹ Quranın “Yasin” surəsi, 69-cu ayə.

bir nizamlayıcı, hissi və əqli rəqəmlər üçün də bir hesablayıcı olmalıdır. Buna görə onun tam mərhəmətindən yardım istəyərək onu tanımaq yolunu axtardım. Arzum budur ki, mən düz yola doğru istiqamət alım və o, mənə müvəffəqiyyət verməklə yardım etsin. Beləliklə, (müxtəlif) əqidə sahiblərinin təriqətləri ilə tanış oldum və onların faydalısını mənimədim. Zaman tələb edirdi ki, bunların mövcudiyəti qorunub saxlansın və əsrarı gizli qalmasın. Buna görə onları mühafizə etmək üçün dörd rüknü (sütunu) olan bir ev tikdim; belə ki, onun hər bir təməlində iman bağına açılan bablar (qapılar) vardır. Belə bir binanı “Mətlə ül-etiqad fi-mərifəti-l-məbdəi vəl-məad” – mənşə və qayıdış yerini tanımağa aid (etiqada giriş) adlandırdım. Belə ki:

Birinci rükn, elm biliyi (mərifəti) və bilik (mərifət) elmi haqqındadır.

İkinci rükn, aləmin vəziyyətlərinin biliyi haqqındadır.

Üçüncü rükn, vacibə (Tanrıya) aid bilik haqqındadır

Dördüncü rükn, peyğəmbərliyə və ona aid olanlara dair biliklər haqqındadır.

Birinci rükn

ELM BİLİYİ VƏ BİLİK ELMİ HAQQINDA OLUB BEŞ BABDAN İBARƏTDİR

B i r i n c i b a b

HƏMİN İKİ MƏSƏLƏNİN MAHİYYƏTİ HAQQINDADIR

Filosofların bəzisinə görə, elm, aləmin zatında məfhum olana bərabər bir surətin əldə edilməsindən ibarətdir. Bəzilərinə görə isə elm əşyanın surətinin ağıl vasitəsilə qavranmasından ibarətdir. Bir sözlə desək, elm biliyinin həqiqəti bilik (mərifət) elmindən ibarətdir; çünkü bunların hər ikisi cəhlin müqabilidir. (Bəziləri) demişlər ki, elm iki qismə bölündür:

Birincisi, cəhlin ardi olmayan elmdir (yəni, elə elmdir ki, ondan qabaq cəhl olmamış), bu da Tanrıının elmidir.

İkincisi, cəhldən sonrakı elmdir ki, bu bizim elmimizdir (yəni, insanların öyrəndiyi elmdir). Bu sonuncu, təsəvvür və təsdiq (mərhələlərinə) bölündür. Belə bir elm bilik adlanır: çünkü o, bir bildirəndən (öyrədəndən) asılıdır.

(Bəziləri isə) demişlər ki, elm iki cürdür:

Birisi, Hüzuri – yəni bildirmə vasitəsindən asılı olmayan elmdir. Məsələn, Tanrıının bütün məfhumlar haqqındaki elmi və yaxud bizim öz varlığımız haqqındaki elmimiz belədir. Digəri hüsuli, yəni vasitədən asılı olan elmdir. Məsələn, bizim bəzi şeylərin mahiyyətləri haqqındaki elmimiz belədir. Belə bir elmə bilik də deyilir; çünki bu elmin bir bildirənə ehtiyacı vardır.

Sonra (bəziləri) demişlər ki, külliyyati və yaxud mürəkkəb şeyləri dərk etmək elmdir, lakin təfərrüat və yaxud sadə şeyləri dərk etmək bilikdir (mərifətdir).

Demək olmaz ki, təfərrüatın dərk edilməsi biliyə (mərifətə) xasdır, belə bir bilik Tanrıya mənsub edilməzə, belə nəticə çıxar ki, guya Tanrı təfərrüati dərk etmir; bu isə filosofların fikridir. Halbuki, Tanrı külliyyat içorisindəki təfərrüati külliyyatla birlikdə və eyni zamanda ayrıayı təfərrüatın biliyindən asılı olmadan, hərtərəfli olaraq dərk edir.

Həmçinin (bəziləri) demişlər ki, təfərrüatın dərk edilməsi ilə külli bir məfhum da dərk edilir; çünki külli məfhum həmin məfhumun təfərrüatının biliyindən ibarətdir. Bu mənada olan (bilik) elm adı daşıyır və insana alım deyildiyi kimi, arif də deyilir.

Bəzi filosofların dediyinə görə, Hüzuri elm ola bilməz; çünki Tanrıının elmi məfhumların mövcudiyyətindən asılıdır. Bizim öz mövcudiyyətimiz haqqındaki elmimiz isə ağıldan asılıdır və bütün elmlər hüsuli olduğuna görə Tanrıya da bilik (mərifət) isnad etmək doğrudur.

Ancaq bu barədə ifratçılıq olub, şəriət rüsumu ilə bir yerə siğmaz; çünki kəlam elmində belə bir məsələ yoxdur.

Kəşf əhli olan bəzi tədqiqatçıların dediyinə görə, bilik (mərifət) elmdən yüksəkdir; çünki, onların fikrincə, İlahiyyat haqqında məsələlər və islahatlara aid hər nə varsa, elmdir, zat və sıfətlərə aid olanlar isə bilikdir (mərifətdir). Məsələnin belə qoyuluşu həqiqətin əksinədir; çünki Tanrıya öz kəlamında (Quranda) bilik deyil, elm sıfəti isnad edilir və beləliklə, elm bilikdən yüksəkdir.

Qədərilər (deterministlər) və salehilərin bəzisi demişlər ki, bilik imandan ibarətdir, çünki iman təsdiqdir, təsdiq isə elmin bilik adlanan bir qismidir, (Tanrıının) "...ancaq İman gətirib xeyir iş görənlər"¹ (dediyindən anlaşıldığı kimi) bilik bütün xeyir işlərin müqəddiməsidir.

¹ Quranın “Əsr” surəsi, 3-cü ayə.

(Bəziləri) demişlər ki, Tanrıının sevdiyi birinci şey bilikdir və o, (Tanrı) demişdir: “Mən gizli bir xəzinə idim və istədim ki, məni tanışınlar, bilsinlər; buna görə məxluqatı yaratdım”¹.

İ k i n c i b a b

BİLİYİN (MƏRİFƏTİN) VACİBLİYİ HAQQINDADIR

Bu, həm ehkam, həm də ağıl vasitəsilə isbat edilmişdir. Ehkama gəldikdə, (Tanrıının) “Mən cıluları və insanları ancaq ona görə yaratdım ki, mənə ibadət etsinlər”, sözü sübut ola bilər. İbadət isə həmin bilikdir. Başqa sözlə desək, xeyir işlər və onları yerinə yetirmək vasitələrinə, həmçinin günahlar və onlardan çəkinmək yollarının biliyinə aid olan hər bir şey (ibadət adlanır).

Ağıl (məsələsinə) gəldikdə isə, Mötəzililər və Cəhimilər ağılin ehkamdan üstün olduğunu təsdiq edirlər. Onların sübutu belədir: Allah insanı başqa varlıqlardan ona görə üstün tutmuşdur ki, insan işləri ağıl və idrak ilə idarə edir. Buna görə (ağıl və idrakdan) qəflət etmək, bu alətləri işlətməməyə, fəaliyyətsizliklə və etinəsizliqlə bu nemətləri korlamağa səbəb olar.

Yaxşısı budur ki, ağıllı adam öz yaranması işi haqqında düşünsün, öz xilqətinin əşlini araşdırınsın, öz mənşə və qayıcış yerinin vəziyyətini dərk etsin, öyrənmək fürsətini itirməzdən əvvəl özünün xeyir-şər yolunu bir-birindən ayırd etsin və sual-cavab zamanını nəzərindən qaçırmamasın.

Bunların (Mötəzililər və Cəhimilərin) etiqadına görə, insanlar növ etibarılı birləşmiş (eyni) və öz növünə aid olan vəsait etibarılı bir-birilə ortaqdırlar. Buna görə onlar arasında ancaq bilikcə fərq vardır. Biliklər isə müxtəlifdir. Biliklərin ən şanlı və ən şərəflisi onların ən çətinini və ən xeyirlisidir. Bu isə ruhani səadət və İnsanı kamaldan (inkişafdan) ibarətdir.

Deməz olmaz ki, fəsada (pozğunluğa) əməl etmək həmin fəsadın müqəddiməsinin (həzırlıq vəsaitinin) biliyindən asılıdır və fəsad nöqsan vasitələrindən (hesab) olunduğuuna görə, ümumi şəkildə götürülmüş bilik kamal vasitəsi hesab edilə bilməz. Çünkü (belə bir mühakimə

¹ Bu, “Hədisi-qüdsi”dən götürülmüşdür

² Quranın “Zariyat” surəsi, 56-cı ayə.

ona görə doğru deyildir ki), məsələ ağıla (ağılın hökmünə) aid olur. Belə ki, əgər ağıl biliyə əsasən fəsad haqqında hökm verərsə, fəsaddan çəkinməsi vacib olur. Nəticədə, çəkinməli şeydən çəkinmək fəsad haqqında biliyə deyil, inada (nifrətə) əsaslanmış olur.

Ü ç ü n c ü b a b

BİLİYİN (MƏRİFƏTİN) NÖVLƏRİ HAQQINDADIR

Bilik iki növdür.

Birincisi, dünya işlərinə, məsələn, yaşayış vəsaitinə aiddir.

İkincisi, din işlərinə aiddir ki, bu da iki növdür:

Birincisi, etiqadlara, ikincisi isə ibadətlərə aiddir.

Etiqadlar da iki növdür: birincisi, vacibə (Allaha), ikincisi isə mümkünə (yaranmışlıra) aiddir. Allaha aid olan etiqadlar da iki növdür: birincisi, onun zatına, ikincisi, sifətlərinə aiddir.

Başqa bölgüyə görə, bilik altı növdür; çünkü bilik mövcudiyyəti insanların şüurlu hərəkatindən ya asılı olan və ya asılı olmayan əşyaya aiddir.

Birincisi əməli, ikincisi isə nəzəri (bilik)dir.

Əməli bilik üç növdür:

Birincisi, nəfsə (fərdə) aid olan əxlaq elmidir; ikincisi, cəmiyyətin ya xırda bir hissəsinə aid olan bir bilikdir ki, bu, ailə idarəsindən ibarətdir, ya da bütün cəmiyyətə aid olan bilikdir ki, bu da ölkə siyasəti (idarəsi) adlanır.

Nəzəri (bilik) də üç növdür. Çünkü nəzəri bilik varlığında maddənin iştirakı ya şərt olmayan və ya şərt olan əşyaya aiddir. Birincisi, İlahiyyatdır.

Məsələn, sadə və mücərrəd biliklər (belədir). İkincisi, elə əşyaya aiddir ki, onu düşünmək üçün maddə haqqında düşünmək ya nəzərə alınmır və ya nəzərə alınır. Birincisi, riyazi¹ elmlərdir. Zahirdə varlığı olmayan ümumi məsələlərə aid biliklər (buna misal ola bilər). İkincisi isə təbiyyatdır. Mürəkkəb əşyaya aid bilik (buna misal ola bilər).

Başqa bölgüyə görə bilik iki yerə bölünür: birincisi, mahiyyət etibarılə dünya işlərinə və nəticə etibarılə axırət işlərinə aiddir. Adı sənətlər, məsələn, əkinçilik, ticarət, dərzilik və sairə buna misal ola bilər. İkincisi isə mahiyyət etibarılə axırət işlərinə və nəticə etibarılə

¹ Riyaziyyat sözü ilə qarışdırmamalı.

dünya işlerinə aid olub geniş yayılmış elmlərdən ibarətdir. Məqul (rasional) və manqul (rəvayətə əsaslanan) elmlər və ədəbiyyat buna misal ola bilər. Bütün bunların hər birisi üçün bir-birindən fərqlənən istilahlar vardır.

Dördüncü baş

BİLİYİN YOLLARI (ÜSULLARI) HAQQINDADIR

Tədqiqatçılar məqsədə çatmaq üçün lazım olan biliyin yollarına aid müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər:

Bəziləri deyirlər ki, belə bir yol ağıla əsaslanan mühakimədən ibarətdir; çünkü əgər ağıl doğru-düzgün mühakimə əsasında fəsaddan və pozğun nisbətlərdən çəkinərək (məntiqi mühakimənin) iki müqəddiməsini istər təsdiq, istərsə də inkar nöqtəyi-nəzərindən düzərsə, mütləq düzgün nəticə əldə edər. Bunlar istidlalçılardır. Əgər (bu tədqiqatçılar) dinlərdən birisinə tabedirlərsə, Mütəkəllimlər¹, (yoxsa) Müşayiblər² (adlanırlar).

Bunlardan (tədqiqatçılardan) bəzisi deyirlər ki, belə bir yol nəfs riyazətindən (asketizmdən) və batini təmizləməkdən ibarətdir; çünkü nəfs mahiyyətcə ruhanidir, ancaq cismani örtükler, bədən və bədənlə əlaqədar olan maneələr bilikləri nəfsdən pərdələyir (gizlədir). Əgər bu pərdələr riyazətlərlə (asketik təmrinlərlə) aradan qaldırılaraq Tanrıya doğru istiqamət əldə edilərsə, nəfs vasitəsiz olaraq mənşədən (Tanrıdan) feyz almaq qabiliyyətinə malik olar. Beləliklə, bunlar riyazət yolunu əsas götürərək, biliklərdə ağılin rolunu tamamilə rədd edirlər.

Bunlarla İnkışafılər³ deyilir. Əgər kafirdirlərsə İşraqlor, müsəlmandırlarsa, Sufilər adlanırlar.

Bunlardan (tədqiqatçılardan) birisi olan Şəriətçilərə görə belə bir yol (üsul) peyğəmbərlərin ardınca getmək və öyrənməkdən ibarətdir.

Bunlar şəriət əhlidirlər. Şəriətçilər rəvayətə əsaslanır və iki qrupdan

– Təvililər və Tənzililərdən ibarətdirlər.

¹ Bunlar istidlal tərəfdarlarıdır.

² Zənnimizcə, məşsailər-peripatetiklər, Ərəstu fəlsəfəsinin tərəfdarları olmalıdır və katib səhvidir.

³ Kəşf əhli.

Bunların (tədqiqatçıların) digər bir qismi deyirlər ki, belə bir yol (üsul) ağıl və ixtiyar¹ yolundan ibarətdir. Belə bir yol bilik axtaran (İnsanın) İlahi cəzbə növlərindən birisini qavramaq qabiliyyətindən asılıdır.

Cəzbə isə iki növdür: birincisi, fövri cəzbədir. İlhəm və vəhy buna misal ola bilər. Bu cəzbə peyğəmbərlər və övliyalara xasdır ki, əqli istidlallara, nəfs riyazətinə və rəvayətə əsaslanan ehkəmi tədqiq etməyə onların ehtiyacı yoxdur. Beləliklə, (peyğəmbərlər və övliyalar) ən yüksək rütbəyə çatmışlar. Bu isə həqiqi məqam adlanır. İkincisi isə tədrici cəzbədir. Belə bir cəzbə ondan ibarətdir ki, tələb edən əvvəlcə (İlahi cəzbəni qavramağa qabiliyyəti olan) çalışır ki, əşyada müqəddəs zat öz parlaq şəklində aydınlaşın; necə ki, Vadiyi-eyməndəki odda (Turi-Sina dağında) Kəlimə (Musaya), İsmayııl barəsində İbrahimə və Yusif barəsində Yəquba aydınlaşmışdı. Belə bir cəzbə nəticəsində o, (İnsan) Tanrıdan başqa hər bir şeyə tamamilə göz örtür.

Sonra həmin cəzbə İnsanı surətdən mənaya (məzmuna) keçirir, onun nəzərində olan xəyali şəkilləri və mövhüm nəqşləri aradan qaldırır və onu həqiqi məqama çatdırır. Bu isə məcazi məqam adlanır.

İkinci rükn

ALƏMİN ƏHVALINI BİLMƏK HAQQINDADIR. BEŞ BABDAN İBARƏTDİR

B i r i n c i b a b

ALƏMİN MƏNSƏYİ HAQQINDADIR

Aləmin mənşəyi Tanrıdan başqa bütün digər varlıqlardan ibarət olub, dəyişməz bir həqiqəti (gerçəkliyi) vardır.

Sofistlər (Səfsətəcilər) deyirlər ki, aləm xəyali və boş mövhumatdan ibarət olub, həqiqəti yoxdur. Belə bir iddia nəhayət (dərəcədə) tərslikdir. Ona görə ki, onların (səfsətəcilərin) özü də aləmin bir hissəsidirlər və aləmin həqiqətini inkar etmək haqqında mühakimə yürüdürlər.

Beləliklə, əgər onlar öz mühakimələrini etibarlı hesab edirlərsə, bununla sabit olar ki, aləmin də həqiqəti vardır və onların iddiası və yaxud hökmü boşdur.

¹Sərbəstlik.

Ağıllı insanlar dünyanın mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüslər. Filosoflardan Miletli Fales demişdir:

“Aləmin bir yaradıcısı vardır. Əql bu yaradıcının sıfətini mahiyətcə deyil, ancaq onun əsərləri etibarilə dərk edə bilar. O, elə bir ünsür yaratmışdır ki, onda varlıqlar və məfhumların şəkli vardır. İstər mənəvi, istərsə də maddi aləmdə olan bütün varlıqların şəkli həmin ünsürdə vardır”.

Əflatun isə ona (Falesə) əsaslanmış və həmin ünsürü Əflatun qəlibləri (müsüli-Əflatun) adı ilə məşhur olan qəliblərdə ifadə edərək demişdir:

“Aləm iki aləmdən ibarətdir: 1. Əql aləmi ki əqli qəliblər və ruhani surətlər oradadır. 2. İçərisində cismani bədənlər və növə mənsub cisimlər olan və parlaq bir güzgü kimi əşyanın şəklini özündə əks etdirən duyğu aləmi; belə ki, bu aləmdəki varlıqlar o aləmdəki varlıqların izləri (inikasıdır)”.

Rəvayətə görə, Fales demişdir:

“İlk ünsür sudan ibarətdir, suyun hər bir şəklə düşmək qabiliyyəti olduğuna görə, onun sixlaşış bərkiməsindən yer, durulmasından (incələşməsindən) od və hava əmələ gəlmışdır. Gök isə odun tüstüsündən törəmişdir”.

Bu (fikir) isə Tanrıının dediyi “Onun ərşi su üzərində idir”¹ sözünə uyğundur.

Falesin fikrini Anaksaqor da qəbul etmişdir.

Miletli Empedokl isə demişdir:

“İlk ünsür mütləq bəsit (deyil), içərisində məhəbbət (cəlbedici) və qələbə (rəddedici) olan birləşmədir. Bu ünsürdən həm bəsit və ruhani cövhərlər, həm də mürəkkəb və cismani cövhərlər törəmişdir və bu nöqteyi-nəzərdən qoşalar növ və sinifcə bir-birilə birləşərək varlıqlara çevrilmişdir. Lakin əksliklər bir-birilə ziddiyyətə girərək fəsada (pozulub parçalanmaya) səbəb olmuşdur”.

Empedoklun fikrini filosof Heraklit də qəbul etmişdir.

Pifaqor demişdir:

“Tanrı əql ilə ruhu eyni zamanda yaratıldıqdan sonra onların vasitəsilə (əql ilə ruhdan) aşağıdakıların (aşağı dərəcəli şeylərin) hamisini yaratmışdır”.

¹ Quranın “Hud” surəsi, 7-ci ayə.

Plutarx Sokratdan rəvayət edir ki, Sokrat demişdir:

“Ösaslar üçdür: bunlar yaradıcı, ünsür (element) və surətdən ibarətdir”.

Demokrit demişdir:

“Ösaslar yalnız element və ya əql deyil, dörd qatışqandan ibarət olmuş və bunlardan bütün bəsit şeylər eyni zamanda (dərhal) törənmişdir.

Bunların ardınca sonradan mürəkkəb şeylər növ üzrə əmələ gəlmış, sonra bütün aləm törənmişdir. Bütün bunlar əbədidir: çünkü daimi olan aləmlə bağlıdır”.

Ərəstu demişdir:

“Vahid yaradıcıdan ilkin fəal əql nəşət etmişdir. Əql öz mahiyyəti etibarilə vacibdir. Əqlöz mahiyyətini və səbəbiyyətini xatırlamış və bu xatırlamadan şeylər nəşət etmişdir”.

Bu fikir (Peyğəmbərin) dediyi “Tanrıının ilk yaratdığı şey ağıldır” sözünə uyğundur.

Sənəviyyələr (dualistlər) demişlər:

“İlk mənşə müdrik bir nur olmuşdur. Bu (müdrik nur) özü haqqında düşünərək demişdir ki, əgər mənim tayım meydana gələrsə, necə ola bilər? Belə bir düşüncədən nur (ışıl) və zülmət (qaranlıq) əmələ gəlmışdır. İşıq və qaranlıq isə varlıqların iki əsası olmuşdur. İşıq

“Yəzdan”, qaranlıq isə “Əhrimən” adlandırılmışdır. Bunların ruhani və cismani (şeylər), xeyir və şər meydana gəlmışdır”.

Filosof Heraklit demişdir:

“İlk ünsür bir dəfə özünü, bir dəfə mənşəyini, bir dəfə də həmin mənşəyə olan münasibətini təsəvvür etmiş və beləliklə, əmələ gəlmış bu üç təsadüfdən ruh və əql yaranmışdır. Sonra ünsürdəkilərin ruhda təcəssüm etməsindən məhəbbət və ədavət (cəlbetmə və rəddetmə) əmələ gəlmışdır. Sonra ruhdakıların əqlidə təcəssüm etməsindən məhəbbətlə ədavətdən qarışq olan varlıqlar yaranmışdır. Beləliklə, varlığın səbəbi məhəbbətdir. Məhəbbət isə birləşmənin səbəbidir. Fəsadın (pozulub dağılmanın) səbəbi isə ədavətdir. Ədavət isə ayrılmmanın səbəbidir. Məhəbbətlə ədavət xeyir və şərin səbəbləridir. Belə bir üsul qiyamətə qədər davam edəcəkdir. Qiyamət gündündə xeyir şərdən azad ediləcək. (Xeyir iş görənlər) dəstəsi behiştə, (şər iş görənlər) dəstəsi isə cəhənnəmə gedəcəklər”.¹

Bu, qiyamətə inanmaq məzhibindən ibarətdir.

¹Quranın “aş-Şura” surəsi, 7-ci ayə.

İ k i n c i b a b

ALƏMIN CÜZLƏRİNİ BİLMƏK HAQQINDADIR

Duyulan (bu) aləm bir-birilə bağlı olan və sonradan əmələ gəlmış cisimlərdən mürəkkəbdir. Onların əmələ gəlməsi barədə müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür:

Bəzi adamlar, o cümlədən şəriətçilərin hamısı demişlər ki, onların həm mahiyyətləri, həm də sifatləri sonradan əmələ gəlmışdır.

Bəziləri, yəni Ərəstu, Prokl, Femistus, Əbu Nəsr (Əl-Farabi), Əbu Əli ibn Sina demişlər:

Fələklərin, həm mahiyyətləri, həm də hərəkətdən başqa digər miqdar və şəkil kimi əyani sifatləri qədimdir. Ünsürlərin maddələri öz fərdiyəti (şəxsi) etibarilə qədimdir; onların cismani şəkilləri öz növü etibarilə də qədimdir və növi şəkilləri öz növünə görə deyil, cinsi etibarilə qədimdir.

Bəziləri, yəni Ərəstidan əvvəlki filosoflar demişdir:

“Fələklər mahiyyətə qədimdir (qədimi-zatı), lakin cismani və növi şəkilləri sonradan əmələ gəlmışdır”.

Buradakı “Qədim” vacib haqqında deyilən zati-qədim (qədimizati) deyil, zamanı-qədimlik (qədimi-zamani) nəzərdə tutulur.

Bələ demişlər ki, mümkün (törənmiş) varlıqlar ülvi (yuxarı) və süfli (aşağı) varlıqlardan ibarətdir.

Ülvilər (yuxarıdakılar) doqquz fələkdən ibarətdir:

Birincisi, Ay fələyi – fələkül-Qəmər.

Ikincisi, Merkuri fələyi – fələki-Ütarid.

Üçüncüsü, Venera fələyi – fələküz-Zöhrə.

Dördüncüsü, Güneş fələyi – fələküs-Şəms.

Beşincisi, Mars fələyi – fələkül-Mirrix.

Altıncısı, Yupiter fələyi – fələkül-Müştəri.

Yeddinci, Saturn fələyi – fələküz-Zühəl.

Səkkizinci, Bürcələr fələyi – fələkül-Büruc.

Doqquzuncusu, Ətləs fələyi – fələkü-Ətləs.

Ətləs fələyi, başqa fələklərin əksinə olaraq, şərqdən qərbə gündəlik dairəvi hərəkətdədir. Bu fələklərin hər birisinin özünə xas olan sürətli və yaxud aram hərəkəti vardır. Onların hamısı şəffaf və gözə görünməz cisimlərdir. Ulduzlar isə parlaq cisimlərdir. Hər hansı bir

kütlə və cismin hərəkətverici və idarəedicisi vardır ki, filosoflara görə, ülvı (səmavi) mücərrəd varlıqlardan və şəriətçilərə (dinçilərə) görə, göydəki mələklərdən ibarətdir.

Süflilərdən (aşağıdakılardan) birisi Yer kürəsidir ki, mərkəz nöqtələrini əhatə edir. Birisi sudur ki, Yer kürəsini əhatə edir. Birisi havadır ki, suyu əhatə edir. Birisi də oddur ki, havanı əhatə edir və Ay Fələyinin batıq (icəri) tərəfinə toxunur. Bunların hər birisinin lətif (incə) cismi, müəyyən mərkəzi, həcmi, idarə edəni və qüvvə ilə saxlayanı vardır. Bu saxlayanlar filosoflara görə, nəfslər və əqlədn, şəriətçilərə görə, yer mələklərindən ibarətdir.

Göy kütłələri, ünsürlərə təsir göstərdiklərinə görə atalar, ünsürlər isə onlardan təsir qəbul etdiyinə görə, analar adlanır. Bunlardan əmələ gəlmış mürəkkəb varlıqlar üç doğulmuş (məvalidi-səlasə)dən ibarətdir:

1. Mədəniyyat (camidlər) ki, doqquzdur və qabiliyyətlərinə görə sıralanmışdır, hər birisinin xüsusi səciyyəsi və özünə xas olan keyfiyyəti vardır və onların vasitəsilə (cəmiyyət) quruluşunun gedisi təkmilləşir və dünya işləri qaydaya salınır. Alverdə pul, əkinçilik və dərzilikdə alətlər və s. bunlara misal ola bilər. Mədəniyyat varlıqlar içərisində (hamidən əvvəl) cəmiyyət quruluşuna xidmət etmək üçün birləşmə feyzi ilə şərəflənmişdir.

2. Bitkilər – cism olmaq etibarilə mədəniyyatda bərabərdir. Bundan əlavə, (mədəniyyatda olmayan xüsusiyyətlərə) böyümə, qidalanma, törətmə və təsviri xüsusiyyətlərinə malikdir. Bitkilər heyvanların yaşaması vəsaitidir.

3. Heyvanlar – bitkilər və mədəniyyatda olanlardan əlavə iradi hərəkətə malikdir. Heyvanların onlardan üstünlüyü insana daha yaxın olmaları ilə izah edilir. İnsan isə yaradıcıya hamidən yaxındır.

Fələkiyyatda zahiri dövretmə (hərlənmə) vardır, bu isə aşkardır.

Ünsürlərdə isə mənəvi (batini) dövretmə vardır. Belə ki, ünsürə mənəsub olan sadə cövhərlər gah tərkib edilmək qabiliyyəti əldə edir və bir-birilə birləşərək tədriclə mədəniyyat, bitkilər və heyvanlar surətində dövr edir və bu mərhələlərin hər birisində yuxarı (ülvi) aləmdən xüsusi feyz alır. Bu (cür dövretmə) KÖVN (varlıq) adlanır. Gah da bu tərkib hissələri bir-birindən ayrılaraq hər bir hissə bir kürəyə doğru meyl edir və beləliklə, tərkib aləmindən təklənmə (təcziyə, sadələşmə) aləmsinə keçir. Bu (cür dövretmə) isə FƏSAD (pozulma, dağılıb parçalanma) adlanır.

Ərəstu aləmin (sonradan) əmələ gəlməsi (hüdusu) barədə demişdir:

“İlk ünsür əvvəlcə yox imiş, sonradan əmələ gəlmışdır. Onun yoxluqdan vücudə gəlməsi hərəkətdir. Mövcudiyyəti hərəkət vasitəsilə olan hər bir şeyin qalib yaşaması hərəkət vasitəsilə olmalıdır. Əvvəlcə (o), üç səmtdə, yəni boy (uzunluq), en və dərinlik istiqamətində hərəkət edərək cisim olmuşdur. Sonra bütünlükə deyil, (bir hissəsi) dairəvi şəkildə hərəkət etmişdir. Ona görə (bütünlükə deyil) ki, dairəvilik ortanın mövcud olmasını tələb edir. Beləliklə, onun ortadakı hissəsi hərəkətsiz qalmış və digər hissəsi hərlənmişdir və nəticə etibarılə cismin hərlənən hissəsi ilə onun hərəkətsiz hissəsi bir-birinə sürtünməkdə olmuşdur. Sonra hərlənən hissənin sürətinin artması nəticəsində hərəkətsiz hissədə istilik, qızışma və yumşalma əmələ gələrək ərimiş və sonra oda çevrilmişdir. Lakin od fələyə nisbətən daha az sürətlə hərəkət etmiş və bu hərəkət nəticəsində hərəkətsiz sahənin bir hissəsində hərəkət əmələ gəlmış və həmin hissə havaya çevrilmişdir. Hərəkətsiz sahənin hava ilə toxunan hissəsi olan cisim ilk hərəkət edən (fələk)dən uzaq olduğuna görə, hərəkət etməmiş və bu hərəkətsizlik nəticəsində soyumuşdur. Sonra hava ilə qonşu olduğuna görə rütubətlənərək suya çevrilmişdir. Ortadakı hissə isə, fələklərdən uzaq olduğuna görə, hərəkət və istilikdən heç də istifadə edə bilməmiş və hərəkətsiz, soyuq torpağa çevrilərək, mürəkkəb varlıqlar ondan əmələ gəlmışdır”.

Deyilmişdir ki, aləm əyan (aşkar varlıqlar) və ərzəzlərdən ibarətdir. Əyan-aşkar varlıqlar sərbəst (asılı olmadan) mövcud olan varlıqlardan ibarətdir. Bu (obyektiv varlıqlar) mütəkəllimlərə (ehkama əsaslananlara) görə, iki növə – mürəkkəb və qeyri-mürəkkəb (sadə) növlərə bölünür. Əşərilərə görə, iki və daha artıq hissədən ibarət, Mötəzililərə görə isə dörd və ya səkkiz hissədən ibarət olan mürəkkəblər cisim, qeyrimürəkkəblər isə cövhər adlanır.

Filosoflara görə, cövhərlər beş növdür. Ona görə ki, ya bir məhəldə (yerdə) yerləşir, ya həmin yerləşənin məhəlliidir, ya bunların hər ikisinin birləşməsindən ibarətdir, yaxud həmin birləşmədən idarəedilmə etibarılə asılıdır və ya asılı deyildir. Birinci surət (şəkil), ikincisi həyula (maddə), üçüncüüsü cisim, dördüncüüsü nəfs (ruh), beşinciisi isə əqlidən ibarətdir.

Asılı olmayan (sərbəst) əqlər (Üquli-müfariqə) odur ki, onlardan doqquzu fələk nəfslərini idarə edir. Birisi də “fəal əql” (Əqli-fəal)dır ki, bizim nəfslərimizi idarə edir.

Deyilmişdir ki, insan əqlinin müxtəlif mərtəbələri və hər mərtəbədə onun müəyyən vəzifəsi və adı vardır:

Birincinin adı maddi əqlidir (əqli-həyulanı) ki, təcəssüm edilmək (cisimləşmə) qüvvəsindən ibarətdir.

İkincisi, nəzəri əqlidir (əqli-nəzəri) ki, ümumi məsələlərin mahiyyətini qəbul edən qüvvədir.

Üçüncüsü, əməli əqlidir (əqli-əməli) ki, cüziyyata aid istənilən şeylərə həvəs oyadan qüvvədir.

Dördüncüsü, istedad əqlidir (əqli-bil-mələkə) ki, maddi qüvvənin inkişafıdır.

Beşincisi, feldə (potensial) olan əqlidir (əqli-bil-fel) ki, nəfsin (ruhun) istənilən vaxt (lazımı) şəkildə hazırlanan təkmilidir.

Altıncısı, nəticə əqlidir (əqli-müstəfad) ki, nəfsdə təcəssüm edən mücərrəd mahiyyətdir.

Doqquz cinsdə (kateqoriyada) yerləşmiş ərəzlər isə bunlardır:

Kəmiyyət – (kəmm), keyfiyyət – (keyf), mənsubiyət – (izafə), vəziyyət – (vəz), məkan – (əyn), zaman – (məta), mülkiyyət – (milk), təəssür – (infial), təsir – (fel).

Ü ç ü n c ü b a b

DÜNYA ƏHLİNƏ AİD BİLİK HAQQINDADIR

Dünya əhli iki yera bölünür:

Birincisi elə adamlardır ki, vəhy və ilhamə nail olmuş və ya əql və vaxtlarını əşyanın həqiqətlərini bilməyə sərf etmiş, bu həqiqətlərdən əql və ya vicdanə əsaslanan dəlillər vasitəsilə əzəli və əbədi bir yaradıcının varlığını isbat etmiş, onun ibadətinə məşğul olmuş və öz üsulları əsasında qayda-qanunlar vermişlər. Onlar müdrik tədqiqatçı müəllimlərdir.

Digərləri isə elə adamlardır ki, bütün səylərini və ömürlərini təqlid etməyə həsr edərək, etiqad və ibadətlərində yuxarıdakı camaatdan rəhbərlik almış və işlərində eşitdiklərinə (ehkama) əsaslanmışlar. Bunlar isə təqlidçilərdir.

Elələri də vardır ki, Tanrıının əzəli mərhəmətinə nail olmuş, elələri vardır ki, təbiətən insan olmalarına baxmayaraq, mələklər onların qarşısında baş əymişlər və səadət onların sayəsində olmuşdur. Pey-

Şəmbərlər və onlara tabe olanları buna misal göstərmək olar. Elələri də vardır ki, korlanmışlar və onların aqibətinin həqiqətini Tanrı daha yaxşı bilər.

Başqa bölgü üzrə (dünya əhli) iki yerə bölünür:

Birincilər demişlər ki, işlərdə bizim heç bir ixtiyarımız yoxdur və bu (məsələ) aydır, çünki bizim vücudumuzun maddəsi başlangıçından indiyə qədər müxtəlif şəkillər və vəziyyətlərdə bizdən və bizim iradəmizdən asılı olmayıaraq dolanmışdır ((dövr etmişdir), indi də elədir; bizim – nə azadlığımız vardır, nə də müdaxiləmiz. Buna görə bunlar öz işlərində qəzavü-qədərə təslim olmuşlar. Onlar (əhlitəslim) təslimçilərdir (fatalistlərdir).

Digərləri isə demişlər ki, işlərdə bizim azadlıq və iradəmiz vardır; əgər belə olmasaydı, biz mükafata, yaxud cəzaya, yoxsulluğa, yaxud zənginliyə layiq olmazdıq. Bunlar isə səbəbçilərdir – (əhli-səbəb) – (deterministlərdir). İnsanların çoxusu bu əqidənin tərəfdarıdır və bu əqidə doğrudur.

Başqa bölgü üzrə (dünya əhli) dörd qismə bölünür: çünki, bunlara görə, ulu Tanrı cisiplərdən əvvəl ruhları yaratmış və onlara demişdir ki, “mən sizin Tanrıınız deyiləmmi?”¹. O ruhların bəzisi “bəli!”, bəzisi “xeyr!” demişdir. Sonra Tanrı sözü yenidən təkrar etmişdir. Bu dəfə təsdiq edənlərin bəzisi inkar etmiş, inkar edənlərin bəzisi isə təsdiq etmişdir. Bundan sonra ruhlar dağlışaraq tədriclə isimlər aləminə yönəlmışlər. Onların içərisində həm ilk, həm də son dəfə “yox” deyənlər kafir olmuş və iman gətirməmişlər. İlk dəfə təsdiq edib, sonra inkar edənlər əvvəlcə mömin olmuş, sonra isə kafirə çevrilmişlər. Bunların əksinə olanlar isə əksinə olmuşdurlar. Belə bir gün “Yövmül-misaq” (Əhdipeyman günü) adlanmışdır. Cəsədlər arasındaki birləşmə və ayrılma həmin günün saziş və ayrılması nəticəsidir. Bu isə (Peyğəmbərin) belə bir sözünə uyğundur ki, “Ruhlar səfərbər edilmiş ordulardır, həmin orduların təsdiq edənləri bir-biri ilə birləşmiş, inkar edənləri isə bir-birilə ziddiyətə girmişdir”.

Başqa bölgü üzrə (dünya əhli) beş yerə bölünür. Bu bölgü belə bir nəzərdən irəli gəlir ki, dünya ümumi quruluşu etibarilə vahid, lakin zahir və batın etibarilə ikidir.

Aləmin zahiri duyulan aləm – (aləmi-məhsus), surət aləmi – (aləmisurət), görünən aləm – (aləmi-şəhadət), fel (həqiqət) aləmi – (aləmi-

¹ Quranın “el-Əraf” surası, 172-ci aya

fel), cismani aləm – (aləmi-cismani), tərkib aləmi – (aləmi- tərkib), aşkar aləm – (aləmi-əhər), yaranmışlar aləmi- (aləmi-xəlq) adlanır.

Aləmin batini isə mücərrəd aləm – (aləmi-məqul), məzmun aləmi – (aləmi-mənə), gizli aləm – (aləmi-qeyb), imkan aləmi – (aləmiqüvvə), ruhani aləm – (aləmi-ruhani), təcziyə aləmi – (aləmi-təfrid), sırlar aləmi – (aləmi-sirr), hadisələr aləmi – (aləmi-əmr) adlanır. Mücərrəd (aləm) duyğulara əsaslanır; tuyğular isə bir-biri ilə əlaqədardır.

İnsanların bəzisi, yəni səfsətəçilər, bunların (mücərrəd və duyulan aləmin) hər ikisinin həqiqət olduğunu əsla təsdiq etmirlər. Bəzisi isə, yəni təbiətçilər (materialistlər) ancaq duyulan (aləmi) təsdiq edir və mücərrədi təsdiq etmir. Bəzisi yəni dəhri (ateist) filosoflar hər iksini təsdiq edir, lakin ehkamin qaydalarını təsdiq etmir. Bəzisi, yəni sabeilər (ulduzparəstlər) bunların hamısını təsdiq edir, lakin şəriət və dini¹ təsdiq etmir. Bəzisi, yəni yəhudilər və xaçpərəstlər bunların hamısından əlavə şəriət və dini² də təsdiq edir. Bəzisi, yəni müsəlmanlar bunların hamısını təsdiq edir.

Tənasüx əhli demişlər ki, aləm təbiətən dairəvi hərəkət edir. Ülvü (yuxarı) varlıqlar dövr etməklə süfli (aşağı) varlıqlara təsir etməkdədirlər.

Süfli varlıqlar da sonsuz olaraq dövr edirlər. Əhatədə olan ruhlar müxtəlif cisimlərdə dövr edir. Bütün zamanlarda müəyyən bir dövr başa çatır və yeni bir dövr başlanır. Dövrlər isə sonsuz olaraq birbirinin ardınca davam edir.

Bunların sözünün nəticəsi belədir ki, müxtəlif cisimlər bir-birini dəyişən nəfslərin inkişaf yolundakı səadət və şəqavət dərəcələrindən ibarətdir. Beləliklə, xoşbəxt (ruh) bir cisimdən köçür və ondan yüksək bir cisimdə yerləşir.

Buna Nəsx (ruhun yerdəyişməsi) deyilir. Həqiqət belədir ki, bu məzhəb batildır, çünkü, onların dediyinə görə, dövrlər inkişafa çatmaq rütbəsinin dərəcələrindən ibarət olub, inkişafa çatmaq isə imkan daxilindədir.

Halbuki, belə bir imkan içərisində qeyri-mümkünlük vardır. Bu qeyri-mümkünlük isə şübhəsiz ki, dövrlərin sonsuzluğundan irəli gəlir.

Bütpərəstlər demişlər ki, göy mücərrədləri (fələklər) ruhlardan, ulduzlar isə onların cisimlərindən ibarətdir və bunlar Tanrı yanında bizim şəfaətçilərimizdir. Buna görə onların hər birisi üçün müəyyən bir surət təsəvvür etmiş, bu surətləri ona mənsub etmiş və bu münası-

¹ Əslində “islami” yazılmışdır ki, yanlışdır.

² Əslində “salam” yazılmışdır ki, yanlışdır.

bətə görə mədəniyyatdan onların şəkillərinə uyğun heykəllər düzəltmiş və onlara ibadət etmişlər. Bunlar öz üsullarını İdris əleyhissəlamdan ibarət olan Hermesə isnad edirlər və büləri tanrı, yaradıcını isə tanrılar tanrısi adlandırmışlar.

Oda sitayış edənlər, yəni Məcūsilər (Atəşpərəstlər) demişlər ki, od ilk mənşədir.

Bəzi tədqiqatçılara görə, ilk ünsür Cəbərut (qüdrət) aləmidir ki, bu da Lahut (Tanrıya mənsub) aləmində nəşət etmişdir. Həmçinin demişlər ki, bu aləmdə ruhlar bərabər imiş, sonra ondan (Cəbərut aləmindən) Mələkut aləminə, yəni müfrədat (ayrı-ayrı) sadə varlıqlar aləminə enmişlər. Sonra həmin aləmdən mülk aləminə, yəni mürəkkəb varlıqlar aləminə enmişlər. Bu aləmdə isə üç məqam vardır: cəmadat (cansız əşya), nəbatat (bitkilər) və heyvanlar məqamı. Bu məqamlar ardıcıl olaraq dövr edərək, Nasut aləminə (aləmi- nasuta), yəni insane aləminə çatır. İnsanın mənşədən aşağıya enməsi belədir. Əgər insane inkişaf etdikdən sonra qeyd etdiyimiz aləmlərdən birçə-bircə əlaqəsini kəsərsə, mənşəyinə çatar. Bu isə İnsanın yuxarıya yüksəlməsinən (suuddan) ibarətdir.

Kümən və zühur (gizlilik və zahir olmaq) nəzəriyyəsinə inananlar demişlər ki, yaranmış varlıqların hamısı birdən yaranmışdır və onlar bir-birinin içərisində, yəni ərzəzlər mürəkkəblər içərisində, mürəkkəblər bəsitlər içərisində, bəsitlər mütərrədlər içərisində, mütərrədlər isə ilk ünsür içərisində gizli olmuşdur. İnsanın nütfədə, xurma ağacının isə çeyirdəkdə gizli olması buna misal ola bilər. Sonralar tədriclə aşkara çıxmış və öz xülasə (müxtəsər) şəkillərindən sonra təfsilath şəkillər əldə etmişlər.

D ö r d ü n c ü b a b

İNSAN HAQQINDA BİLİYƏ AİDDİR

İnsan nəfs (ruh) və bədəndən ibarətdir. Ruhun varlığı sabitdir, insan başqa heyvanlarla iradi hərəkətinə görə müştərəkdir. Lakin ağıllı tədbirləri, məsələn, ticarət, ziraət (əkinçilik) və sairə ilə heyvanlardan fərqlənir. Məlum olur ki, İnsanın başqa heyvanlardan üstünlüğünün, yəni tədbir və iradə etməsinin səbəbi nəfsidir.

Demişlər ki, ruh müstəqil (öz varlığından asılı olmayan) bir cövhərdir və cövhərlərə əlavə edilən ərzələrin əksinə olaraq, zehni mülahizələri (dərk etmək) qabiliyyəti vardır. Lakin ruh cisim deyildir, çünkü cisim eyni zamanda iki surəti dərk edə bilməz. Halbuki ruhun ikidən də artıq surəti dərk etməyə qabiliyyəti vardır. Sonra ruh cismani də deyildir; çünkü cismani əşyanın cismi hissələrə bölünməsi lazımdır. Halbuki ruh bəsit (bölünməz)dir. Sonra ruh na maddədir, nə də surət, çünkü maddə ilə surət bir-birindən ayrılmazdır; halbuki ruh (maddə və surətdən) ayrıla bilər. Beləliklə, isbat edildi ki, ruh bəsit bir cövhərdir və cisim deyildir. Həmçinin (ruh) cisimdəki imkan (qüvvə) olmadığı kimi, cismin surəti də deyildir.

Bəzi şəxslər demişlər ki, ruh bədəndən əvvəl törənmişdir. Bunlar (Tanrıının “sonra biz onu (insanı) başqa bir şəklə saldıq”¹ sözünə isnad etmişlər.

Ərəstu və onun tərəfdarları ruhun bədəndən sonra² törənməsini söyləmişlər və belə bir dəlil göstərirlər ki, əgər ruh bədəndən əvvəl mövcud olsaydı, sayca çox olardı və əgər (sayca çox olan bu ruhların) hər birisi üçün fərqləndirici (bir xüsusiyyət) təsəvvür etsək, onda ruhun mürəkkəb olması, yəni həm ümumi, həm də fərqlənmə cəhətlərinə malik olan bir şey olması lazım gələrdi. Halbuki ruh bəsit fərz edilmişdir. Beləliklə, labüd olaraq (əvvəlcə) bədən olmalıdır ki, ruhu növlərə görə şəxsi bölmələrə ayırsın.

(Ərəstuya) görə, bədən ruhun davam edib qalması üçün deyil, onun mövcudiyəti üçün şərtdir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh ürəkdə olan bölünməz bir hissədir. Həmçinin deyilmişdir ki, ruh üç qüvvədən ibarətdir ki, onlardan birincisi, beyində olub, hikmət mənşəyidir. İkincisi, ürəkdə olub, qəzəb mənşəyidir. Üçüncüsü, qara ciyərdə olub, şəhvət (ehtiras) mənşəyidir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh mizacdan və əxlatın³ etidalından ibarətdir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh bədənin şəkli və əxlatın birləşdirilməsindən ibarətdir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh həyatdan ibarətdir.

Sonra deyilmişdir ki, ruh beyində olan bir qüvvə olub, hiss və hərəkət mənşəyidir.

¹ Quranın “əl-Möminun” surəsinin 14-cü ayəsi.

² Mətndə səhv olaraq “əvvəl” yazılmışdır.

³ “Əxlat” dedikdə qan, bəlgəm, sevda, səfəra nəzərdə tutulur.

Nəzzam demişdir ki, ruh bədəndə gəzişən parçalanmayan və pozulmaz cisimlərdir.

Deyənlərin ən doğruçunu (Allah) demişdir ki, “(Ey Məhəmməd), de ki, ruh mənim Tanrımin işlərindəndir və sizə elmin az bir hissəsi verilmişdir”¹. (Siz ruhu dərk edə bilməzsiniz).

Yenə deyilmişdir ki, ruh bədənin pozulmasından sonra qalmaqdə davam edir; çünkü o, mücərrəd və bəsit bir cövhərdir və onun varlığı bir həqiqət olduğuna görə, yox olmasının imkanı ilə bir yerə sığmaz; çünkü belə bir imkanın həqiqətə çevrilməsi ilə iki əksliyin bir araya toplanması lazımlı gələrdi.

Bədənə gəlinçə, o, mayn nütfədən əmələ gəlmışdır. Nütfa kürəcik şəklində olub, ona İnsanın bütün xüsusiyyətləri və əlavələri imkan şəklində əmanət verilmişdir. Belə ki, həmin xüsusiyyətlər tədricən meydana gəlir. Nütfədəki bu imkan ilk ünsürdə və ya “Əflatun qəlibləri” ndə gizli olan varlıqlardakı imkan kimidir. Sonra həmin nütfa ana bətnində istilik vasitəsilə yetişir, öz növünə xas olan qabiliyyətə görə adı üzvlərə ayrılır, ünsüri (maddi) keyfyyətləri qəbul edir və onda dörd təbiət əmələ gəlir, sümüklər, damarlar və sinirlər inkişaf edir, cismani şəkilləri təkmilləşir, içərisinə ruh verilir və qidalanaraq, təbii təkmilləşməyə doğru yönəlir. Sonra, bətnindən çıxır və ruh onu üç mərhələdə idarə edir: birinci mərhələdə şəhvət (ehtiras) qüvvəsi – (qüvvəyi-şəhəviyyə) vasitəsilə onu, təbii inkişaf olan boyatmaq üçün qidalara cəzb etməyə hazırlayır.

İkincisi mərhələdə qızəb qüvvəsi – (qüvvəyi-qəzəbiyyə) vasitəsilə onu, (öz) növünə məxsus şəklinin afətlərdən qorunması üçün, zərərli şeyləri rədd etməyə hazırlayır. Üçüncü mərhələdə isə mələkə (hifz və vərdiş) qüvvəsi – (qüvvəyi-mələkiyyə) vasitəsilə onu həqiqi inkişaf olan yaxşı əməllərə hazırlayır.

Duyğulara gəldikdə, onların zahiri və batini (növləri) vardır.

Zahiri duyğular beşdir ki, eşitmə, görəmə, dadma, toxunma, iyibilmə duyğularından ibarətdir. Filosofların fikrincə, batini duyğular da beşdir ki, ortaq hiss (hissi-müştərəkə), təsəvvür, xəyal, hafızə və özünüidarə (davranma)dan ibarətdir. Kəlam tərəfdarları (mütəkəllimlər) isə sonuncunu nəzərə almırlar.

¹ Quranın “Isra” surəsi, 85-ayə.

Qüvvələr isə səkkizdir: bunlar da cəzb edən – (cazibə), qidalandıran (gəziyə), saxlayan – (masikə), becərən – (namiyə), törədən – (müvəllid), surət verən – (müsəvvirə), ifraz edən – (dafiə), rədd edən və həzm edən – (hazimə) qüvvələrdən ibarətdir.

B e ş i n c i b a b

CİNİN¹ VARLIĞI HAQQINDA

Bu (məsələ), istər ehkamca, istərsə də əqlcə şübhəsizdir. Ehkama gəldikdə, Quranda onun varlığı və oddan yarandığı qeyd edilir. Əqlə gəldikdə, filosoflar beş cövhərin, yəni maddə, surət, cisim, ruh və əqlin mövcudiyyətini isbat edərkən bunlardan fərqlənən başqa bir varlığın da (mövcudiyyətini) isbat etmişlər və onu üç qismə ayırmışlar: birincisi, mahiyyətcə xeyr olub, şəri olmayan varlıq ki, mələkdir. İkincisi, mahiyyətcə şər olub, xeyri olmayan varlıq ki, şeytandır. Üçüncüüsü, həm xeyir, həm şər üçün qabil olan varlıq ki, cindir.

Ağıllı adamların bəzisi demişdir ki, nəfsdə üç qüvvə vardır: birincisi, təmiz (xalis) xeyirdən – (məhzül-xeyr) ibarət olub mütməinnə (axayın) nəfs adlanır. Bu qüvvə mələklərə mənsub bir qüvvədir ki, bütün yüksək xasiyyətləri özündə birləşdirir və peyğəmbərlər ilə övliyalara xasdır. İkincisi xalis şərdən ibarət – (məhzül-şər) olub, əmmarə (pis işlərə cəlb edən) nəfs adlanır. Bu qüvvə şeytana mənsub bir qüvvədir ki, bütün yaramazlıqları özündə birləşdirir və kafirlərə xasdır. Üçüncüüsü, həm xeyir, həm də şərə qabil olan qüvvədən ibarət olub, ləvvənə (danlayan) nəfs adlanır. Bu orta vəziyyətdə olan bir qüvvədir ki, gah cəlb edən nəfsə meyl göstərir, gah da özünü danlayaraq, arxayı nəfsə meyl göstərir və İnsanların (peyğəmbərlər və övliyalardan başqa) qalan hissəsinə xas olub, cini əvəz edir.

Sufilər demişlər ki, şeytan İnsan təbiətindən ibarətdir ki, şəhvətlərə meyl göstərir. Əger nəfs ona tabe olarsa, bütün yollardan azar və əgər onu özünə tabe edərsə, bütün təhlükələrdən qurtarar. İnsan mahiyyətini (İnsan təbiətini) deməkdən məqsəd belə bir məsələni qeyd etməkdən ibarətdir ki, İnsan törənmiş (yaranmış) varlıqdır. Əger insan

¹ Mətndə katibin səhvi üzündən “cin” əvəzinə “hüsн” yazılıb.

canişinlik (yer üzərində Tanrıının canişini olması)¹ rəmzinə uyğun olaraq, yer üzərindəki varlıqların bəzisi onun ixtiyarına keçərsə, yaxud adların (Tanrıının adlarının)² öyrədilməsinə müvafiq olaraq, elmlərin bəzisini mənimsəyərsə, özündən aşağı səviyyədə olan yaranmışlara lovgalıq etməz və Firon, yaxud Haman kimi qürrələnməz; ancaq özünün törənmə səbəbinə (Tanrıya) baxar, onun nemətləri karşısındıda şükür edər və onun qüdrətini xatırlayır.

Aləmin vəziyyətləri, ondakı varlıqların keyfiyyəti və onun hissələrinin kəmiyyəti haqqında bizim imkan daxilində əldə etdiyimiz bilik bunlardan ibarətdir. İnanırıq ki, bu məsələ bizim bildiyimiz və ya oxuduğumuzdan genişdir; çünkü Tanrıının sıfətləri saysız-hesabsızdır və onların təzahür şəkilləri çoxdur. Beləliklə, əgər biz Tanrıya aid bir çox aləmləri (bilik sahələrini) dərk edə bilməsək, bu, bizim biliyimiz və etiqadımıza qətiyyən zərər verməz.

Bilmək lazımdır ki, bu etiqadların çoxu barədə müxtəlif fikirlər daşıyan fazıl adamların hamısı yekdilliliklə dünya ləzzətlərindən könüllü olaraq vaz keçmiş və öz bacarıq və imkanlarına baxmayaraq, riyazət (tərk-i-dünyaliq) yolunu mənsəb və vəzifələr yolundan üstün tutmuşlar.

Bu isə peygəmbərlərin, filosofların və pak şeyxlərin yaşayış tərzində öz aydın əksini tapmışdır. Bunlar dünyanın və dünyada olan əşyanın mahiyyətinə diqqət yetirdikdə bunu anlamışlar: dünya elə bir yerdir ki, onun əhalisi daimi deyildir; o, elə bir mənzildir ki, onda yaşayanlar davam etmirlər. Buna görə riyazətlər (əziyyətlər, çətinliklər) yolunu rahatlıqdan üstün tutmuşlar; çünkü riyazətlərdən çıxməq rahatlığa çatmaq deməkdir. Onlar az ilə kifayətlənmiş və artıq şeylərdən belə bir məqsədlə çəkinmişlər ki, həmin artıq şeyləri tərk etmək zamanı daha çox həsrət çəkməsinlər. Onlar başa düşmüşlər ki, dünyaya aid tələbat ancaq qazanmaqla əldə edilir, bu (tələbat) isə sonsuzdur, qazanmaq isə müəyyən istiqamət almağı tələb edir. Bu isə Tanrıni tanımaq və ona ibadət etmək işinə doğru yönəltməyə mane olur. Əgər onlar bilsəydilər ki, ləzzətlər ancaq dünya nemətlərindədir və yoxsulluq müqabilində axırət nemətləri yoxdur, onlar dünya nemətlərini əldən verməzdilər. Halbuki bu nemətlər axırət nemətlərinə əlavə olaraq onlara xasdır.

¹ Quranın “əl-Baqərə” surəsinin 30-cu ayəsinə işaretdir.

² Yenə orada, 31-ci ayə.

Üçüncü rükn

**VACİBƏ (tanrıya) AİD BİLİK VƏ BU BİLİYƏ
AİD (məsolələr) HAQQINDADIR**

Bunda da bir neçə bab vardır:

B i r i n c i b a b

**TANRIYA AİD BİLİYİ AXTARAN ADAMIN QABAQCADAN
BİLMƏYİ OLDUĞU ƏSASLARDAN İBARƏT MƏSƏLƏLƏR
HAQQINDADIR**

Bu əsaslardan birisi:

Filosoflar demişlər ki, vahiddən ancaq vahid nəşət edə bilər. Onların sübutu belədir ki, həqiqi vahid hər cəhətdən vahiddir və ondan nəşət edən bir nəticə onunla eyni vəziyyətdə olmalıdır (vahid olmalıdır) və ondan qeyri vəziyyətdə başqa bir nəticənin nəşət etməsi mümkün deyildir; çünkü əgər o iki nəticə iki (müxtəlif) vəziyyətlə nəşət etsə, lazım gələr ki, o vahid mürəkkəb olsun. Halbuki fərəzə görə, o, bəs it vahiddir. Belə bir mühakimə ilə biz vacibin isbatı haqqında bir şey itirmirik. Ancaq həmin mühakimədən belə çıxır ki, o (vacib) şeyləri yarada bilməz. Belə bir mühakiməni rədd etmək daha yaxşıdır.

Mütəkəllimlər demişlər ki, (“vahiddən ancaq vahid nəşət edər” qanunu) yalnız yaranmış olan səbəblər və nəticələr haqqında təsəvvür edilə bilər. Halbuki, vacib tam sərbəstliklə fəaliyyət göstərən (varlıq)dır və öz yaratdığını istədiyi kimi yaradır. Bu mühakimə bir də başqa şəkildə rədd edilir: (məntiq) qanununun tələbinə görə, mücərrəd ancaq mücərrəddən silsilə kimi nəşət edə bilər və beləliklə, lazımlı gələr ki, mürəkkəb əmələ gəlməsin. Halbuki aləmin mövcudiyəti bunun əksini göstərir. Deməli, aləmin mövcudiyəti bu mühakimənin yanlışlığına sübutdur.

Əgər “ilk ağıla iki nöqteyi-nəzərlə: (1) – öz yaradıcısına nisbətən imkan nöqteyi-nəzəri, 2) – öz illətinə nisbətən vaciblik nöqteyi-nəzəri ilə yanaşmalı və bu iki nöqteyi-nəzərlə mürəkkəb (şeylər) yaranmışdır” desən, onda ilk ağıl və mürəkkəb şeylər ya ilk mənşə ilə eyni zamanda və yaxud onun varlığından sonra ilk mənşədən nəşət etmiş olur və beləliklə, əgər onların hər ikisinin (ilk ağıl ilə mürəkkəb şeylərin)

Tanrı ile aynı zamanda varlığını hesaba alarsan, qanunu pozmuş olursan və əger onların hər ikisinin (Tanrı ile aynı zamanda) varlığını rədd edərsən, onda yoxun (mövcud olmayan şeyin – əqlin) varlığı təsir göstərməsi (yoxdan varlığın əmələ gəlməsi) qeyri-mümkün olur.

Başqa bir əsas. Sünnilər demişlər ki, vahiddən ancaq vahid törənə bilər. Onların sübutu budur ki, imkan daxilində olan vahid (şey) iki qüdrətə tabe edilə bilməz; çünkü əger həmin (şeyin) varlığı onların hər ikisindən asılıdırsa, onların hər birisinin sərbəst bir səbəbi olması lazımlı gələr və əger birisi kifayət edirsə, digəri boşça çıxır. Bəzi fazıl adamlar bu əsası iki müxtəlif cəhətdən qəbul etmişlər.

Başqa bir əsas. Vacib ancaq vahid ola bilər. Bunun izahı belədir ki, vacibliyin mənası mümkünün əksinə olaraq, hərtərəfli ehtiyacsızlıqdan ibarətdir. Əgər iki vacib tapılarsa, onların hər ikisi sözün tam mənası ilə vaciblik məfhüməna uyğun olmalıdır¹ və beləliklə, onların hər birisinin bir fərqləndiriciyə ehtiyacı olur və lazımlı gəlir ki, onların hər birisinin tərkibində həm vaciblik, həm də fərqlənən əşya olduğuna görə mürəkkəb olsun. Halbuki mürəkkəb əşya öz tərkib hissələrinə ehtiyacı olduğuna görə, mümkün əşyadır.

Başqa bir əsas. Filosoflar demişlər ki, aləm qədimdir; çünkü o, tam səbəbdən dərhal nəşət etmişdir. Buna görə də aləmdən əvvəl yoxluğun olmaması lazımlı gəlir; çünkü ilkinlik zaman tələb edir. Zaman isə varlığı aid olduğundan, yoxluqla bir yerə sığmaz.

Mütəkəllimlər isə deyirlər ki, aləm hadisdir (sonradan törənmışdır), hadis isə öz yoxluğundan qabaq mövcud ola bilməz.

Filosofların sözündən belə çıxır ki, qədim iki cürədir. Bunların birisi zatən qədimdir ("qədimi-zati", yəni o öz varlığı etibarilə başqasına möhtac deyildir). Digəri isə zamanca qədimdir² (qədimi-zamani), yəni ondan əvvəl zaman olmamışdır. Hadis (sonradan törəmə) də iki cürədir: (ibdai və zamanı). İbdai, törənməsində başqasına möhtac olan hadisdir. (Zamani isə)³ özü ilə səbəbi arasında zaman olan hadisdir. Vacibin isbatında bundan istifadə etsək, bir şey itirmərik. Filosof Prokl tərəfindən aləm haqqında irəli sürülmüş şübhəli məsələlər həmin mənada başa düşülməlidir.

¹ Əslində **خیر** (üstün) idi, lakin tərcümədə **مَفْهُوم** (məfhüm, tərif) kimi nəzərə alındı.

² Bu sözlər orijinal mətndə yoxdur, yəqin ki, katibin səhvidir.

³ Bu da əsl mətndə yoxdur, görünür, qələm səhvidir.

Başqa əsas. Vacib iki cürdür: Birincisi, varlığından əvvəl yoxluq olmayan (vacibi-zati) zatən vacibdir. Ikincisi, varlığından əvvəl yoxluq olan vacibdir.

Varlıq da iki cürdür: Birincisi, mütləq varlıqdır ki, Tanrıının varlığı buna misaldır. Belə varlıq dəyişməzdır və başqa (kəsdən) alınmamışdır.

İkincisi, alınan (əldə edilən) varlıq, mümkün varlıqdır. Belə varlıq dəyişiləndir və başqasından alınır. Ümumiyyətlə, varlıq dedikdə, bunların hər ikisi başa düşülür.

Yoxluq (ədəm) da iki cürdür: (Birincisi) mütləq yoxluqdur ki, qeyri-mümkünün yoxluğu buna misaldır. (Ikincisi) nisbi yoxluqdur ki, mümkünün yoxluğu buna misaldır. Ümumiyyətcə, yoxluq dedikdə, bunların hər ikisi başa düşülür.

Mötəzililərə görə nisbi yoxluq şübhəsizdir.

Mövcud isə ya zehni (mütərədd), ya da xarici (konkret) olur.

Başqa əsas. Varlığı cayız olan (vacib olmayan) hər bir şey özlüyündə və mahiyyətcə mümkündür; çünkü əgər həmin şey öz səbəbi (illəti) şərti ilə nəzərə alınırsa, vacib olar və əgər səbəbsizlik şərti ilə nəzərə alınarsa, qeyri-mümkün olar.

Başqa əsas. Mütləq əqliyyata (rasional şeylərə) inanmaq olmaz.

Bunun izahı belədir ki, filosoflar fərd (yeganə, xalis) cövhərin mövcudiyyətini əsaslı dəllələ rədd, mütəkəlliimlər isə onu isbat etmişlər. Bu iki dəllil bir-birinə zidd olduğuna görə, əql onlardan birisinin yanlış, digərinin isə dürüst olduğuna hökm edir, çünkü hər ikisinin (doğru) olması qeyri-mümkündür. Lakin əql onların hansı birinin doğru və ya səhv olduğunu müəyyən etmir; çünkü əgər onlardan birisinin yanlışlığı mümkündürsə, digərinin də yanlışlığı mümkündür və nəticə etibarilə mütləq əqliyyata əsaslanan inam aradan getməli olur. (Bu məsələni açmaq üçün) bir ölçü lazım olur ki, o da şəriətdən ibarətdir. Hərçənd ki, digər tərəfdən şəriətin qəbul etdiyi işdə əql əsas götürülür. Biz əqlin hökmünü ancaq elə vəziyyətlərdə qüsurlu hesab edirik ki, səbəblər, vasislər və onların tətbiqi düzgün olmur və yaxud uydurmaçılığı yol verilir. Əgər (əql) belə nöqsanlırlara üstün gələrsə, əlbəttə ki, onun hökmü yanlış olmaz. Məsələn, peyğəmbərlərin vəhy qəbul etmək və qayda-qanun vermək barədəki əqli belədir. (Deməli), əqliyyatın hamisinin yanlış olması barədə hökm etmirik; çünkü bunların bəzisi doğrudur.

Başqa əsas. Demokrit demişdir ki, əşyanın əşyaya təsiri ağlabatan bir məsələ deyildir. Onun isbatı belədir ki, əgər varlıq mövcud olan bir

şeylə bağlanarsa o, əldə oları ələ gətirmək kimi (faydasız) olur. Və digər yox olan şeylə bağlanarsa, bir-birinə zidd olan varlıq ilə yoxluq bir yera toplaşmalı olur. Bu fikrə əsaslandıqda, yaranmışların mövcudiyyəti qeyri-mümkin olur. Halbuki yaranmışların mövcudiyyyəti bu fikrin yanlışlığını sübutdur. Deməli, bu fikirdə səfsətə vardır.

İ k i n c i b a b

DÖVR İLƏ TƏSƏLSÜLÜN YANLIŞLIĞININ İSBATI HAQQINDADIR

Dövr əşyanın asılı olduğu şeyin eyni vasitə ilə özündən asılı olmasıdır. Bu da qeyri-mümkündür. Təsəlsülə gəldikdə, bu, (əşyanın) sonsuz olaraq sıraya düzülmüş varlıqlardan (asılılığından) ibarətdir. Mütkəllimlərə görə, əgər (siranın) başlangıcı yoxdursa, təsəlsül qətiyyən mümkün deyil, amma əgər başlangıcı vardırsa, mütkəllimlərin eksəriyyətinin fikrincə mümkündür.

Mühəqqiq Tusi demişdir ki, (təsəlsül) cayız deyildir; çünkü hər hansı ədəd (say) əgər müəyyəndirsə, (demek) onun müəyyənliyində sonu da vardır.

Filosoflara görə, hər hansı ədədin təklilikləri mövcud, qiymətləri eyni (vahid) və sırası (tərtibi) varsa, onun mütləq sonu olmalıdır. Tərtibsızlıkdə isə sonsuzluq cayizdir.

Təsəlsülün yanlışlığını isbat etmək üçün bir neçə yol vardır.

Birincisi belədir – müəyyən sayıla bilən bir şeyin bir silsiləsi (sonsuz sırası) və həmin şeydən əvvəlkinin də başqa bir silsiləsi fərz edilərək, onlar eyni başlangıçdan bir-birinə rəbt edildikdə, əgər hər ikisi bərabərləşərsə, lazıim gələr ki, az ilə çox bərabər olsun. Bu isə qeyrimümkündür.

Yoxsa, əgər az olan bitər, az olmayan davam edərsə, onda azın sonu olar, az olmayanın isə azdan ancaq sonlu say qədəri artıq olduğuna görə, hamısı (hər ikisi) sonlu olar.

Başqa yol. Əgər sonsuz olan (şeyin) məcmusundan bir parça götürsək, həmin parça ilə kəsilmiş məcmu arasında ya bir nisbət mövcud olar və ya olmaz. Əgər həmin parça ilə onun arasında nisbət varsa, lazıim gələr ki, kəsilmiş olan birinci məcmunun, həmçinin ikinci məcmunun sonu olsun. Çünkü sonlu ilə sonsuz arasında nisbət qeyri-mümkündür.

Əgər onların arasında nisbət yoxdursa, lazıim gələr ki, çox ilə az bəra-

bər olsun. Bu isə yanlışdır. Çünkü iki ədədin elə bir vəziyyətinə rast gəlmək olmaz ki, onlar həm bir-birilə bərabər, həm də bir-birindən artıq və ya əşkik olsun.

Başqa yol. Silsilə (təsəlsül) bir-birilə əlaqədar olan xaricdə mövcud fərdlərin birləşməsindən ibarətdir və tam həqiqətə malik olması lazım gələr. Tamlıq isə öz hissələrinin öz içərisində mərkəzləşməsini tələb edir. Belə olmazsa, tamlıq əmələ gəlməz. Deməli, bütün mərkəzləşmiş (şeylər) sonlu olmalıdır.

Nəticə belədir ki, təsəlsül uydurma bir şeydir, o yoxdur və mümkün deyildir. Onun yanlışlığını isbat etməyə can atmaq artıq (boş) bir zəhmət olar. Biz ağıllı adamlar içərisində təsəlsülə əsaslanan və onu etiraf edən bir şəxsə rast gəlmədik.

Ü ç ü n c ü b a b

VACİBİN VARLIĞINI İSBAT ETMƏK HAQQINDA

Bu (məsələ) şübhəsizdir, onun müxtəlif isbat yolları vardır. O cümlədən, birisi Hüdus (törənmə) yoludur. Hüdus yoxluqdan sonra əmələ gəlməkdən ibarətdir. Mütəkəllimlər əvvəlcə aləmin törənmiş olduğunu, sonra onun törədicisinin əzəli olduğunu isbat edir və deyirlər ki, aləm əyandan (xarici varlıqlardan) və ərzəldən, ərzələr varlıqlardan, varlıqlar isə hərəkət, sükunət, birləşmə və ayrılmadan ibarətdir.

Hərəkət (bir şeyin) iki anda iki yerdə olması, sükunət isə (onun) iki anda eyni bir yerdə olmasıdır. Birləşmə iki cismin iki məkanda elə yerləşməsidir ki, onların ikisinin arasına başqa bir cövhərin girməsi mümkün olmasın. Ayrılma isə onların (iki cismin) iki məkanda elə yerləşməsidir ki, onların arasına başqa bir cövhərin girməsi mümkün kündür. Bu vəziyyətlər, şübhəsiz ki, əvəz edilən və dəyişəndir. Onların törənmiş olması sübutu bundan ibarətdir ki, onlar varlıqdan sonra yox olur və yoxluqdan sonra (xarici varlıqlara) möhtacdır. Bunlar (əyan) hadisələr üçün yer (məkan) (vəzifəsi görür). Hadisələrin yerləşdiyi bütün yerlər (məkanlar) isə törəmədir və hər bir törəmənin (törənmişin) törədiciyə ehtiyacı vardır. Deməli, aləmin törədiciyə ehtiyacı vardır. İstənilən də bundan ibarət idi.

Birisi də imkan (vasitəsilə isbat etmək) yoludur.

İmkan varlıq ve yoxluğun zəruri olmamasından ibaretdir. Mütekəllimlər¹ əvvəlcə alemin imkanını (mümkün olmasını), sonra alemin vacid (var edən) yaradıcısı olmasını isbat edərək deyirlər ki, varlıq iki növdür: vacib, mümkün. Mümkün isə var olmaq üçün vacibə möhtacdır. Alem konkret fəndlərin və ərzlərin məcmusundan (toplusundan) ibarətdir. Məcmu isə fəndlər olmadan əmələ gələ bilmez və fəndlər (məcmudan) başqadır. Sonra təsire məruz qalan şeyin nə özü təsiredicisi ola bilər, nə də onun bir hissəsi, çünki hissə həmin şeyin özünə, və ya özündən başqa digər şeyə təsir göstəre bilməz. Deməli, məcmu üzərində təsir ancaq kənardan olmalıdır. Bütün törənmişlərdən kəndə olan şeyin özü də törənmiş ola bilməz. Deməli, o, vacib olmalıdır.

Birisini də keşf əhlinin yoludur. Bunlar demişlər ki, onun (Tanrıının) varlığı xarici varlıq deyildir, o, heç bir şərtdən də asılı deyildir. Nə ümumi şəkildə asılıdır, nə də məhdud şəkildə. O, nə külliidir, nə də cüzvi, nə ümumidir, nə xüsusi, nə təkdir, nə də çox, nə ziddi (əksi) vardır, nə də tayı, şeylər onun vasitəsilə mövcud olmuşdur. Onun mövcudiyyəti mahiyyətinə əlavə edilən varlıq vasitəsilə deyildir. Beləliklə, əgər düşünsən, başa düşərsən ki, o, əyan (xarici varlıqlar) və ərzlərin, yəni mümkünətin sıfırlarınə malik deyildir. O, yoxluğa məruz qalmaz və yoxdan əmələ gelməmişdir. Hər şeyi özündə birləşdirir və əhatə edir; hətta yoxluq və qeyri-mümkün (şeylər də) ümumi imkan əsasında ona aiddir (tabedir). O, əzəli və əbədidir, yegane varlıqdır. Onun çoxlu rütbələri və hər bir rütbədə isə onun münasibəti və adı vardır. Dəyişən vəziyyətlərdə onun əlaqələri vardır. Vacib belədir.

Ərəstu başqa yolla isbat edərək demişdir ki, biz hərəkət edənləri müxtəlif cəhətlər və vəziyyətlərdə görürük. Hər bir hərəkət edənin hərəkətvericisi olmalıdır. Əgər bu hərəkətvericinin özü də hərəkətdədirse, onda, bu söz (məsələ) təselsülə uğradığına görə, heç bir nəticə verməz. (Məsələnin) belə olması üçün, hərəkətsiz olan bir hərəkətverici əsas götürülməlidir. Bu hərəkətvericidə heç bir qüvvə (daxili imkanı) olmamalıdır; çünki əgər onda qüvvə (daxili imkan) varsa, onda başqa bir şeyə ehtiyacı olar ki, onda olan qüvvəni (daxili imkan) həqiqətə (işə, əmələ) çevirsin; çünki o, mahiyyətcə imkandan həqiqətə doğru hərəkət etmir. Deməli, (onun) həqiqəti imkandan daha əvvəldir; çünki həqiqət olan hər bir şey imkan daxilində olan hər hansı bir şeydən daha əvveldir. Lakin varlığı imkan daxilində olan hər bir şeyin təbiətində bir mənəvi qüvvə (potensial) vardır ki, o da imkan və

¹ Nüsxədə Fəlakəm getmişdir ki, Fəlakəm olmalıdır.

elə bir zatdır ki, onun varlığı başqasının varlığından alınmamışdır və ondan başqa hər hansı bir varlıq həqiqətdə ondan (imkandan asılı olmadan) əmələ gəlməmişdir.

Seyx Əbu Əli ibn Sina isə başqa yolla isbat edərək demişdir ki, hər hansı sonlu və ya sonsuz bir məcmu (toplu) imkan dairəsində onların birləşməsindən ibarət olsa, mahiyyət etibarilə ya vacib və ya mümkün olmalıdır. Əgər (həmin məcmu) mahiyyət etibarilə vacib, onların hər birisinin varlığı mümkün olarsa, onda varlığı vacib olanın mövcudiyyəti mümkün olanlardan asılı olar. Bu isə yanlışdır. Yoxsa, əgər o (məcmu) mahiyyətcə mümkünürse, mövcud olmaq üçün bir vacibə ehtiyacı olur ki, onu vücudə gətirsin. Bu vücudə gətirən onun ya xaricində, ya da daxilində ola bilər. (Daxilində olduqda) onların (məcmunun tərkib hissələrinin) birisi vacibləvücd olmalıdır, bu isə yanlışdır; çünkü (fərzə görə) onların hər birisi mümkünül-vücud idi. Buradan belə nəticə çıxır ki, vücudə gətirən onların xaricində olmalıdır. İstənilən də bundan ibarət idi.

Bu barədə başqa bir yol da vardır ki, o da bundan ibarətdir:

Əgər varlığın mövcudiyyəti özündəndirsə (öz-özünə mövcuddursa) onu vacib və əgər mövcudiyyəti başqasındadırsa, onu mümkün adlandırırıq. Deməli, mümkünün varlığı aydınlaşdır.

İndi vacibin isbatına aid danışım. Bunu bildikdə deyərsən: hər hansı bir varlıqda mahiyyətcə vaciblik məzmunu varsa, o, vacibdir, yoxsa, mümkünür. Əgər bu mümkün (öz varlığını əldə etmə) ehtiyacında bir vacibə gedib çatırsa, onda qarşıya qoyulmuş məssələ isbat edilmişdir. Yox, əgər o, sonsuz olaraq təsəlsülə uğrayırsa və desən ki, onun tərkib hissələrindən heç birisinin bir təsirediciliyə ehtiyacı yoxdur, bu yalandır və əgər desən ki, ehtiyacı vardır, lakin həmin yaradıcının özünün də başqa bir yaradıcıya ehtiyacı vardır, belə ki, bir ehtiyacı olanın başqa bir ehtiyacı olana arasıkəsilmədən ehtiyacı olur. Beləliklə, bütün tərkib hissələri ilə yoxluqdan əmələ gəlmiş bir məcmunun mövcudiyyətinə etiraf etmiş olursan və belə nəticə çıxır ki, onun tərkib hissələri qətiyyən mövcud olmamalıdır. Bu isə yanlışdır (çünki o, mövcuddur) və əgər desən ki, məcmunun vəziyyəti onun tərkib hissələrinin əksinədir, yəni xarici müəssirə (yaradıcıya) ehtiyacı yoxdur, bununla sən məcmu üçün mahiyyətcə vaciblik məzmunu isbat edir və eyni zamanda imkanın həqiqətdən əvvəl olmasını təsdiq edirsən. Nəticə etibə-

rılə hissələrin tamdan əvvəl olduğu meydana çıxır ki, bu da boş sözdür. Sonra əgər desən ki, biz nə tamlıqla maraqlanırıq, nə də hissələrə və təsəlsülə inanırıq, bu, dəlilikdir. Biz də belə bir dəliliklə maraqlanmırıq.

Vacibin isbatına aid olan istihlahların yekunu belədir. Lakin hər kim bu məsələnin daha artıq izahı ilə maraqlanırsa, onun (Məhəmməd peyğəmbərin) "hər kim özünü tanisa, Tanrısını da taniyar" sözünü əsas götürməlidir.

Bu sözü deyənin məqsədi belə ola bilər. Əgər arif adam bilsə ki, onun özünün mahiyyəti, sifətləri və əməlləri vardır və əməlləri onun mahiyyətindən sıfatlılar vasitəsilə nəşət edir və bilsə ki, onun mahiyyəti törənmişdir, başa düşər ki, hər bir törənmiş törədici vardır.

(Bu sözü deyənin qərəzi) belə ola bilər ki, arif adam özünün cismi, cövhəri və ərəzi olduğunu başa düşdükdə, ərəzin dəyişən, dəyişənin törənmiş, cisinin hadisələr məhəlli, mahiyyətin isə cisinin bir hissəsi olduğunu anladıqda, aləmin də taylarından ibarət olduğuna görə, törənmiş olduğunu bildikdə, bilər ki, hər bir törənmişin törədicisi vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz vücudunun mahiyyəti haqqında həm icmal şəklində, həm də təfsilati ilə düşündükdə özünün nütfədən ölümə qədərki vəziyyəti haqqında fikir yürütüdükdə, külli işlər, məsələn, varlıq, yoxluq, sağlamlıq, xəstəlik, yavşılıq və uşaqlıq haqqında düşündükdə, bilər ki, onun sərbəst olan bir idarəedicisi və qədim bir hərəkətvericisi vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz bədəninin zahiri və daxili üzvlərinin tərkibinə, həmin üzvlərdə yerləşmiş olan duyğular və qüvvələrə, üzvlərdən nəşət edən əməllərə (fəaliyyətlərə), bədənindəki nizamın həmin duyğular və qüvvələrə əsaslandığına baxdıqda belə bir məsələ ilə tanış olar ki, bütün bu müxtəlif vəziyyətlər bədənin hissələrindən birisinin (təsiri nəticəsi) deyildir; çünkü bədənin hissələrindən hər hansı birisi imkandan həqiqətə doğru hərəkətdədir. Bu isə xarici hərəkətvericiyə möhtacdır. Beləliklə, bədənin ruhuna etiraf edər. Sonra təmin hissə ilə müqayisəsi əsasında aləmin tərkibini bədənin tərkibi ilə müqayisə edər və bilsə ki, nizamın səbəbi olan və fəaliyyətlərin nəşət etməsinin hərəkətvericilərindən ibarət göylərdə və yerlərdəki ruhani və cismani şeylərin idarəedicisi və xarici hərəkətvericisi vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz zatının varlıqlar içərisində idrak, qüvvət və ixtiyar (azadlıq) etibarilə seçilməsini (üstünlüyünü) və bunların vasitəsilə kainatı mənimsəməsini (kainat üzərində) öz hökmranlığını başa düşdükdə, həmçinin öz idrakı,

qüdrəti və ixtiyarının onun idrakı, qüdrəti və ixtiyarından artıq olmadığını anladığda bilər ki, onun idrakı, qüdrəti və ixtiyarından üstün olan bir idrak, qüdrət və ixtiyar vardır.

(Bu sözü deyənin məqsədi) belə də ola bilər ki, arif adam öz zatının mahiyyətini öyrənməyin, həmin mahiyyətin imkanı nəzərə alınaraq, qeyri-mümkün olduğunu başa düşdükdə bilər ki, vacibin zatının mahiyyətini öyrənmək də, həmin mahiyyətin vacibliyi nəzərə alınaraq qeyri-mümkündür.

Sufilərə görə (bu sözü deyənin məqsədi) budur ki, varlıq vahiddir¹ və hissələr tamdan, tam isə hissələrdən ibarətdir. (Buna görə) hər kim özünü tanıysa, Tanrısını də tanıyor.

Kəşf əhli deyirlər ki, ruh və cövhəri (mahiyyəti), mücərrədliyi və mücərrəd ruhlar aləminə aid olması etibarılə bədəndən fərqlənir və bədənlə əlaqəsi idarəetmə və fəaliyyət əlaqəsindən ibarətdir. Sonra ruhun zat ilə də əlaqəsi vardır. Ruh ilə bədənin əlaqəsi bədənin də ruh kimi həmişəlik olaraq yaşaması və öz mövcudiyətini davam etdirməsi ilə nəticələnir. Lakin bədən, ruhun (zahiri) şəkli, onun təzahür etdiyi yer, onun aydın görünən aləmdəki inkişafları və qüvvələrinin təzahür etdiyi yer olması etibarılə ona (bədənə) ayrılmaz surətdə möhtacdır və bədəndə, nəzəriyyətçilər yanında məşhur olan iki (məfhüm) – nüfuz (hüləl) və birləşmə məfhümləri əsasında cərəyan edir. Necə ki, Tanrıının mütləq varlığı (sair) varlıqlarda cərəyan edir və bu nöqtəyi-nəzərdən onlar bir-birindən heç də fərqlənmir.

Hər kim ruhun bədəndə necə zahir olmasını, ruh ilə bədənin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilsə, Tanrıının da şeylərdə necə zahir olmasını, Tanrı ilə şeylərin eyniyyət və fərqlənmə cəhətlərini bilər və beləliklə, hər kim “özünü tanışa Tanrısını da tanıyor”.

D ö r d ü n c ü b a b

TANRININ ZATINI AİD BİLİK HAQQINDADIR²

Tanrıının zatına aid bilik haqqında insanlar arasında fikir ayrılığı vardır.

Bəziləri demişlər ki, iki nöqtəyi-nəzər əsasında Tanrıının zatına aid biliyə əql vasitəsilə yol tapmaq olmaz.

¹ “Vahiddir” ifadəsindən məqsəd panteizm – vəhdəti-vücuddur.

² Əslində dördüncü bab “Tanrıının zatına aid bilik haqqındadır” sərlövhəsi düşmüşdür.

Birincisi belədir ki, bilik ancaq hədd və şəkli təsəvvür etmə vasitəsilə dərk edilə bilər. Hədd və şəkli təsəvvür etmə isə hüdudlanmış və təsəvvür edilən şeyin (fikirdə) tərkibini tələb edir. Halbuki Tanrı hər cəhətdən bəsittir.

Digəri belədir ki, əql yaradılmış bir şey olduğundan, yaradıcının zati əqlənən əvvəl, əql isə öz yaradıcısından sonradır. Beləliklə, əql özündən əvvəlkini deyil, ancaq özündən sonrakını dərk edə bilər.

Bəziləri demişlər ki, Məsih (İsa) Allahdır və fikirlərini isbat etmək üçün onun ölüleri diriltməsini əsas götürmüslər. Bunların sırasına nəsrənilərin bəzisi daxildir.

Bəziləri Tanrının bədənlərdə hülulunu (nüfuz edib, onunla qarışmasını) düzgün hesab edirlər. Bunlar hülulilər və qülüvv edən (həddini aşmış) adamlardır.

Bəziləri demişlər ki, Tanrı odur və belə sübut göstərmmişlər ki, İbrahim (peyğəmbər) od içərisinə atdırıldıqda od ona hörmət etmiş və onu yandırmamışdır. Məcüsların (atəşperəstlərin) bəzisi belə düşünür.

Bəziləri də demişlər ki, təbiət Allahdır. Bunlar isə dəhrilər (materialistlər) dir.

Lakin aydınlaşdır ki, birinci fikir həqiqətdir və bunun sübutu (Məhəmməd peyğəmbərin) sözüdür ki, “biz səni (Tanrı) lazımcıa tanıya bilmədik”.

B e ş i n c i b a b

SİFƏTLƏRƏ (TANRININ SİFƏTLƏRİNƏ) AİDDİR

Sifətlərə aid bilik haqqında insanlar arasında fikir ayrılığı vardır. Bəziləri, yəni filosoflar və mötəzilləri demişlər ki, sifətlər zatın əlavəsi deyildir (Tanrının sifətləri onun zatının eynidir). Bunlar belə sübut göstərirler ki, sifətlər əlavə olsaydı, ya nöqsanlı bir şeyi təkmilləşdirmək üçün olardı, ya da heç mənası olmazdı.

Bəziləri, yəni əşərilər deyirlər ki, sifətlər zatın əlavəsidir və belə sübut göstərirler ki, sifətlər ilə zat bir-birindən fərqlənən məfhumlardır.

Bəziləri, yəni Əbu-Haşim əl-Əşəri və onun tərəfdarları demişlər ki, sifətlər nə mövcud olan, nə də mövcud olmayan hallardan ibarət olub, varlıqla yoxluq arasında vasitələrdir (orta vəziyyətdədir).

Bəziləri, yəni Əbu-Haşim əl-Əşəri və onun tərəfdarları demişlər ki, sifətlər, “on” sayının içərisində olan “bir” kimi, nə Tanrıının zati, nə də onun zatından başqa bir şeydir. Bunların sübutu belədir ki, başqalıq (fərqlənmə) zatiliyi tələb edir, (başqa olan şeyin özünün də zati olmalıdır).

Halbuki sifətlər zat deyildir və əgər sifətlər zata əlavədirlər, ondan başqa şeylər deyildir, çünki fərqlənmə iki zat arasında ola bilər.

Bəziləri, yəni sufılər deyirlər ki, sifətlər zatin icmalının təfsilatıdır və kainat onları təzahür yerləridir.

Bəziləri, yəni Cahiz və Bağdad mötəzililəri (sifətləri) heç də təsdiq etmirlər; çünki (onlara görə) əlaqədar şeylər olmadan onların mənası yoxdur.

Sifətlər ya sübutiyyə (müsbat), ya da səlbiiyyə (mənfi) sifətlərdir. Müsbət sifətlər gözəl isimlər də adlanır.

Bu sifətlərdən biri budur ki, Tanrı qadirdir və bəzi filosofların zənnincə, Tanrıının işləri vacib olaraq ondan nəşət edir.

Onlardan (sifətlərdən) birisi də budur ki, o (Tanrı), əzəli iradə sahibidir; belə ki, onun iradəsində nə yeniləşmə (təkrar), nə də gecikmə vardır.

Birisi də budur ki, o hissətmə mənasında deyil, dərkətəmə mənasında eşidən və görəndir.

Birisi də budur ki, o diridir; çünki ancaq diri fəaliyyət mənşəyi ola bilər.

Birisi də budur ki, o danışandır; çünki əmr edən və nəhəy edəndir.

Birisi də budur ki, o təkdir; çünki iki olsayıdı, biri-birinə maneçilik törədər və pozğunluq əmələ gətirərdilər.

Mötəzililər bu sifətlərdən başqa bir də Tanrıının mövcud olması sifətini artırırlar; çünki onlara görə, yoxluq (məfhumu) vardır.

Filosoflar deyirlər ki, Tanrıının sifətləri onun zatının eynidir, Tanrıının elmi hərtərəflidir, onun qüdrəti bütün şeylərin mənşəyidir, onun iradəsi bütün şeylərə mərhəmətindən ibarətdir. (Bütün bu sifətlər)

Tanrıının zatında çoxluq təsəvvürü olmadan (nəzərə alınır). Bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək, onlar dünyadan törənmış olmaması haqqında mühakimə yürüdürlər; çünki onların dediyinə əsasən, (Tanrıının) yaratmaq haqqındakı elmi müəyyən məsləhət, qüdrət və iradə əsasında (və bunlarla eyni zamanda) olduğuna görə, (yaradılmış şey) zamanca (Tanrıdan) sonra ola bilməz. Beləliklə, bu sifətlərin qədimliyi (Tanrıının zati kimi qədim olması) aləmin də qədimliyini tələb edir. Pakizədir o kimsə (Tanrı) ki, onun qüdrəti razılaşmaqdan (başqasının razi-

lığından), hayatı ölümdeñ, elmi köhnəlməkdən, iradəsi təxirdən, qulağı və gözü duygulardan, vahidliyi çoxluqdan və sözü yalandan iraqdır.

Səlbiiyyəyə (Tanrıya mənsub edilə bilməyən sıfətlərə) gəldikdə, bunlardan birisi budur ki, Tanrı mürəkkəb deyildir; çünkü tərkib vahidliklə bir yerə siğmaz. Halbuki, Tanrı hamının qəbul etdiyi kimi vahiddir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı məkan və cəhət (səmt) daxilində deyildir; çünkü məkan və cəhət (səmt) onun cisim olmasını tələb edir. Halbuki mücəssimənin (Tanrıının cisim olduğunu qəbul edənlər) və müşəbbihənin (Tanrıını yaranmışlara oxşadanların) iddiasının əksinə olaraq (Tanrı) cisim deyildir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı kədər duymaz; çünkü ələm (kədər) ziddin (məqsədə uyğun olmayan şeyin və ya hadisənin) nəticəsidir. Halbuki Tanrıya zidd yoxdur.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrıda ləzzət (almaq) sıfəti yoxdur; çünkü ləzzət təsir qəbul etmək nəticəsi olub, (canlıların) mizacına aid olan bir şeydir. Halbuki Tanrı ondan iraqdır.

Filosoflar demişlər ki, Tanrı öz zatını dərk edəndir və öz zatını dərk etmək isə ən böyük ləzzətdir, lakin bu, ləzzətdən başqa bir şeydir – zövqdür. Fərq burasındadır ki, zövq daimidir, halbuki ləzzət ötüridir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı birləşmə qəbul etməz; çünkü birləşmə iki şeyin bir şeyə çevrilənməsindən ibarətdir. Halbuki Tanrı zatən vahiddir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı ərzəy deyildir; çünkü ərzəzin cismə ehtiyacı vardır. Halbuki Tanrı möhtac deyildir.

Bunlardan birisi də budur ki, Tanrı özündən başqa digər şeyə oxşamır; çünkü oxşamaq xüsusiyyətlərinin fərqləndiriciyə ehtiyacı vardır. Ehtiyacı olan şey isə vacib ola bilməz.

A l t ı n c ı b a b

TANRININ İŞLƏRİ HAQQINDADIR

Filosoflar demişlər ki, işlər hərəkətlərdən ibarətdir. Hərəkət isə kəmiyyət, keyfiyyət, məkan və s. ilə əlaqədardır ki, bunlar da cisim üçün zəruri olan şeylərdir. Beləliklə, cisimlikdən iraq olan (Tanrı) bunlardan da iraqdır. Buna görə filosoflar işləri tamamilə Tanrıdan inkar

etmiş və demişlər ki, qüdrətin iş ilə əlaqədar olması işin özü deyildir. İş isə ancaq cisimdən nəşət edir. Bu fikir mötəzililərin fikrinə yaxındır. Cəbrilər (fatalistlər) deyirlər ki, bəndələrin (İnsanların) bütün işləri Tanrıının qüdrəti ilə yerinə yetirilir və Tanrı tərəfindən insanlar üçün yaradılır. Allahın təyinatı qarşısında İnsan qüdrətinin heç bir təsiri yoxdur. Bu fikir bəzi filosofların dediyi (sözə) uyğundur ki, cisimlər maddə (həyula) ilə surətin tərkibindən ibarətdir. Maddə (həyula) isə heç olan (yox ola bilən) təbiətdir. Əgər o (təbiət), yoxluğun iştirakı ilə təsir göstərərsə, lazımlı gələr ki, yoxluq varlığı təsir göstərsin. Bu isə qeyrimümkündür. Bu (fikir) əşərilərin (fikrinə) yaxındır. Əşərilərdən olan İmam-əl-Hərəmeyn demişdir ki, insanların qüdrəti və imkanını inkar etmək əqlin rədd etdiyi şeylərdəndir. Onun qüdrətini təsdiq etmək isə qüdrətini inkar etmək kimi təsirsiz (mənəsəz)dır. Müəyyən vəziyyətdə təsirin təsdiq edilməsi də təsirin inkar edilməsi kimi ağlabatan bir şey deyildir. Beləliklə, İnsanın etdiyi (iş) ilə onun qüdrəti arasında təsadüfi olaraq deyil, həqiqətən bir nisbətin olması şübhəsizdir. Deməli, o, insanla onun qüdrəti arasında bir səbəbin olmasını təsdiq edir. Belə ki, İnsan qüdrətinin həmin səbəbə olan nisbəti (o səbəbin) qüdrətə olan nisbətinə bərabər olur.

Mötəzililərdən olan Cübbai və onun oğlu Əbu-Haşim həm xeyri, həm də şəri bəndəyə (insana) isnad etmişdir.

Sümməmə-əl-Məğribi isə demişdir ki, (insandan) baş verən işlər edəni olmayan işlərdir. Bəndədə (insanda) ancaq iradə vardır, işlər isə fitri olaraq İnsandan nəşət edir. Cahiz də ona (bu fikrə) tərəfdardır.

Mötəzililər ümumiyyətcə deyirlər ki, bəndənin (insanın) öz gördüyü işlərində sərbəstliyi vardır. Buna görə də səvab (mükafat) və ya cəzaya layiqdir.

Əşərilər ümumiyyətcə deyirlər ki, Tanrıının iradəsi vahid və əzəlidir. Belə ki, həmin iradə Tanrıının işlərinə və İnsanların istər xeyir, istərsə də şər işlərinə dair bütün nəzərdə tutulmuş şeylərə aiddir. (İnsanların istər xeyir, istərsə də şər işləri) İnsanların özünün əldə etdiyi işlər deyil, onlar üçün yaradılmış işlərdir.

Y e d d i n c i b a b

YAXŞILIQ VƏ PİSLİK HAQQINDADIR

Ümumiyyətlə, gözəllik (yaxşılıq) və çirkinlik (pislik) üç növdür. Kamal (bitkinlik) və nöqsan (çatışmazlıq); müləyim və qeyri-müləyim ki, onu əmələ gətirmək və ya tərk etmək lazımlı olur.

Bundan (yaxşılıq və pislik məfhumlarından) məqsəd (nədir)?

Əşərilerin dediyinə görə, əqlə əsasən çirkinlik və gözəllik qətiyyən yoxdur, bu ancaq şəriətdə belədir. Mötəzililər isə deyirlər ki, əql açıqcasına ədalətin gözəlliyini, zülmün isə çirkinliyini təsdiq edir. Şəriət isə bunu inkar etmir. Əqlə uyğun olan hər bir şey şəriətə də uyğundur.

S e k k i z i n c i b a b

XEYİR VƏ ŞƏR HAQQINDADIR

Filosoflar demişlər ki, ilk varlığın istər tamamilə, istərsə də qismən pis olması qeyri-mümkün idi; çünkü o, sərf xeyirdən nəşət etmişdir.

Bununla isbat edilir ki, ilk yaradıcıdan nəşət edən varlıqlar da sərf xeyirdir və şər əsla yoxdur.

Şeyx Əbu Əli ibn Sina demişdir ki, xeyir bir şeyin varlığından və yaxud onun bitkinliyinin olmasından, şər isə bir şeyin yoxluğunundan və yaxud onun bitkin olmamasından ibarətdir. Bir şeyin ilk əvvəldən şər olaraq əmələ gəlməsi qeyri-mümkündür; çünkü onun yaradıcısı xalis xeyirdir. Bununla isbat edirlər ki, nəfs (ruh) ilk əvvəldən xalis xeyir olaraq əmələ gəlmişdir və beləliklə, bütün yaxşı işlər həqiqətən deyil, imkan dairəsində mövcuddur; çünkü (İnsanın) əməldə bitkinliyi onun (mövcudluğu) zamanından sonraya aiddir. Bu bitkinlik tədriclə əqlin təsiri vasitəsilə imkandan həqiqətə çevrilir. Deməli, əqlin həqiqətə çevirdiyi (işlər) xeyir işlərdir; çünkü (bu işlər) bitkinlik vasitələri (səbəbləri) dir. Lakin (əqlin) həqiqətə çevirmədiyi (işlər) şər işlərdir. Çünkü (bu işlər) nəfsin (ruhun) çatışmaz vəziyyətdə qalması səbəbləridir. Əbül Həsən əl-Əşəri belə fikirdədir ki, bütün işlər Tanrıdanndır və belə izah edir ki, xeyir ilə şər də Tanrıdanndır, İnsanın isə ancaq kəsb etmək iradəsi vardır. Belə ki, əgər xeyir istərsə onu kəsb edər, səvabə çatar və əgər şər istərsə, onu kəsb edər və cəzasını görər. Beləliklə, iradə insanın, qüdrət isə Allahındır.

Mötəzililər isə deyirlər ki, xeyir ilə şerin nəfsə (ruha) aid olması əqlcə isbat edilmişdir. Xeyir ilə şer qarşısındaki səvab, yaxud cəza əql ilə nəfsdən asılıdır.

Aydındır ki, hər iki fiqrə (əşəri və mötəzili) baş vermiş iş qarşısında insanın səvab və ya cəza almalı olduğu barədə birləşirlər. Onların münaqışəsi ancaq qüdrət ilə iradə və qüdrət ilə iradənin nisbəti haqqındadır.

Əşərilər deyirlər ki, iş insanın iradəsi və Tanrıının qüdrəti ilə yerinə yetirilir. Mötəzililər isə deyirlər ki, iş insanın qüdrəti və iradəsi ilə həyata keçir. Əşərilər deyirlər ki, mötəzililərin fikri şirkdir (Tanrıya şərik tutmaqdır); çünkü onlar cisimlər üçün bir yaradıcı, işlər üçün də bir yaradıcı fərz edirlər. Mötəzililər isə deyirlər ki, əşərilərin fikri şirkdir; çünkü onlara görə, iş ancaq Tanrıının qüdrəti və bəndənin (insanın) iradəsi ilə baş verir. Lakin həqiqət belədir ki, hər iki təriqətin fikri şirk deyil; nəzakətin riayətində təkid etməkdən ibarətdir. Belə ki, əşərilər yaradıcılıq adının Tanrıdan başqa digərinə verilməməsini, mötəzililər isə yaramaz işlərin ancaq bəndəyə (insanlara) aid edilməsini nəzərə almışlar.

D o q q u z u n c u b a b

TANRIYA VACİB OLANLAR HAQQINDADIR

Əşərilər deyirlər ki, Tanrı zatən kamildir. Vaciblik elə bir məsələdir ki, onu yerinə yetirməyən məzəmmət¹ edilməlidir. Əgər Tanrı bir işi yerinə yetirmək vəzifəsi daşısaydı və onu həyata keçirməməklə məzəmmətə layiq olsayıdı, məzəmmət bir nöqsandan ibarət olduğuna görə lazımlı gəldi ki, Tanrı nöqsanlı olub və ancaq o vəzifəni yerinə yetirməklə yetkinleşəydi.

Mötəzililər isə Tanrıının vəzifədar olmasını bir neçə səbəbə görə təsdiq edirlər.

Birincisi, Tanrı (bəd əməl sakinlərini çəkindirmiş²) və yaxşı əməl sahibini mükafatlandırmağa söz vermişdir. Deməli, öz vədəsini yerinə yetirməyə borcludur.

¹ Əslində ان ينْمِم söyü düşmüşdür.

² Əslində وَعَدَ الْمُسِيَّبِينَ ifadəsi düşmüşdür.

İkincisi, Tanrıının qüdrətinə nisbətən işlər bərabərdir (Tanrı heç bir işdə çətinlik çəkmir). Buna görə Tanrı borcludur ki, (məxluqata) daha çox xeyirli olan işlər görsün və Tanrı (bu işdə) hamidan çox səlahiyyətdardır.

Üçüncüsü, Tanrı adıdır. Buna görə borcludur ki, zalimi cəzalandırsın.

Dördüncüsü, Tanrı bəşəriyyəti ruziyə möhtac yaratmışdır. Buna görə borcludur ki, onlara razi versin.

Dördüncü rükn

PEYĞƏMBƏRLİK VƏ ONUNLA ƏLAQƏDAR (məsələlər) HAQQINDA BİLİYƏ AİDDİR

Bu rükndə səkkiz bab vardır.

B i r i n c i b a b

İNSANLARIN PEYĞƏMBƏRƏ OLAN EHTİYACI HAQQINDADIR

Bu (məsələ) bir neçə dəlil ilə isbat edilir.

Birincisi, filosofların dəlilidir:

İnsan təbiətən mədənidir. Mədəniyyət və cəmiyyətə əsaslanır. Cəmiyyət də öz qarşılıqlı iş əlaqələrində qanuna möhtacdır ki, intizamın səbəbi olan mədəniyyətdə pozğunluq əmələ gəlməsin. Buna görə, labüd olaraq, elə bir vicedanlı qanunverici olmalıdır ki, Tanrı tərəfindən müqəddəs bir nəfsə və mələklərə aid əxlaqa nail olmuş olsun və beləliklə, əmrlər və nəhylər (qadağalar) barədə onun rəhbərliyi doğru olsun. Belə bir qanunverici peyğəmbərdən, qanun isə şəriətdən ibarətdir.

Çöllər və dağlarda yaşayan və yolunu azmiş adamlardan ibarət olan cəmiyyətlərin pozulub dağılmaması o demək deyildir ki, yuxarıdakı dəlil saxtadır. Tanrı adıdır, o, yaratdığı hər hansı bir xalqa həm mərhəmət, həm də sübut olaraq bir peyğəmbər göndərmişdir ki, gedəcəkləri yolu göstərsin və məşğul olacaqları ibadəti təyin etsin. Ancaq bu xalqların bəzisi zaman keçdikcə öz nəfslərinə tabe olmuş, əmr edil-

miş yolu unutmuş, ibadətin çetinliklerini tərk etmiş və öz güzəranlarını yaxşılaşdırmaq üçün könülləri istədiyini saxlamış, allahlığı öz bütlərinə mənsub etdikləri kimi, bu vəziyyəti də özlərinə mənsub etmiş və (Tanrıının) nemətini (şəriəti) inkar etmişlər.

Miletli Empedokl isə demişdir ki, mənşədən nəşət edən ilk (varlıq) birinci üzv (ünsür) olmuşdur ki, onda həm məhəbbət (cəzibə), həm də qələbə (rədd etmə) var imiş. Ondan əqli-küll, əqlədən nəfsi-küll, nəfsi-külldən isə mürəkkəb varlıqların nəşət etməsi xatırınə təbiət meydana gəlmişdir. Sonra nəfsi-küll özündən yuxarıdakına, yəni əqlə baxmış və onu sevmişdir, çünki bu nəfs (əql kimi) mücərrəd idi və ondan istifadə edərək gözəlliyi əzx etmişdir. Sonra özündən aşağıdakına, yəni təbiətə baxmışdır; çünki təbiət də (nəfs kimi) çoxcəhətli, mürəkkəb varlıqlara çox meyl etdiyinə görə, nəfs və əqləkəi gözəlliklərin heç birisindən istifadə etməmişdir. Təbiətdən bir-birinə zidd olan varlıqlar əmələ gəlmişdir. Bunların sırasında sadə şeylər, o cümlədən əsaslar (ünsürlər) və mürəkkəb varlıqlar, o cümlədən mizacalar və qüvvələr olmuşdur. Təbiət, mürəkkəb varlıqlarla məşğul olmuş, əqlə və nəfsə mənsub aləmləri unutmuş və tərkib aləmində cismani-şəhvani ləzzətlərə məftun olmuşdur. Sonra, nəfsi-küll təbiətin məftunluğunu və coşmasını gördükdə öz hissələrindən birisini ona (təbiətə) nazıl etmişdir ki, təbiətdəki coşqunluğun qarşısını alsın, onun unutduğunu yadına salsın, anlamadığını ona öyrətsin, onu bulaşlığı murdarlıqlardan paka çıxarsın və çırklərdən təmizləsin. Dəyişkən (havadan ibarət olan) bu hissə təbiəti əqli-küll və nəfsi-küllə doğru sövq edir. Belə ki, onu gah məhəbbət üzrə və lütf ilə dilə tutur, gah da özünü yüksək tutaraq, zoraklıqla və qılınc gücünə onu çağırır (hədələyir).

İkincisi (Peyğəmbərin isbatı üçün ikinci dəlil), (aləmi) öz vücdudumuzun vəziyyəti ilə müqayisə edək. Bizim bədənimiz vardır. Bədənin isə üzvləri və hissələri vardır. Bu üzvlər və hissələr yaxşı və yaxud pis işlər görməyə qabildir. Bədəndə hər şeyə (bütün üzvlərə) müsəllət olan və fitrətən şəhvətləri sevən təbiət vardır. Bu təbiət o alətləri özünün tədbirinə uyğun olaraq işlədir. Əgər təbiət təsəllüt tapa bilərsə, bədəndə pozğunluq əmələ gələr, çünki onda bədənin əsasları (ünsürləri) bir-birinə üstün gələr (ünsürlərin tənasüb pozular) və iş görən alətlər tənasüb halından çıxar. Belə bir pozğunluğu ancaq əql düzəldə bilər. Əql təbiətin qüvvələrə hakim olmasının qarşısını alır və onu yaxşı işlərdə işlədir.

Bədənin əqlə olan ehtiyacını isbat etdiķdən sonra təsəvvür edək ki, aləm bədənə, aləmin əhalisi bədəndəki qüvvələrə, iblis təbiətə, peyğəmbər isə əqlə oxşayır. Bununla yəqin edirik ki, aləmin intizamıancaq peyğəmbər ilə mümkün ola bilər.

Üçüncüsü, İnsan nəfs ilə bədəndən ibarətdir. Bunlardan birisi nəcib və ruhani bir cövhərdir; digəri isə cismani qaba bir kütlədir. Bunların hər ikisi öz mənşəyinə doğru meyl göstərir və öz yoldaşı tərafından cəlb edilir. Əgər nəfs bədəni cəzb etməklə, onu heyvani şəhvətlərin ləzzətindən çəkindirərək paka çıxarıb yüngülləşdirərsə, qayıdan zaman (öləndə) onunla birlikdə (Ərşin) ən uca yerlərinə (cənnətə) yüksələr. Necə ki, Məhəmməd, İsa və İdrisin bədənləri belə olmuşdur.

Yoxsa, əgər bədən nəfsə üstün gələrək onu öz xidmətçisini çevirir, öz xeyrinə işlədərsə və öz yaramaz işlərinə şərik edərsə və beləliklə, onu tutqunlaşdıraraq ağırlaşdırarsa, onunla birlikdə ən alçaq yerlərə (yəni, cəhənnəmə) enər. Necə ki, Qarun, Haman və Fironun ruhu belə olmuşdur.

Lakin bədənin ruhu cəzb etməsi işi ruhun bədəni cəzb etməsi işindən bir neçə səbəbə görə daha asandır.

Birincisi budur ki, ruh yüngül, bədən isə ağırdır. Yüngül şeyin ağır şey tərəfindən dərtılmasında ağır şeyin yüngül şey tərəfindən dərtılmasında kimi ola bilməz.

İkincisi budur ki, ruh təbiətən yuxarıya qalxmağa, bədən isə aşağıya düşməyə meyl göstərir. Ağır şeyin yüngül şey ilə birlikdə aşağı düşməsi yüngül şeyin ağır şey ilə birlikdə yuxarı qalxmasından asandır.

Üçüncüsü budur ki, bədənin inkişafı təbiidir və xarici köməyə ehtiyacı yoxdur. Halbuki, ruhun inkişafı kəsibdir, xaricdə olan bir öyrədiciyə ehtiyacı vardır və əgər öyrədici olmazsa, nöqsan halında qalar və nəticə etibarilə nöqsanlı şey kamil şey tərəfindən məğlub olar.

Deməli, İnsanı inkişafa doğru yönəltmək lazımdır. Belə ki, insanlardan birisi Tanrıının mərhəməti və onun verdiyi istedada nail olaraq vəhşi və ilham almaq səciyyəsinə malik olsun və beləliklə, ruhların öyünd-nəsihət vasitəsilə təmizə çıxarsın və bədənləri (dini) tapşırıqlar vasitəsilə tərbiyələndirsin. Belə bir kamil şəxs peyğəmbərdən, onun məsləhət üçün verdiyi (qanun) isə şəriətdən ibarətdir.

Dördüncüsü, İnsanın, feyz qəbul edərək, biliklər kəsb etmək istedədi vardır. Bu (bilmək istedədi), onda fitri deyildir və gərək biliksizlikdən biliyə doğru özünü inkişaf etdirsin. Feyzin mənşəyi vardır.

Həmin feyz istedada malik olan (adama) o mənşə tərəfindən onun istedadı qədər verilir. Əgər bu feyz vasitəsiz olaraq verilsəydi, hamiya bərabər şəkildə verilirdi. Bu isə qeyri-mümkündür. Yoxsa, əgər feyz mücərrəd əql vasitəsilə verilsəydi, fikirlordə fərqlənmə olmazdı: çünkü əqlin həddi-bülüğə çatmış bütün (İnsanlara) bərabər olaraq aid olması doğrudur. Beləliklə, müəyyənləşir ki, feyz vasitəsi Tanrıının bir mərhəməti olub, istedad nailiyyəti, dərkətmə üstünlüyü və rütbə yüksəkliyi nöqtəyi-nəzərindən yegana (bir fərd) olan (şəxsədə) ruhani cövhərin saflığı, mizacın tənasübü, nəfsin pakizəliyi, mələklərlə sıxı xəlvətə çəkiləməsi, dünyanın boş işləri ilə az məşğul olması (xüsusiyyətləri ilə) birləşir. Ona görə ki, bəzən ruhani aləmə yönəlrək, bəşər qüvvəsinin imkan verdiyi qədər (bilik) kəsb etsin, bəzən də cismani aləmə qayğıdır bədən işlərini paklıq və ibadət vasitəsilə idarə etsin və mənşədən (yaradıcıdan) arası kəsilmədən rəhbərlik alıb, başqa nəfslərə fayda versin. Necə ki, bulud suyu dənizdən götürüb, çöllərə yağıdır ki, bitkilər becərilsin. Həm feyz alan, həm də feyz verən belə bir (şəxs) peyğəmbərdən, feyz isə şəriətdən ibarətdir.

Beşincisi, Tanrı İnsanı başqa varlıqlardan üstün tutmuş və onu dərkətmə, qüdrət və ixtiyar (azadlıq, sərbəstlik) feyzlərinə nail etmişdir.

Belə bir ehsanı təkmilləşdirmək nemətlərin daha yaxşı kamilləşməsini tələb edir; çünkü keçmiş (əvvəlki) nemətlər İnsanları yaxşı yollara rəhbərlik etməklə, müvəffəqiyətlər və nailiyyətlər vasitələrini onlara bildirməklə təkmilləşir. Bütün bunlar İnsanlar içərisindən gözəl, doğruçu, sağlam düşüncəli, yüksək dərəcədə sədaqətli, inanılmış və ləyaqətli bir şəxsin seçilib irəli çəkiləməsini tələb edirdi ki, o, İnsanlara yaxşıyamani fərqləndirən ehkamlı birlikdə göndərilsin. Belə bir inanılmış və seçilmiş (şəxs) peyğəmbərdən, onun ehkamı isə şəriətdən ibarətdir.

Altıncısı, Tanrı İnsanları öz qüdrəti ilə yaratmış və onlara əql vermişdir ki, Tanrıını tanısınlar. Əgər İnsanlar əqlə əsaslanan dəlillərlə Tanrıını tanıyarəq, ona layiqincə ibadət etməyi öz öhdələrinə götürsəyidilər, haradan bilərdilər ki, Tanrıının xoşuna gələn ibadət necə olmalıdır. Buna görə, İnsanlara Tanrıının istəyini əhatə edən qaydaqanunları öyrədən bir öyrədici lazım idi. Bu öyrədici onların özündən olmalı idi ki, onlarla qaynayıb-qarışın ki, ondan çəkinməsinlər. O isə öz sözlərində doğruçu, əməldə düzgün və Tanrıının mərhəmətinə nail olmalı idi. Belə bir öyrədici peyğəmbərdən, onun öyrətdiyi isə şəriətdən ibarətdir.

Kəşf əhli demişlər ki, həqqin zahiri və batini vardır. Batində mütləq qeybə aid olan (ancaq Tanrı tərəfindən başa düşülən) həqiqi vəhdət vardır. Coxluq və təklik (ümmüilik və xüsusilik) isə sabit olan zahiri şeylərin mövcudiyətində olur. Zahirdə isə coxluq həmişə vardır və ondan ayrı düşə bilməz. Çünkü zahir adlar və sifətlərin təzahüründür və onun coxluğu həmin (adlar və sifətlərin) xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Buna görə (adlar və sifətlərin) hər birisinin xüsusi bir şəkli olmalıdır ki, nəticə etibarilə coxluq lazımdır. Lakin (adlar və sifətlərin) hər birisi özünün təzahürünə, nüfuzuna və hökmələr (tələb etdiyinə) görə xaricdəki şeylər haqqında çəkişmə və münaqişə əmələ gəlir; çünkü onların hər birisi zahiri isimlər ünvanı ilə digərini pərdələyir. Beləliklə, məsələnin ədalətli bir münsifə ehtiyacı olur ki, o, bu barələrdə rəy versin, dünya və axırətdə onların intizamını qorusun və onların hər birisini, istər zahiri, istərsə də batini inkişafa çatdırınsın. Belə bir münsif peyğəmbərdən ibarətdir.

İ k i n c i b a b

İSMƏT (PEYĞƏMBƏRİN GÜNAHSIZLIĞI) HAQQINDADIR

Peyğəmbərlilik (nübüvvət) günahsızlıq (ismət) tələb edir. Bəzi adamlar risalət (peyğəmbərlilik) vaxtından başqa, bəziləri isə dəvət (dini təbliğat) zamanından başqa peyğəmbərin kiçik günahlar etməsini cayız (yolveriləsi bir iş) hesab edirlər. Bəziləri peyğəmbərin peyğəmbərliyə çatmadan əvvəl böyük günahlar, bəziləri isə, istər peyğəmbərlidən əvvəl, istərsə də peyğəmbərlik dövründə kiçik günahlar etməsini cayız bilirlər.

(Peyğəmbərin) günahsızlığını rədd edənlər bir neçə səbəbə əsaslanırlar.

Birinci, Quranda açıqcasına qeyd edilən sözlərə. Məsələn; “Adəm günah etdi”¹, “Səni şaşqın vəziyyətdə görüb yola gətirmədimmi?”² sözləri və Quranın açıqcasına göstərdiyi bu kimi ayələrə.

İkinci, ismət (məsumluq, günahsızlıq) elə bir xüsusiyyətdir ki, ona malik olan (şəxsi) günah etməkdən çəkindirir. Əgər belə bir xü-

¹ Quranın “Taha” surəsi, 121-ci ayə.

² Quranın “Vəz-Zuha” surəsi, 7-ci ayə.

susiyat peyğəmbərdə olarsa və buna görə o, günah etməzsə (günah edə bilmərsə), deməli o, səvab (Tanrı tərəfindən verilən mükafata) layiq olmaz.

Üçüncüsü, (Allah) özü demişdir: “(De ki,) mən sizin kimi adamam”¹. Bu o deməkdir ki, İnsan günahsız ola bilməz. Belə olmasaydı, onunla mələklərin fərqə olmazdı. Lakin birinci dəlilə iki yolla cavab vermişlər (rədd etmişlər).

Birincisi, Quran təfsir edilə bilər (təfsir ilə aydınlaşar) və onu təfsir etməkdən heç bir zərər gəlməz.

İkincisi, müarizə (bir yerə sığa bilməyən fikirlərin ziddiyəti) vasitəsilə (aydın olar), çünki əgər müəyyən bir ayə yalan ola bilən bir günaha dəlalət edərsə, eyni zamanda həmin günahın düzgünlüyü ehtimalının olmamasını da doğurmuş olur.

İkinci dəlilə isə iki yolla cavab vermişlər.

Birincisi, məsumluq, aid olduğu şəxsin günah etməsinə mane olsa belə, həmin şəxsin ixtiyarını (azadlığını) əlindən almır. Necə ola bilər ki, bir şəxs ibadətə aid işin kəmiyyəti, növü və gecikməsi baradə failimuxtar (sərbəst fəaliyyətdə) olsun, lakin ibadət ilə günahı (bir-birindən seçib ayırmak işində faili-muxtar) olmasın??!

İkincisi, günah etmək elə bir işdir ki cəza ilə nəticələnir. Günah etməmək isə sabit bir şey (fəaliyyət) deyildir. Günah etməmək insanın öz vəziyyətində qalmasından (fəaliyyətsizliyindən) ibarətdir. Halbuki ancaq əməllər (fəaliyyətlər) səvabla layiqdir.

Üçüncü dəlilə isə üç yolla cavab vermişlər.

Birincisi, insanda günahsızlıq (ismət) əsasdır. Günah isə sonradan baş verən bir işdir və əməlin şüurlu olaraq yerinə yetirildiyi zaman baş verir. Nə üçün bəzi şəxslərdə əsas vəziyyətin davamı və bu vəziyyətin təsadüfi olaraq baş verən bir iş vasitəsilə dəyişilməməsi mümkün olmasın?

İkincisi, insanlarda adət fitri bir xüsusiyyətdir. Nə üçün bəzi şəxslərin, ibadətlə çox məşğul olduğuna görə, günaha heç də etinə etməməsi mümkün olmasın?

Üçüncüsü, günah elə bir tərkib hissəsi deyildir ki, onsuz insan mükəmməl olmasın. Bəzi şəxslərin öz tanrisına qətiyyən müxalifə etməməyə müvəffəq olması nə üçün qəbul edilməsin?

¹ Quranın “əl-Kəhf” surəsi, 110-cu ayə.

Ü ç ü n c ü b a b

BİZİM PEYĞƏMBƏRİN PEYĞƏMBƏRLİYİ HAQQINDADIR

Bizim Peyğəmbərin peyğəmbərliyi həm onun olduğu (yaşadığı), həm də olmadığı zamanda (ölümündən sonra) isbat edilmişdir.

Onun olduğu (yaşadığı) zamandakı peyğəmbərliyi iki hadisə ilə sübut edilir.

Birincisi, ağızdan-ağıza bizə qədər gəlib çatmış olan parlaq möcüzələri və aydın kəramətləri vasitəsilə. Bunlar rəvayət etməyə ehtiyacı olmayan saysız-hesabsız möcüzələrdir.

İkincisi, yəhudilər və xəçpərəstlərin təsdiqindən ibarətdir ki, bunlar, ədavətlərinə baxmayaraq, keçmişdən onun haqqında xəbər vermişlər. Müddəaya aid müxalifətçinin ən kiçik sözü (etirafı) iddia edənin əlindəki sənədlərin ən güclüsü kimi hesab edilə bilər.

Onun olmadığı (ölümündən sonrakı) zamanda (peyğəmbərliyi) iki hadisə ilə (isbat edilir).

Birincisi, onun əmr və yaxud qadağan etdiyi düzəlişlər. Belə ki, bizə əmr etdiyi işlər, bizim ürəyimizə yatmasa belə, yerinə yetirildikdə, onların məsləhət olmasını və həmin əmrin doğruluğunu göstərir. Həmçinin bizə qadağan etdiyi işlər, bizə dözülməz görünən belə, yerinə yetirildikdə, onların yaramazlığını və həmin qadağanın doğruluğunu göstərir.

İkincisi, onun dediyi – “məndən sonra peyğəmbər olmayıacaqdır” sözünün doğruluğu. Belə ki, bizim zəmanəmizə qədər hər hansı bir möcüzə ilə öz peyğəmbərliyini sübut edən bir şəxs çıxmamışdır.

D ö r d ü n c ü b a b

ONUN (MƏHƏMMƏDİN) BAŞQA PEYĞƏMBƏRLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ HAQQINDADIR

Bu (məsələ) bir neçə dəlil əsasında isbat edilir.

Birincisi bundan ibarətdir ki, peyğəmbərlik məsələsi davamiyyət tələb edir (peyğəmbərsiz bir dövr olmaz); çünkü peyğəmbərlik dünya işlərini nizama salır, bütün pozğunluqları düzəldir, Tanrı ilə insanlar

arasında əlaqə yaratmaq vasitəsidir və buna görə də peyğəmbər bütün zamanlar üçün zəruridir. Lakin hər bir peyğəmbərin müəyyən zamanı və ehkamı olmuş, onların zamanı və ehkamı aradan gedərək, bizim peyğəmbərin zamanı gəlib çatmışdır və həmin zaman onun ehkamı ilə ziinətlənmışdır. Belə ki, həmin ehkam (başqa peyğəmbərə) köçürülmədən qiyamət gününə qədər qalacaqdır. Deməli, hər bir baqi (qalan şey) fani (şeydən) üstün olduğuna görə, ehkamı ləğv edilməyən şəxs də ehkamı ləğv edilən şəxslərdən üstündür.

İkinci. Bəşəriyyətin imkanında olan elmlər və fənlər aləmin başlanğıcından

bizim zamanımıza qədər peyğəmbərlər, filosoflar və alımlər vasitəsilə tədricən həqiqətə çevrilmişdir. Ata-babalardan qalmış olan bütün keçmiş üstün cəhətlər (biliklər) bizim peyğəmbərin başqa ümmətlərdən (din tərəfdarlarından) üstün olan ümməti (tərəfdarları, müsəlmanlar) vasitəsilə Peyğəmbərimizin şərəfli ehkaminin üstünlüyü sayısında təkmilləşmiş (və hazırkı şəklə düşmüştür). Deməli, bizim peyğəmbər hamisindən üstündür.

Üçüncü budur ki, bütün peyğəmbərlərin peyğəmbərliyinin sübutu müəyyən möcüzələrdən ibarət olmuşdur. Lakin o peyğəmbərlərdən sonra həmin möcüzələrdən heç bir əsər qalmamışdır. Halbuki bizim peyğəmbərin möcüzələrindən birisi olan Quran peyğəmbərdən sonra olduğu kimi qalmış və bütün zamanlar üçün qiyamət gününə qədər olan peyğəmbərliyinin şahidi olaraq qalacaqdır. Beləliklə, möcüzəsi daha artıq yaşayan və daha sabit olan (peyğəmbər) hamisindən üstündür.

Dördüncü, keçmiş peyğəmbərlərin şəriətlərindəki ehkam öz təsirini bağışlamaq üçün, möcüzəyə möhtac olmuşdur. Halbuki bizim peyğəmbərin ehkamı, yəni Quran öz-özlüyündə möcüzədir. Bu isə bizim peyğəmbərin üstünlüğünü göstərən ən güclü sübutdur.

Beşinci, merac məsələsindən ibarətdir ki, (bizim peyğəmbər) bu barədə yeganədir. Deyirlər ki, Peyğəmbər merac gecəsində ərşə doğru qalxdığı zaman göylərin hər birisində peyğəmbəri aparan mələklər ondan geri qalmışdır (onun getdiyi yerlərə mələklərin daxilolma ixtiyarı yox idi). Sonra, (meracın keyfiyyəti haqqında) soruşduqda, (peyğəmbər) demişdir ki, bu ancaq bəşəriyyətin seçmə fərdinə müyəssər ola bilər və (Tanrı) öz əmrini sizin bilmədiyinizdə zahir etmişdir.

Bəziləri peyğəmbərliyi bir neçə dəlil əsasında inkar etmişlər.

Birinci, Tanrı bizə ağıl və sərbəstlik nemətləri bağışlamış və bizi, məqul şeyləri dərk etdiyimizə görə özünün yaratdığı başqa şey-

lərdən üstün tutmuşdur ki, Tanrıının zatını və sifətlərini öyrənək və öz işlərimizi ağlımız vasitəsilə sərbəstcəsinə idarə edək. Əgər biz işimizi öz tayımıza tapşırıq, belə ki, o, bizi heyvanlar və yaxud cansız varlıqlar kimi kefinqə uyğun olaraq dolandırsın, ağlımızın nifrət etdiyi işləri görməyə bizi məcbur etsin və təbiətimizə uyğun olan işlərdən bizi çəkindirsin, onda, bizimlə heyvanlar arasında nə kimi fərq olar və bizmi ağlımızın faydası nədir?

Əgər yaradılmış qeyri-bərabərdirsə, bu, ədalətə ziddir və əgər bərabərdirsə, bizim ağıllarımız bizi kifayətdir.

İkincisi, Tanrı təkamülün tələbinə uyğun olaraq, bizi xilqətcə kamil yaratmışdır ki, onun (Tanrıını) dəlillər (istidlal) əsasında dərk edək, təysiz və oxşarsız bilək. Necə ola bilər ki, Tanrı bizim öz tayımıızı bizi peyğəmbər göndərsin. Onları tanımağı və onlara itaət etməyi, Tanrıını tanıdığımız və ona itaət etdiyimiz kimi, bizi vacib etsin, onlara dua etməyi öz ibadətləri sırasına keçirsin və onları bizi hökmran edib, bizdən üstün tutsun?

Üçüncüsü, onlar (peyğəmbərlər) İnsanların ürəyini sehr ilə məftun edən sahirlərdir ki, insanları (bu yolla) öz əmr və nəhylörünə tabe etmişlər.

Buna görə də onların (peyğəmbərlərin) hər birisinin müəyyən dövrü olmuşdur ki, həmin dövr başa çatdıqda (sehrləri də) ləğv (batıl) edilmişdir.

Dördüncüsü, peyğəmbərlilik iddiası rəyasət iddiasıdır. Rəyasət də ulduzların uğurlu görünüşündən asılıdır. İnsanlardan hər kim uğurlu vaxtda anadan olarsa, heç də ləyaqəti olmadan rəyasətə və yüksək rütbəyə çatar.

Birinci (iddiaya) iki dəlil ilə cavab vermişlər.

Birincisi, feyz qəbul etmək istədədi nöqtəyi-nəzərindən insanların bir-birindən fərqlənməsi aydınlaşdır. Bu fərqlənmə zəruri olaraq insanların bəzisinin digərindən üstün olmasını tələb edir. Deməli, nöqsanlı (adamların) mükəmməl adamlara tabe olması və ümumi məsələlərdə onlardan tərbiyə öyrənməsi vacibdir.

İkincisi, əgər ağıllar ümumiyyətcə müvəffəqiyyətli olsaydı, təqlid edilən adamin ağılı istifadə edən şəxsin inamını özünə calb etməzdə; çünkü təqlidi qəbul etmək ancaq onun ağılı vasitəsilə olur. Beləliklə, etiraz müəyyən bir əqidənin inkarından ibarətdir və müxalifətçinin əqidəsinin inkar edilməsi müxalifətçini öyrənmək deməkdir. Deməli, sabit olur ki, ağıllar qeyri-bərabər olduğuna görə, müəllim lazımdır.

İkinci (iddiaya) belə cavab vermişlər ki, ünsürlərdən əmələ gəlmış varlıqlar dərəcə etibarilə bir-birindən fərqlənir. Belə ki, bitkilər göyərib artdığına görə, cansız varlıqlardan üstündür. Heyvanlar, iradi hərəkətə malik olduğuna görə bitkilərdən üstündür. İnsan, ağıl və ixtiyara malik olduğuna görə heyvanlardan üstündür. Peyğəmbərlər isə, peyğəmbərlik feyzinə malik olduğuna görə başqa insanlardan üstündürlər.

Bu o deməkdir ki, peyğəmbərlik feyziancaq xasdır; çünkü bu feyz ümumi olub, bütün İnsanlara aid ola bilər. Fərq burasındadır ki, feyzin peyğəmbərdə təzahür etməsi peyğəmbərə xasdır; çünkü əgər feyzin təzahür etməsi hamiya aid olsaydı, intizama səbəb olan fərq aradan gedərdi. Buna görə, filosoflar demişlər ki, əgər bütün İnsanlar bərabər olsayırlar, onların hamısı həlak olardılar. Deməli, bəşər cəmiyyəti öz məsləhətləri xeyrinə peyğəmbərlərə təzim etməlidir.

Üçüncü iddiaya (belə cavab vermişlər ki, Tanrıının) hikməti hər hansı bir şeydə müəyyən əsər və xasiyyət qoymuşdur. Belə ki, insanların bəzisi təcrübələr əsasında müəyyən hissələri tərkib etməyə və ya sözləri birləşdirməyə nail olur və nəticə etibarilə, müəyyən və məxsus şeylərdə ya məsləhət olan təsirlər əmələ gətirir ki, kəramətlər, duaların təsiri və tibb elminin götürdüyü ölçülərdən ibarətdir; yaxud da məsləhət olmayan təsirlər əmələ gətirir ki, bu da hoqqabazlıq və ya sehrdən ibarətdir. Mürəkkəb şeylərdə əmələ gətirilən bu təsirlərin bütün (nəticələri) müxalifətçinin iddiası qarşısında dəllillər kimi istifadə edilir. Lakin peyğəmbərliyə sehrbazlıq nisbəti vermək sehrbazlığın özündən də yaramaz işdir; çünkü peyğəmbərlik Tanrıının mərhəmətindən nəşət edir və həmişə müəyyən məsləhətlərə uyğundur.

Dördüncü iddiaya (belə cavab vermişlər ki,) ulduzların təsiri həmin təsirlərin yerindən asılı olaraq ölçülür; çünkü bu təsirlər qabiliyyətsizliyə xas olmayıb, qabiliyyətlərə də aiddir.

Əgər deyilərsə ki, tutalım, insanın peyğəmbərə ehtiyacı olması doğrudur, bəs, peyğəmbərin başqa adamlardan fərqlənməsi üsulu necə ola bilər? Çünkü məsələnin ümumi şəkildə qoyuluşundan peyğəmbərin üstünlüyü nəticəsi çıxmır (hamının peyğəmbər ola bilməsi nəticəsi çıxır) və məsələnin xüsusü şəkildə qoyuluşundan (ancaq müəyyən şəxsin peyğəmbər ola bilməsindən) də belə nəticə çıxır ki, fərqləndirənin biliyi fərqlənənin (peyğəmbərin) özünü əhatə etməlidir (başqasını peyğəmbər bilən şəxs peyğəmbərin özündən də artıq biliyə malik olmalıdır). Bu isə qeyri-mümkündür.

Bu iddiaya cavab olaraq (yuxarıda) demişdim ki, peyğəmbərliyin nişanələri çoxdur.

Onların sırasında möcüzələri qeyd etmək olar. Möcüzə xariqə işlərdən birisini yerinə yetirməkdən ibarətdir ki, peyğəmbərliyin doğruluğunu isbat edən şahiddir.

Deyilmişdir ki, ünsürlərdən ibarət olan təbiətlərin müqəddəs ruhlara itaəti bədənin digər ruhlara olan itaəti kimidir. Bu isə müqəddəs cənaba (Tanrıya) doğru təvəccühün (üz çevirməyin) nəticəsidir. Hər kim sədaqətlə Tanrıya itaət edərsə, Tanrıdan başqa digər şeylərin hamısı ona itaət edər. Hər kim təbiəti öz ruhunun ixtiyarına verərsə, hər kim həvəsdən imtina edərsə, təbiətləri öz ixtiyarına keçirməyə qadir ola bilər. Hər kim yaradıcıya itaət edərsə, yaranmışlar da ona itaət edər.

O cümlədən (peyğəmbərlik nişanələrindən) biri də qeybə aid (gizli) şeyləri bilməkdən ibarətdir. Bu xüsusiyət ruhani bir işdir. Yuxarıda deyilmişdir ki, aləmin özü və onun hadisələrinin qeyd siyahısında ümumi surətləri vardır ki, bunlara Əflatuna görə, “Əflatun qəlibləri” (müsüli-əflatuniyyə), kəşf əhlinə görə, cəberut (qudrət) aləmi (aləmi-cəberut) və şəriət əhlinə görə, lövhi-məhfuz (hifz olunan lövhə) deyilir. Bu surətlər heç vaxt dəyişilmir və onların timsalı şəhadət aləminə (dünyaya) göndərilir. Bunlar doğru və ya xəta (nadürüst) işlərin mənşəyidir; çünkü əqlin şeylərə aid və onların əmələ gəlməsindən əvvəlki təsəvvürə əgər o uyğundursa, belə bir təsəvvür düzgündür; əks təqdirdə isə düzgün deyildir. Əgər ruh bədəndən ayrılmazdan qabaq cismani pərdələr (maneələr) və bədənə aid hadisələrdən təcrid edilərək, həmin siyahıdakıları qəbul edərsə, o siyahıdakı əzəli və əbədi şeylər onun üzərində nəqş edilər və belə bir rütbəyə malik olan adam keçmişdən və gələcəkdən xəbər verər.

Həmçinin demişlər ki, əgər ruh örtüklərdən (maneələrindən) təcrid edilərək, müqəddəs cənaba (Tanrıya) müraciət edərsə, göydəki mücərrəd şeylər müxtəlif şəkillərə düşərək onu qarşılıyalar, keçmiş və gələcək şeylər haqqında ona xəbərlər verər. Filosoflara görə bu şəkillər mələklərdən və onların verdiyi xəbərlər, vəhşi və ilhamdan ibarətdir.

O cümlədən (peyğəmbərlik nişanələrindən) birisi də əməllər və sözlərin keyfiyyətidir. Əgər onların (peyğəmbərlərin) əməllərinin izləri və sözlərinin nəticələri ümmətin (xalqın) əməl və sözləri ilə müqayisədə sərf xeyirdən ibarət olub, heç bir pozğunluğa səbəb olmazsa və faydası həddi-bülüga çatmış bütün adamlara aiddirsə, belə bir şəxs

peyğəmbərdir. Yoxsa, (onun) əməl və sözləri özlərinə qarşı müəyyən qərəzlər əsasında olarsa, peyğəmbər deyildir; çünkü peyğəmbərlərdə Tanrıının əxlaqı vardır və onların əməllərinin qərəzi İnsanlar üçündür, necə ki, Tanrıının əməlləri də belədir.

B e ş i n c i b a b

İMAMƏT HAQQINDADIR

İmamətin vücudu zəruridir; çünkü islamın (daimi olaraq) yaşaması üçün şəriət ehkamı davam etməlidir. Halbuki qanunvericinin məcazi həyatı (dünyadakı həyatı) daimi deyildir. (Buradan belə nəticə çıxır ki,) ölkələrdə müxtəlif əsrlər ərzində nizam-intizam ancaq imamın vücudu ilə mümkün ola bilər. Peyğəmbər, Tanrıının səlavəti ona və onun övladına olsun, belə demişdir: “Hər kim öz zəmanəsinin imamını tanımadan ölərsə, cahiliyyət (azığlılıq, nadanlılıq) içərisində ölər”.

İmamın təyin edilməsi məsələsində İnsanlar arasında müxtəlif fikirlər vardır:

Sünnilər deyirlər ki, imamət icra (xalqın əksəriyyəti) tərəfindən həyata keçirilir (seçilir), ehkam və yaxud təyin əsasında irəli çəkilir.

İmamlar dörd xəlifədən ibarətdir ki, məlum olan sıra və qayda əsasında xəlifə olmuşlar.

Mötəzililər deyirlər ki, imamlıq dinin (islam dininin) əsaslarından biridir. Peyğəmbər onu ləğv edə bilməz. Deməli, imamət ehkam (Tanrıının göstərişi) və təyin vasitəsilə məsumluq və kəramət şərtilə əmələ gəlir. Bunlar (mötəzililər) eyni zamanda iki imama tabe olmayı düzgün hesab edirlər.

Mühəkkəmilər aləmdə imamın heç olmamasını cəyiz (yararlı) bilirlər.

Muxtarılər demişlər ki, Əlidən sonra Məhəmməd ibn-Hənəfiyyə, ondan sonra isə onun oğlu Haşim imamdır.

Zeydilər demişlər ki, imamət fatimilərin (Məhəmmədin qızı Fatimə nəslində olanların) haqqıdır və başqalarının imamətini cəyiz bilmirlər.

İmamilər deyirlər ki, Peyğəmbərdən sonra Əli bilafasilə imamdır.

İsmaililər demişlər ki, Cəfərdən (yedinci imamdan) sonra İsmail (Cəfərin oğlu) Allahın əmrinə əsasən imamdır.

On iki imama inananlar deyirlər ki, imamət ardıcıl olaraq və Peyğəmbərdən sonra fasiləsiz surətdə Əli və onun övladlarına, yəni Həsən, Hüseyn, Abid, Baqır, Sadiq, Kazim, Rza, Təqi, Nəqi, Əsgər və intizarı çəkilən Mehdiyə xasdır.

Batinilörin imamət haqqında başqa fikirləri vardır. Onlar deyirlər ki, iki aləm vardır: ruhani və cismani. Bu iki aləm mənşədən birlikdə nəşət etmişdir və kəmaldan nöqsana doğru tənəzzül edir. Sonra mənşəyə mənsub olana qədər nöqsandan kəmalə doğru qayıdır. Cismani aləm zahir aləmidir. Bu aləmin idarəedicisi peyğəmbərdən ibarətdir ki, şəriətin zahiri ehkami əsasında hökm edir. Ruhani aləm isə batın aləmidir. Bu aləmin idarəedicisi isə imamdan ibarətdir ki, məqul (əqli) və mənəvi ehkam əsasında hökm edir. Elə buna görə də bunlar (batinilör) peyğəmbərin deyil, imamin gizli olmasını (gözə görünməməsini) düzgün hesab edirlər. Necə ki, bədən (peyğəmbər kimi) gizli deyil, ruh isə (imam kimi) gizlidir.

Bəzi qüllüv edənlər (ifratçılar) demişlər ki, Tanrı bəzi vaxtlar insan şəklində gözə görünür. Onu (insanlar) peyğəmbər və imam adlandırırlar.

Bunlar insanları həqiqi dinə və düz yola çağırırlar.

A l t ı n c ı b a b

MƏHŞƏR (hesab çəkilən yer və ya gün) HAQQINDADIR

Buna aid bir neçə məsələ vardır.

Birinci, məhşərə inanmaq məsələsidir ki, islamın əsaslarının ən böyüyü, intizam vasitələrinin ən şərəflisi və çox bilici məlikin (padşahın – Tanrıının) ibadətinə aid ehkamin həyata keçirilməsi səbəblərinin ən möhkəmidir; çünkü İnsan təbiati elə yaranmışdır ki, o, fitri olaraq ehtiraslardan ləzzət alır və cismani həzlərə meyl göstərir. Halbuki bunlardan zərər görür. İnsanı bu işlərdən çəkindirə bilən (bir şey) vardırsa, ancaq qiymət qorxusu və cəza dəhşətindən ibarətdir.

Demək olmaz ki, şəriət ehkami və ya xalq tərəfindən verilmiş qayda-qanunların qorxusu və ya nemətlərin aradan getmək təhlükəsi (ehtiraslar və cismani ləzzətlər qarşısında) müəyyən maneələr təşkil edir və bu kifayət edər; çünkü istər şəriət ehkami, istərsə də insanlar tərəfindən verilmiş qayda-qanunlar, həmçinin nemətlərin aradan get-

mək təhlükəsi belə bir maneə təşkil etmir. (Məsələn) bir çətinlik qarşısında olan adam, nemətin aradan getmək təhlükəsi barədə heç də düşünmədən, xilas olmaq məqsədilə özünü öldürür.

İkincisi, qiyamoti isbat etmək məsələsidir ki, bu da bir neçə dəlilə görə izahsız deyil, əql əsasında sabitdir.

Birincisi, (dini) təkliflər. Çünkü bu təkliflər çətin (taqətdən salan) işlərdir və mükafat tələb edir. Belə bir mükafat isə ancaq öləndən sonra mümkündür; çünkü (dini) təkliflər bütün həyat boyunca davam edir.

Demək olmaz ki, nəfsin (İnsanın) yoxdan vücudə gəlməsi, həyatın ləzzəti və bilikləri dərk etməyin özü-özlüyündə nemətlərdir, dini təkliflər isə həmin nemətlər qarşısında şükür etmək deməkdir və mükafat tələb edən artıq işlər deyildir. Ona görə ki, dünyada ləzzətlə ələm bir-birinin ayrılmaz hissəsidir. Belə ki, biz ancaq ələmdən sonra ləzzəti, məsələn, xəstəlikdən sonra sağamlığı dərk edirik, həmçinin varlı ləzzəti qarşısında yox olmaq qorxusundan törənən ələm həyat ləzzəti müqabilində ölüm qorxusundan törənən ələm və biliklər ləzzəti qarşısında təhsil zəhmətindən törənən ələm vardır. Beləliklə, əgər ləzzət şükür tələb edirse, ələm də mükafat tələb etməli olur.

Deyilmişdir ki, İnsanın vücudu əvvəldən axıra qədər xalis ələmdən ibarətdir və şükür tələb edən heç bir ləzzət yoxdur; çünkü vücudun başlangıcı cəhalət dövrü, sonu isə zəiflik və ölüm qorxusu dövrüdür; bu iki dövr arası da həyat vəsaiti əldə etmək uğrunda zəhmətli çalışmalar dövrüdür. Beləliklə, (dini) təkliflər şübhəsiz olaraq mükafat tələb edir.

İkincisi, İnsanlar arasında, həyat şəraitinin dərəcəsi etibarilə fərq vardır. İnsanlar arasında eləsi olur ki, yoxsulluq ələmi içərisində ölürlər, eləsi də olur ki, varlılıq ləzzəti içərisində ölürlər. Əgər haman yoxsul bəd əməl və həmin varlı yaxşı əməl sahibi olmuşsa, iş öz qaydası ilə getmişdir; varlılıq yaxşı əməlin mükafatı, yoxsulluq isə bəd əməlin cəzası olmuşdur. Lakin əgər iş əksinə olarsa, eyni zamanda həm yaxşı əməl sahibi, həm də yoxsul olan adam yoxsulluq ələmi qarşısında müəyyən bir əvəzə çatmali olur; çünkü yersiz olaraq ələm üçün yaranmamışdır.

Demək olmaz ki, yoxsulluq və yaxud varlılıq tənbəllik və yaxud çalışma ilə əlaqədar olub, ancaq Tanrı tərəfindən qismət olmuşdur; çünkü çalışmanın şərti bədən sağamlığı nailiyyəti və maneçilik göstərən hadisələrin olmamasından ibarətdir. Halbuki xəstə olan və hadisələrə uğrayan adam həyat şəraitini yarada bilməzsə, təqsirkar deyildir.

Deməli maneçiliklərin səbəbi Tanrıya aid olur və Tanrı bunun əvəzini çıxmalıdır. Belə bir əvəz də ancaq ölümündən sonra ola bilər.

Üçüncüsü, İnsan təbiəti şəhvət və qızəb qüvvələri vasitəsilə əlverişli şeyləri özünə cəlb etmək və zərərlı şeyləri rədd etmək (qabiliyyəti) əsasında qurulmuşdur; çünkü bu iki qüvvə təbiətin (insan təbiətinin) bəzi cəhətlərini ələ keçirərək bir məzlumun varını əlindən almağa və yaxud onu zülm ilə öldürməyə səbəb olur. Əgər bunun qarşısında cəza verilməzsə, ədalət pozulmuş olar. Buna görə lazımdır ki, cəza ölümündən sonra tətbiq edilsin.

Dördüncüsü, dirlərdə və əqidələrdə olan fərqlərin düzgün və ya xəta olmasından ibarətdir. Etiqadlar müxtəlifdir və (məsələlərin) həqiqəti dünyada əqlin nəzərindən gizli qalır. Buna görə də hər hansı bir etiqad sahibi məsələnin həqiqətini bilmədən öz etiqadı ilə məhdudlaşır.

Beləliklə, əgər birisi düzgün (doğru), birisi isə xəta etiqada malik olan iki şəxs ölərsə, həqiqətin üstü açılaçaq bir vaxt olmasa, düzgün (doğru) ilə xəta bir-birindən fərqlənməz. Deməli, ədalət tələb edir ki, fərqləndirmək üçün (müəyyən) bir vaxt olsun ki, o vaxt doğruyu fəxr etsin və xətakar (öz xətasını) etiraf etməyə məcbur olsun.

Beşinci, başqa varlıqların əksinə olaraq insanın kamalı (sonradan) kəsb edilir (fitri deyildir); çünkü İnsan öz həyatının başlangıcında, biliksiz olduğuna görə nöqsanlıdır və öz ömrünün əvvəlindən sonuna kimi bədən alətləri vasitəsilə istədiyi qədər ləzzətin kamal həddinə, eyni zamanda kamal ləzzətinə çatanadək getdikcə təkmilləşir. Ortadakı (uşaqlıq ilə qocalıq arasında olan həyat dövrü) ləzzət, kəsbetmə (öyrənmə) zəhmətləri ilə qarışıldır. Kəsbetmə (öyrənmə) dövrü bitdikdən və imkan daxilində olan şeylər həqiqətə çevrildikdən sonra zəhmətlər bitir, əldə edilmiş biliklər mükəmməl dərəcədə qalır və lazım gəlir ki, İnsan çəkdiyi zəhmətlərin ləzzətinə çatsın. Ona görə ki, kəsbetmə hədrə getməsin. Lakin lazımdır ki, o, ləzzətə ölümündən sonra çatsın; çünkü kəsbetmə müddəti ölənə qədər davam edir.

Əgər desən ki, bu dəllillər (ancaq) cismani maadın (ölülərin o dünyadakı bədənləri əsasında dirilməsinin) isbatı üçün əsas ola bilməz¹, çünkü bilikləri kəsb etmək üçün bədən ruhun alətidir və ruhun təkmilləşməsindən sonra alətə ehtiyacı yoxdur və şübhəsiz ki, ruh müqəddəsdir və ülvidir, bədəni idarə etmək zəhmətini isə bilikləri kəsb

¹ Mətndə səhvən “ola bilər” yazılmışdır.

etmək xatırınə qəbul etmişdir və beləliklə, öz inkişafına çatdıqdan sonra nə üçün bədən darısqallığını tərk etməsin, bədənin kəsafətindən yaxa qurtarmasın, mütərrəd olaraq öz məbdəinə doğru qayıtmamasın və əbədi ləzzətini davam etdirməsin?!

Hətta deyilmişdir ki, (bu məsələ) nəfsin (ruhun) özündən asılıdır. Əgər o, kəsbetmə zəhmətini yerinə yetirərsə və fani ehtiraslı ləzzətlərdən vaz keçərək təkmilləşərsə, deməli, ondan (bədəndən) əlaqəsini kəsmiş və alətlərdən (bədən üzvlərindən) ehtiyacını kəsərək ləzzət almış və ruhanilərlə qaynayıb-qarışmış olur ki, bu onun behiştindən ibarətdir. Əksinə, əgər fani ləzzətlərlə məşğul olaraq, kəsb etməkdən qəflət edərsə, onda necə vardisa, elə dünyadan çıxmış olur, hətta fani ləzzətə olan yorucu meylin əziyyəti üstəlik olaraq buna əlavə olur ki, bu onun cəhənnəmindən ibarətdir. Beləliklə, ruhani behişt və mənəvi cəhənnəm məlum olduğuna görə, cismani maada ehtiyac yoxdur.

Bütün bunları bir neçə dəlil əsasında rədd edərək deyirəm ki:

Əvvəla, ruh alətlərə (bədən üzvlərinə) hakim olaraq ləzzətlərə çatır. Özü də mütərrəd bir cövhərdir ki, bədəndən sonra (öləndən sonra) qalır. Ləzzət və yaxud ələmi dərk etməyin adı aləti duyуглardan ibarətdir. Duyğular isə bədənin ləvazimatından ibarətdir. Beləliklə, ləzzətlər və ələmləri tam şəkildə nə adı yolla, nə də mənəvi olaraq bədənsiz dərk etmək mümkün deyildir.

İkincisi, ruh ilə bədənin əlaqəsi aşiq və məşuqun əlaqəsi kimidir.

Onların arasındaki ünsiyyət zaman keçdikcə şiddətlənir. İstəklinin ayrılığından törənən ələm ruhun xüsusiyyətlərindəndir. Beləliklə, ruh üçün bədənsiz tam şəkildə ləzzət ola bilməz.

Üçüncüsü, İnsan ruh ilə bədənin birlikdə olmasından ibarətdir. (İnsan) növünü və yaxud şəxsiyyətini onlarsız təsəvvür etmək olmaz. Bunlardan biri, digəri olmayan, tələb edilən zaman zalimdən məzlumun haqqını almaq işi ilə məşğul ola bilməz. Beləliklə, ədalət (ruh ilə bədəndən mütəşəkkil) şəxsiyyətin (məsuliyyətini) qarşıya çıxarıır ki, bu da cismani maadın lüzumunu tələb edir.

Demək olmaz ki, kəsif olan bədəndə ruh əzab çəkdiyi halda, bədəndən yaxa qurtardıqdan sonra necə ola bilər ki, yenə də ona doğru meyl göstərsin?! Bədən ruhun əzab çəkdiyi yerdir. Ona görə ki, bədən quruluşa, möişətcə və hadisələr qarşısında dəyişkən olması etibarilə ruhdan fərqlənir. Ünsiyyət vasitəsi ancaq o zaman əmələ gələ bilər ki, nifrət səbəbləri aradan getsin.

(Buna cavab olaraq) demək olar ki, öləndən sonra ruhun (qiymətdə) bədənə qayıtmasında ləzzət və ya ələm təkmilləşmə vasitələrindəndir; çünkü əgər ruh əzaba layiqdirsa, bədən ondan ötrü ən mənfur bir şeydir (onu pis işlər görməyə məcbur etmişdir), hətta ondan (ruhdan) qətiyyən ayrılmayan zəncir və qandallardan ibarətdir. Yoxsa əgər ruh (mükafata) layiqdirsa, bədən onun ən gözəl tələbatıdır ki, onun mütənasibliyini, gözəlliyyinin bəzəyini və itib-batmaq təhlükəsi olmadan öz arzularına çatmasını təmin edir; hətta ruh üçün bədən mükəmməl surətdə və daimi olaraq içərisində ləzzət allığı saraylardan da üstündür.

Dördüncüsü, (ləzzət və ələm dedikdə) doğrucionun (Tanrıının) verdiyi xəbərlərə uyğun olaraq və onlara əsasən İnsanlar arasında adı və hissi (duyuğu ilə dərk edilən) ləzzət və ələm nəzərdə tutulur; çünkü həmin doğrucionun İnsanlara verdiyi şad xəbərə görə, Allah bəndələri İnsanlar arasında olan adı ləzzətlərdən – saraylar, ipək parçalar və meyvələrdən aldıqları ləzzətlərdən (axırətdə də) istifadə edəcəklər.

Həmçinin o (Tanrı), öz bəndələrini (axırətdə də) zəncirlər, qandallar, od və şaxta (kim) ələmlərlə qorxutmuşdur. Buna görə, doğrucionun dediyi sözə uyğun olaraq lazıim gəlir ki, bunlar (ləzzətli və ələmli şəylər) adı və hissi şəkildə axırətdə də olsun. (Bur məsələni) təfsir etməyə ehtiyac yoxdur.

Beşinci, dünyada Allah dostlarının riyazəti (əziyyəti) və Allah düşmənlərinin nemətlərdən istifadə etməsi (dəlilindən ibarətdir); çünkü əgər Tanrıının mərhəməti ancaq dünyəvi ləzzətlərə, məsələn, arzu edilən yeməklərə, paltarlara, nikahlara (evlənmək) və sairəyə nail olmaqdan ibarət olsayıdı, belə nailiyyətlərə Tanrıının dostları daha layiq olardılar və bu nemətlərin hamısı onlara qalardı. Lakin Allah dostlarının riyazəti və düşmənlərinin nemətləri buna işarədir ki, dostlarının neməti vəd edilmiş (əbədi) qalan (axırətə aid) nemətlərdir.

Həmçinin düşmənlərinin əzabı da qalan (axırətə aid) əzablardır.

Aydındır ki, istə rahatlıq, istərsə də möhnət iki qisimdir. Bir qismi dünyaya aid və ötəridir; bir qismi isə axırətə aid və həmişəlikdir.

Lakin İnsanların bəzisi ötəri rahatlığı həmişəlik rahatlıqdan üstün tutmuşdur; bəzisi isə ötəri möhnəti həmişəlik möhnətdən üstün tutmuşdur.

Məhşəri iki dəlil əsasında inkar edənlər vardır. Birincisi, yox olan şeyin bərpa edilə bilməməsi (dəlilidir). Bunlar demişlər ki, yox olan şey tamamilə sıradan çıxır və onun sabit bir mahiyyəti yoxdur. Buna görə də onun qayıtması barədə mühakimə yürütülmək olmaz.

İkincisi, cismani maadin qeyri-mümkürün olması (dəlilikdir). Bunlar demişlər ki, əgər bir İnsan başqa bir İnsanı yeyərsə, yeyilmiş İnsanın bir hissəsi yeyən İnsanın hissəsinə çevirilir və beləliklə, onların hər ikisini tam şəkildə bərpa etmək qeyri-mümkündür.

Birinci dəlilə belə cavab vermişlər ki, yoxluğu mütləq (mənada hesab etməkdən) ibarət olan bu mühakimənin doğru olmaması həmin mühakimənin əleyhinə bir sübutdur; çünkü ölen İnsan tamamilə sıradan çıxmır (yox olmaq başqdır, ölmək başqa).

İkinci dəlilə isə (belə cavab vermişlər) ki, İnsanın əsas hissələri (üzvləri) vardır ki, həmin hissələr qiyamət günündə bir yerə toplanır, yeyilmiş İnsanın hissəsi isə yeyən insanın əsas hissələrindən deyildir.

Y e d d i n c i b a b

RUHUN ÖLÜMDƏN SONRA VƏ QİYAMƏTDƏN ƏVVƏLKİ VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN LƏZZƏT VƏ ƏLƏMƏ ÇATMASI HAQQINDA BİLİYƏ AİDDİR

Bu məsələ həm ehkam, həm də əql vasitəsilə isbat edilə bilər. Ehkam vasitəsinə gəldikdə, Tanrıının belə bir sözünü (qeyd etmək olar): “Allah yolunda öldürülenləri ölü hesab etməyin!”¹

Əql vasitəsinə gəldikdə (belə demək olar) ki, ruh zatən müdrikdir və bədəndən uzaqlaşmaqla ləzzət və ələmi dərkətmə qabiliyyəti ondan ayrılmır.

Əgər deyilərsə ki, məsələn, yaxşı əməlləri etibarilə bərabər olan iki adamdan birisi Nuh əyyamında, digəri isə bizim zamanımızda ölmüşdür.

Əgər onların hər ikisinin ruhu qiyamət kimi bərabər ləzzət aparırsa və sonra behişt ləzzətləri də bərabər olarsa, onda qabaqının (qabaqça ölenin) ləzzəti sonrakının ləzzətindən müəyyən müddət qədər artıq olar. Bu isə sonrakının zərərinədir. Yoxsa, əgər sonrakının ləzzətinə həmin ləzzətin əvəzi artırılsara, lazımlı gələr ki, (müəyyən müddət) bitdikdən sonra artırılan ləzzət kəsilsin. Belə olmazsa, ədalətsizlik olar. Behiştə isə kəsilən ləzzət yoxdur.

(Bu iddianın cavabında) deyirik ki, ölümde qiyamət günü arasındaki ləzzət behişt nemətlərinin intizərini çəkmək ələmi ilə qarışdır.

¹ Quranın “Ali-İmrən” surəsi, 169-cu ayə.

Bələliklə, o iki adam ləzzət və ələm etibarılə ancaq bərabər şəkildə behiştə daxil olacaqlar.

Həmçinin demişlər ki, ruhlar bədəndən ayrıldıqda, göyə doğru yönəlir; çünkü ruhlar göylərə mənsubdur (ülvidir). Bu ruhların bəzisi keçmişdə heç bir günah etmədiyinə görə yuxarı qalxır, özünün fələklərdəki yerində yerləşir və məlum günədək (qiymətə kimi) tam olmayan ləzzətlər aparır; bəzisi isə günahlara bulaşdırığına görə, göylərə doğru yuxarı qalxmaq istədiyi zaman mələklər onlara mane olur və bələliklə, od kürəsində yerləşir və məlum günədək (qiymətə kimi) tam olmayan ələm içərisində qalır.

Həmçinin demişlər ki, ruhlar bədənlərdən ayrıldıqda, yaxşı ruhlar dünya əhlinin yaxşı ruhları ilə ünsiyyət saxlayır, yaxşı işlərdə onlara yardım göstərir və onlarla gəzir; pis ruhlar isə pis ruhlar ilə ünsiyyət saxlayır və pis (şər) işlərdə onlara kömək edir və onlarla gəzir. Qiymətə qədər işin gedisi belədir.

Səkkizinci baba

MİZAN (tərəzi), SİRAT (körpü) VƏ HAQQ-HESAB HAQQINDADIR

Bunların hamısı sabitdir; çünkü doğruçunun (Tanrıının) xəbərinə əsaslanır və əql tərəfindən rədd edilməzdir.

Bəzi tədqiqatçılara görə, dünya ləzzətlə ələmin qarışığından ibarətdir; lakin axırət bütün ləzzətlərin bir tərəfdə və bütün ələmlərin başqa tərəfdə toplanmasından ibarətdir. Birinci behişt adlanır ki, möminlərin yeridir; ikincisi isə od (cəhənnəm) adlanır ki, kafirlərin yeridir.

Mötəzililər isə bu iki yer arasında başqa bir yerin də olduğunu təsdiq edirlər. Onların sübutu bundan ibarətdir ki, iyman oda (cəhənnəmə) daxil ola bilməz; günah isə behiştə daxil olmaz. Buna görə lazıim gəlir ki, günahkar möminin o iki yer arasında bir yeri olsun.

Tanrı daha yaxşı bilər.

Qəflət yuxusundan o zaman kim oyanıb mən,
Söz bayraqı qaldırdım uzaq göylərə yerdən.
Güldü nəzərimdə mənim hər elm və hikmət,
Gəzdim yol alıb sənət ara xeyli imarət.
Meyxanə kimi dəbdəbəli, sevgili mənzil,
Həm piri-muğan tək üzü xoş mürşidi-kamil.
Mən görmədim heç yerdə, şikayətlə dedim: – Dövr
Neyçin bu qədər zülm edərək vermədədir cövr?
Rəyi bəyənilmiş bir ağıllı, qoca İnsan,
Müskül işimi böylə açıb söylədi: – Ey can,
Arzu kələfində vurulan bu düyü, əlbət,
Əql üzrə doğub, dövrana, gəl, eyləmə töhmət.
Gör əqd fəzasında neçə dürülü xəyal var,
Bihudə və boşdur dediyim həm bu xəyallar.
Əql ilə ələm, bil ki, əkizdir bu cahanda,
Əqlin yoxalırsa, gedəcək ahü fəğan da.
Meydən tələb eylə, məzədən istə dəva sən,
Gəz badədə axtar həmişə, dərdə şəfa sən.
Dövri-qədəh ilə dolanır, bil ki, bu aləm,
Gəz dövri-qədəhdən tapasan şadlığı sən həm.
Vurma yaralı qəlbinə dağ çərxi-fələkdən,
Bu yeddi bağlı seyr eləyib mey gülü dər sən.
Səyyarələrin seyrinə baxdıqca tutulma,
Ver könlünü bu yeddi dənə mey dolu cama!
Şadlıq elə daim dolanıb nurlu Günəş tək,
Bir həftə qızıl badədə öz zövqünü sən çek.
Yekşənbə olunca o qədər iç ki, bu meydən,
Ta huşə gəlib yeddicə gün mast olasan sən.
Gər badə üçün yoxsa pulun söylə Günəş, Ay,
Sındırsın haman qürsünü, versin sənə bir pay.
Düşənbəni düşənbəyədək iç bu şərabı,
Meydən elə cəm atəşini söndürən abi.
Gər lazıim isə məclisinə qənd, şəkər, sən
Ay qürsünü sindırmağı, gəl, istə fələkdən.
Öylə ki, seşənbə günü mey dəydi dodağə,

Dövr etdir onu yeddicə gün salma ayaqə.
Gər zahid olan etsə sənə zərrə əziyyət,
Sərxiş görünən Mərrixə qıl tezə işarət.
Çərşənbə günü, badə ilə üz-üzə gəlsən,
Bir həftə onun dövrünü heç yiğmagilən sən
Qoy könül evi nura batıb həzz ilə dolsun,
Qoy məclisinə peyki-Ütarid nədim olsun.
Pəncənbə günü öylə ki, aldın ələ camı,
Bir həftə bu növ ilə keçir sübh ilə şamı.
Gər məclisinə düssə sənin başqa xəyallar,
Huşyar görünən Bərcisə ver dürlü suallar.
Cümə gününü sahibi-dillərlə bərabər,
Mey iç gələcək cümməydək böylə sərasər.
Gər məclisinə lazım isə qəlbə açan saz,
Et birçə işarətlə gözəl Zöhrəni rəqqas.
Şənbə yetişincə o qədər iç ki, bayıl sən.
Ta ki, gələcək şənbə günü bir də aylı sən.
Gər bir acıdan şübhələnib qorxuda qalsan,
Peyki-Zühəli qapıda xidmətçi qoyarsan.
Söz ver o gözəl Saqiyə öz eşqini saçsin,
Könlüm üzünə bağlı olan yolları açsin.
Alısın bu fəqirin yükünü dərdli dilindən,
Qaldırsın ayaqə, tutaraq meylə əlindən.
Bir mey ki, ağıl mülkü üçün nurlu çıraqdır,
Nəinki ağıl, şamü səhər ondan uzaqdır.
Bir mey ki, şəriət oxusun onda nizamı,
Bir mey ki, şəriət deməsin küfr-həramı.
Piri-muğanın eşqi ilə Saqidən, ey can,
Mən bağırı yanıq eylə ki, aldım ələ bir cam.
Könlüm evi yüksəldi göye, nəşəyə doldu,
Ondan üzümə, mərifətə yol açıq oldu.
Bomboş ürəyim oldu mənim sirlər ocağı,
Allah kömək olsun sənə, ey sehrli Saqı!
Mey vermək ilə qıflı açıb dərdli dilimdən,
Sordun ki, sənə gizli qalan sirlər açım mən?!
Öylə isə gel indi məni-aşıqi mey ver,
Doldur qədəhi, durma daha peydəri-pey ver.

Ver səbi-məsani adına yeddi də gol dur,
Ver, ver ki, içim, qıyma mənə kasəni doldur.

BİRİNCİ CAMİN KEYFİYYƏTİ

Ey saqi, ey od məclisinin rəhbəri, tacı,
Bir odlu su ki, onda olur dərdin əlacı.
Ver bol-bol içim, qoyma məni atəşə həsrət,
Onsuz da başım dərdli olub, çəkmiş əziyyət.
Ver atəşə bənzər o suyun xoş əməlindən
Içdikcə sənə gizli qalan sirlər açım mən.
Mey ver ki, o xoş ətirlərin üstümə saçın,
Yüz arzu xəzinəm üzümə qapısın açsin.
Bir mey ki, onun rəngi qızıl, qırmızı qandır,
Bir mey ki, cahan içərə tamam müşkül açandır.
Ver, ver mən içim, eylə məni qafıl özündən,
Qəmli işimi müşkülə salma, fəqirəm mən.
Ol gün ki, əzəl camını man xəstəyə verdin,
Açdır dilimi, canlı bir İnsana çevirdin.
Gün yetdi, zaman çatdı, ürək, dil səsi gəldi,
Qondu başıma cami-əzəl nəşəsi gəldi.
Indi gəl otur, dinlə məni, dinlə dərindən,
Sirlər qapısın lay-lay açım dinlə, eşit sən!

NEY İLƏ SÖHBƏT

Bir gün oturub başda fərəh, qəlbədə min raz,
Meyli ürəyim Neylə məni eylədi dəmsaz.
Sordum ona: “Ey qəm elinin tacı-qüruri,
Neyçin sarışan, anlat o qəlbindəki şuri?!
Söylə, de görüm, ah, nə yaniq nalələrin var,
Solğun yanağından tökülən jalələrin var!”
Ney gizli olan sırrini, bax, böyləcə açdı,
Qəlbindəki gövhərləri ətrafına saçdı.
Ney söylədi: “Ey halimi məndən soran həmdəm!
Ol dəm ki, ədəm idi yerim, bilməz idim qəm.
Asudə gəzərdim, nə deyim çərxi-qəzayə,

O öz həsədindən məni qərq etdi bəlayə.
Gah tərənişim yeldən olub, gülmüşəm hər vəqt,
Bəzən də ki, atəşlər ilə eylədim ülfət.
Bəzən ulu torpaqdan alıb nəşvü nümanı,
Bəzən də sudan toplayaraq zövqü səfəni.
Sərkəşliyimin bayrağını ərşə ucaldım,
Şadlıqlar içində göyərib, qol-budaq atdım,
Tacır kimi tay bağlayaraq şaldan, ipəkdən,
Mən sahibi-nemət kimi pul vermədim əldən.
Məğrur elədi könlümü bu cahü cəlalımlı,
Qaçdı, çox uzaq qaçdı bütün dərdü məlalımlı.
Birdən bu qəza, çərxi dolanmış nə gətirdi.
Aydın günümü qapqara bir şamə yetirdi.
Dostlar dəyişib oldu mənə ən qatı düşman,
Növrəstə gözəllər çəkilib getdi yanımdan.
Əvvəlləri sevdalı küləklər yaman əsdi,
Xain çıxarıq qollarımı, qəddimi kəsdi.
Dostluq ətəyin toplayaraq çəkdi su məndən,
Yüzlərcə zərər verdi o atəş, bunu bil sən.
Aldı ürəyimdən bütün aramımı, torpaq,
Getməkdə görüb istədi öz varını torpaq.
Doldu acılarla ürəyim, söndü, qaraldo,
Bax, böyləcə düşdüm, bədənim soldu, saraldo...
Ancaq ki, dünən sübən çağı bostanda gəzirkən,
Olduqca əcaib halı bir seyr elədim mən.
Bir kəndlə gəlib ordaca bir meynəni tutdu,
Ondan şərab aldı, əvəzində verərək su.
Meynə verilən bu suyu aldı və içən tek,
Açıdı sinəsin, söylədi: – Gəl qənd, şəkar çək!
Qurtarmadı heç kəs dəyişən hadisələrdən,
Bu çərxi-fələk hər kəsə bir oldu əzəldən,
Hər kəs nə verib, itməyəcəkdir, qalacaqdır,
Öz verdiyinin bəhrəsini tez alacaqdır.
Bu dəhrdə almaq ilə vermək sözü, ey dil,
Bir rəsmi-zaman oldu əzəldən bunu sən bil.
Ol fikridəyəm ərz-niyaz günləri ruzgar,
Versin o şeyi ki, yenə təkrar alacaqlar.
Ahənglərim də bu işə yetmək üçündür,

Bu fikrə, bu sevdaya şükür etmək üçündür.
Zənn etdiyimin gərçi xilafi ola, ey can!
Bihudə və boşdur o qədər qorxumuram ondan.
Oddan, qara torpaq ilə həm ab-həvadən,
Tapdim iki-üç gün göyərib nəşv-nüma mən,
Verdiklərini sonra hamı qapdı apardı,
Ancaq mənə o qaldı ki, əslimdə nə vardı.
Neyçin saralım mən bu işin dərdü qəmindən?!
Dünyaya gəlirkən nə gətirmişdim özüm mən?!
Sən də, a Müğənni dilə gəl, könlümü, bir aç,
Ney ilə bu ətrafi işıqlandır, alov saç!
Çör-çöp kimi yandır məni bu atəşə, yandır!
Könlüm evini şam kimi nurlandır, amandır!
Qəm vermə Füzuliyə, düyün vurma dilindən,
Qaytar o qərarı geri ki, aldın əlindən.
Xoş məstlərin halına ki, şamü səhərlər
Meyxanələrin küçünü asudə gəzərlər.
Hər şeylərini vəqf edərək badəyə candan,
Öz əllərini çəkdilər alver yaxasından.

İKİNCİ CAMİN KEYFİYYƏTİ

Ver, Saqi, o Nuhun gəmisi rahəti-canı,
Ver ki, məni qərq etdi bu qəm, dərd tufanı.
Gül tək saralıb soldu həyatım acı qəmdən,
Ver, ver ki, içim bəlkə tapım, Saqi, niceat mən!
Ver, Saqi, ver ol zahir edən ism ilə zati,
Ver, ver o ağıl Xızrı üçün abi-həyatı.
Nəfsilə ölen gözlərimə nur tökülsün,
Pəjmürdə düşən qönçələrim bir daha gülsün.
Ver, Saqi, ver ol ayna kimi badeyi-canı,
Bir badə ki, əks eyləyir o, cümlə cahani.
Ver, ver ki, içim, təşvişimi ta eləyim kəm.
Ver, ver ki, görünsün gözüümə büsbütün aləm.
Agah elədin öylə ki, bu feyzı qədəhdən,
Bu badə ilə nəşəmi artır, tamam et sən.
İkinci qədəh ilə ürək qüvvət alıb ta
İzhar eləsin hər şeyi batındə nə varsa.

DƏF İLƏ SÖHBƏT

Mən bir gecə olduqca gözəl bəzm düzəldim,
Şadlıq evini orda qurub bərqrar etdim.
Güldürdüm o bəzmi, bəzədim sözlə, kababla,
Nur verdim ona badə ilə, şamla, şərabla.
Bu dairədə Dəf də durub tügyan edirdi,
Divanəyə bənzər köpürüb tufan edirdi.
Sordum ona: “Ey qəddi bükülmüş qoca İnsan!
Derlər ki, çıxıbsan hər ötən yaxşı-yamandan.
Dostluqlar ilə dopdoludur dostluğun, ey can,
Hər bir dəridən sonra da var bir dəri əlan.
Vəcd gülşəninin yarpağısan, başqadır halın.
Qəm-qüssə əlindən yaranıbdır bu zavalın.
Hikmət kitabından yaranan bircə vərəqsən,
Elm əqli, deyirlər ki, alır dərsini səndən.
Artıq yetişib vəqtü bizə göstər ədalər,
Gəl ayna kimi dünyani sən, əks elə, göstər.
İncə danışıqla bizə hər sırrı bəyan et,
Bu fani həyatın açaraq əşlini öyrət!
Gəl! Gəl ki, Firidunların o şadlıq ilindən,
Bu dövrə qalan bir dənəsən, dürdanəsən sən.
Sök qəlbini, tök sirləri, et hər şeyi izhar,
Söylə, de görək, bir harada qaldı o şahlar?!
Noldu o Firidunu Keyin axırı, kamı,
Kim saldı o Cəmşidin əlindən dolu camı?!
Qəbrin evinə möhtac olub ömr edən onlar,
Sühl eylədilər, ya ki, hələ davadadırlar?!
Bu firqə içində de görünüm qışmı, baharmı,
Dostluqçıçayı qoñçələnib, yoxsa ki, xarmı?!”
Dəf böylə cəvab verdi sanib saydığım halə,
Ondan sorulan gizli işə, sirli sualə:
– Onlar, – dedi, – indi hamı asayışə yardımır,
Dünyanın işindən çox uzaq, ayrı – kənardır,
Nə məmləkət üstündə çəkib dərd, olub xar,
Nə heçliyə getməklərinə ağlayır onlar.
Nə boş, havayı, bir həvəsə doğru gedirlər,
İndi səni öz yanlarına dəvət edirlər.

At boşluğa bu fani cahanı, daha bəsdir,
Gəl çəkmə cahan qeydini çox, çünkü əbəsdir.
Artıq həzər et, rəxnə vurub sök bu həsarı,
Qoyma gözünü yolda, dağıt tök bu həsarı.
Bu fani cahan mülkünə göndərdi ki, onlar,
Məndən eşidib öyrənəsən çoxlu yalanlar.
Bu aləmə bağlı qalasan hər zaman, hər an
Alsin səni ağuşinə bu şübhəli dövran...
Meyvə gətirən bir ağacı kəsdilər onlar,
Bir dairə kəsdi bu ağacdan iti minşar¹.
Ataşlər içində əridib daşları yeksər
Hazırladılar boynum üçün dürlü pərəklər.
Dilsiz başı onlar ayırib öz bədənindən,
Soydu dərisin taki bu gün hasıl olum mən.
Olduqca şərafətli, nəcabətli üç həmdəm,
Bir ərrə, bir od, bir də qılıncdan yedilər qəm.
Dəf şəklinə düşdüm qurtarıb taki bir axşam,
Surətlə, gözəlliklə üzüm aldı bir itmam.
Indisə yetən hər avara, hər bir ədəbsiz,
Silləylə vurur şamü səhər, həm də səbəbsiz.
Bir an bu zamanın olaraq dərdinə qafıl,
Bir mən tərafə meyl elə, bari manə ver dil!
Bu xəznə, bu gövhər nə bilirsən ki, neyindir,
Hardan düşünürsən ki, o rahətlik içindir.
Dəhrin hər olan kövrünü, gəl, at ürəyindən,
Öz qəlbinə, həm özgələrə vermə əzab son.
Sən də, a Müğənni, dilə gəl köhnə zamandan,
Keçmiş olan-olmazdan elə bir bizə elan.
Çərxi-fələyin silləsinin zərbi gücündən,
Dəf tək soyulan min dəridən söylə, danış sən.
Söylə o Füzuli ki, düşüb dərdə məlaldan,
Birdəfəlik öz könəlünü çəksin o mahaldan.
Xoş ol kəsə ki, cami tutub qəlbinə həmdəm,
Bilmir gecə-gündüz nədi, ya ki nədi dərd, qəm.
Hər gün mey içib, zövqə batıb, məst düşübdür,
Bilmir ki, bu aləm nədi, sərməst düşübdür.

¹ Minşar – ərəbcə mişar deməkdir, şerin vəzni xatırınə işlənib.

ÜÇÜNCÜ CAMİN KEYFIYYƏTİ

Ey Saqi, ol at badəyə, ol cövhəri-meydən,
Bir mey ki, onun arzusunu göylərə yerdən
Cəmşidlər aparmış, ver içim, yüksəlim, ey cam,
Ver, ver ki, odur, Saqi, könül mülkünə sultan!
Ver ki, onu içdikcə olum bir ulu Cəmşid,
Bir badə ki, şövq ilə yanır indi də Cəmşid.
Ver, sinələri yandıran ol sağəri, Saqi!
Ver, gülsün onun şövqü ilə könlüm otağı.
Sərxoşluğa, ver, od vuraraq, yandıraraq mən,
Atəşkədəlik qapısını çırpmı ürəkdən.
Gəl, Saqi, o reyhan qoxulu badəni doldur,
Bir badə ki, keyfiyyəti-İnsanlığa yoldur.
Ver, ver mən içim könlümə min dürlü şəfq saç,
Sirrin qapısın, gəl, üzümə bir də mənim aç!
Vermə yaralı qəlbimə bundan belə zillət,
Cam ilə, səbu ilə, tez ol, nəşəmi yüksəlt!
Ver nitqim açılsın bu gələn cam ilə birdən,
İçdikcə sənə təptəzə bir rəmz açım mən.

TAR VƏ ÇƏNG İLƏ SÖHBƏT

Məclis quraraq bir gecə bir eyş sayağı,
Nur səpmiş idi hər tərəfə badə çıraqı.
İçdikcə başım qızdı, ürək zövq ilə doldu,
Bir xeyli zaman Tar ilə Çəng həmdəmim oldu.
Sordum ona: “Ey zari-zəbun, söylə, nə çarə,
Neyçin yenə dağ-daş əridir səndəki nalə?”
Tar öz-özünü qovrularaq sırr sapından,
Açıdı dünyunu, söylədi: “Ey həmdəmim İnsan!
Nemət verənim vardı mənim, bil ki, əzəllər,
Bağlanmış idi qəlbina qəlbimdəki tellər.
Əl vurmuş idim eşqinə, eşqilə yanardım,
Ehsan dənizində özümü qərq sanardım,
Bu yolda deyildi mənə varlıq sözü heç yar,
Lütfilə yarandım, alaraq qəlbimi onlar,
Nemətdən uzaq tulladı, başlandı fəraigim,

Hicran qəmi oldu mənim ol qəmli çıraqım.
Düşdüm bir ucuq daş kimi, endim ucalıqdan,
Çevrildi vüsal, gündüzüm oldu şəbi-hicran.
Çərxin bu işindən olub avarə, yixildim,
Dəhrin azarından ürəyim yandı, sixildim.
Dönmüş fələyin qat-qat olan dərdi, bələsi,
Bu növ ilə zar etdi olub qəlbimə ası.
Hər yüksəlişin dərdi həyatım boyu, ey dil,
Mey tək, məzə tək etdi özümdən məni qafıl.
Keçmişki cəmiyyət daha heç düşmədi yadə,
Əvvəlkə həvalər uçaraq getdi də badə.
Qəti-nəzər etdim o hala bir daha qəlbən,
Sərriştəni bəlkə taparaq bir də tutum mən.
Düz-doğruca bir məqsədə sahib olub ondan,
Öz məqsədimi hasil edim takı uzaqdan.
Lakin bu fərəh, zövq ümidsizliyə yetdi,
Faniliyə düşdüm də ömrə heçliyə getdi.
Yüz xarlıq ilə birisi manı tutdu, apardı,
Bu halsa bütün əqlimi, huşumu qopardı.
Sandım aparırlar yenə də dərdə, bəlayə,
Həsrət qoyacaqlar fərəhə, zövqə, səfayə.
Bağlanmış apardı məni mənzilə bu İnsan,
Tapşırıda təliminə bir katibin əlan.
Bu, bəxti cavan, qəddi bükük bircə qocayıdı,
Yaxşıyla yaman görmüş idi, fikri ucaydı.
Enmiş görünürdü başı dəhrin əzabından,
Fikrində idi öz işinin hər zaman, hər an.
Görmüşdü mənim tak başı çox möhnəti-ruzgar,
Ruzgarı da daim görünürdü gecə tək tar.
Əhvali-qəm əyyamını biz öyrənərkəndən,
Təhqiq elədik halımızı xeyli dərindən.
Bu söylədiyim şəxs o şəxs idi, o candı
Ki, xilqətimin tərpənişi onla yarandı.
Bambaşqa olub il uzunu surəti-hali,
Arxamca gəzib ta ki, tapa köhnə vüsalı.
Bu dövrədə hər bir peşədən qafıl olub mən,
Sevdim onu ruhən, o da çün sevdilər ürəkdən.
Tapdim, mənə nemət verən ol İnsanı tapdım,

Axır mənə nemət verən ol bir canı tapdım.
Biz xeyli zaman qüssəli səhralara getdik,
Şükra ki, yenə bir-birinin vəslinə yetdik.
Bihudə, əbəs sanma mənim sözlərim, ey can.
Sanma vururam mən sənə dəm, həm də yalandan.
Bir də bu fəsad dünyyanın ayını əzəldən,
Ta axıradək bu cürədir, yaxşı düşün sən.
Hal əhlinə məlum olan işdir bu bayaqdan,
Ki vəsl sözü daima doğmuş o fəraqdan.
Gər zülmə-fələk ayrı salırsa bu da yeypdir,
Bir gün gələcək onları birləşdirəcəkdir.
Sən də, a Müğənni, eləmə qəlbini çox təng,
Bas bağırna, bas qəlbini, bərk tut ki, düşər çəng,
Çox qəm yeyirəm, dada yetiş, nəşə ver, hal ver.
Hicranımı al tulla, əvəz dadlı vüsal ver!
Bir vəsl ilə nakam Füzuliyə fərəh saç,
Canlandır ölən zövqünü, puç keyfini bir aç!
Xoş, badə içən məst xərabatiyə, hər an,
Badə aparıb əqlini, həm huşu başından,
Bilmir ki, bu dünyada nədir möhnəti-hicran,
Heç bir xəbəri yoxdu vüsal ayrılığından.

DÖRDÜNCÜ CAMİN KEYFİYYƏTİ

Gəl, Saqi, dər ol laləni ver nəşə bağından,
Bir lalə ki, könlüm köz olub şövqü dağından.
Ver, ver nə qədər sağdı canım, ver, bu çiçəklər
Bir gün gələcək qəbrimin üstə bitəcəklər.
Gəl, Saqi, ver ol badəni, ol qırmızı rəngi,
Bir badə ki, ancaq o silir dildəki jəngi.
Ver, ver ki, içim həddən aşan çoxlu qəmim var!
Ver ki, bu fəna dəhrdə min bir ələmim var!
Ver, Saqi, mərəz məlhəmni, dərdə dəvanı,
Təşvişli ürəkçin yaranan yaxşı şəfani.
Ver, ver ki, içim, yandı könül, artdı kədər, qəm,
Ver, Saqi ki, təşvişimə yoxdur mənim həmdəm.
Artur ki, açılsın sıfətim şövqü fərəhlə,
Sonra oturub şövqü fərəflə məni dinlə.

Dördüncü gələn zövq ilə ta bülbül olum mən,
Qoy sirlərin izharı üçün bir dil olum mən.

UD İLƏ SÖHBƏT

Yüz nəşə ilə bir gecə bir bəzəm düzəlddim,
Mən bu işi bir hikmət üçün bərqərar etdim.
Bir Ud sədası bu zaman qalxdı həvayə,
Yandım, tütünüm çıxdı mənim övci-səmaya.
Sordum ona: “Ey sirlər ilə eyləyən ülfət!
Sərr xəzinəsinin xəznədarı, sahibi-nemət!
Söylə, de görüm bir necə şeydir ki, cahanda,
Sərr əqli də sənsən, bu hava ilə yanın da!
Kimlər sənə öyrətdi bu atəşli nəvanı,
Şahlıq ağacım yandı eşitək bu havanı.
Bu söhbəti gəl eylə mənə büsbütün izhar,
Bu işlərinin pərdələrində, de, nə sir var.
Ki, tazə havalar adına çox diribaşsan?!
Candan xəbərin var belə cansız yaşayırkan!
Bir parça ağacsan ki, havandır sarı tellər.
Bir zərrə qıçılcım onu atəşdə kül eylə!
Fikrim budu gəl olsa idi dərdli fəğanın,
Bu vəqtə kimi qalmaz idi zərrə nişanın,
Qafilsən özündən ki, gülür daima halın,
Asudədi qəlbin, ürəyin, yoxdu məlalin.
Öz dərdini, öz arzun ilə söyləməyirsən,
Dindirməsələr heç şeyi izhar eləmirsən”.
Mürvətli olan Ud eşidib söylədi: “Ey can,
Heç bir xəbərim yoxdu sanib saydığın haldan.
Əzzəl günü ki, hazır olub çıxdım arayə,
Ondan bəridir düdü canım zövqü səfayə.
Bu nəşə, bu zövq aldı təmamən məni məndən,
Məstlik qapısın sindiraraq çıxdım o gündən.
Heç bilmədim onlar mənə axır nələr etdi,
Onlar məni neyçün və nədən ötrü düzəlddi.
Məndən deyil, əlbət, bu doğan xəstə fəğanlar,
Ustadıma sor şadlığımı eyləsin izhar.
Bu qəlbi sökən dərdli həzin nəgmələrimçin,

Ustadıma get söylə mənim mərhəba min-min.
Təkcə mənə məxsus da deyil nəşəli hallar.
Burdan pay umar bəzmdə huşsuz oturanlar.
Onlar da gəzir bixəbor öz hali-qəmindən,
Öz işlərimin axırını bilmirəm həm mən.
Ancaq məni bu dünyada bir təkcə quran var,
Yalnız tək onun çalması min nəqş edir izhar.
Bu karxanada mən ilə sən alətik, ey dost.
Sənətdən uzaq ayrı, kənar xilqətik, ey dost".
Udun ulağın bur, a Müğənni, edib ülfət,
Aşkar eləsin taki nədir əsl həqiqət.
Bur, bur ki, uca səslə açıb dil bizə bir-bir,
Öz zatü sıfətini əyan eyləyəcəkdir!
Gəl doğruluğu zahir elə indi məcazdan,
Zənn etmə Füzuli açacaq sırları əlan.
Xoş ol kəsa ki, şamü səhər məst, düşüb əldən,
Piri-muğana oldu mürid can ilə dildən.
Sərməstliyindən tuta bilmir yer ayağı,
Bilmir ki, piyalə nədi, ya hardadı Saqi.

BEŞİNCİ CAMİN KEYFİYYƏTİ

Ver, Saqi, o Kövsər qarışan mey dolu camdan
Ol cam ki, behişt huriləri təşnədir ondan.
Ver, Saqi, Əlinin quluyam, eşqə vəfadər,
Bu çeşmədən onsuz da mənim cüzi payım var.
Ver, Saqi, yetər, durma, Yəmən ləllərindən
Ta nuş eləyim, sən də qopar əqlimi məndən!
Al, al ki, əql sevdası divanəsər etdi,
Al, əqlə olan hacətim artıq boşa getdi.
Aşıq ürəyin əldə tutan, ver ki, bu camdır,
Ver, ver ki, onun xasiyyəti sırlar açındır.
Ver, bihuş olub, ta yixılım qolların üstə,
Ver, bihuş olub, sən də əvez sırrimi istə.
Ol lalə kimi rəngli küpün ağızını dur aç,
Bu cam ilə gəl xəstə düşən ruhumu nur saç.
Ver ki, bu camın qəlbə yatan nəşələrindən,
Sırr xəznəsinin yollarını bir də açım mən.

SETAR İLƏ SÖHBƏT

Bir gün namaz üstündə durub qəlb ilə əlbir,
Açmaqda idim sırlorimi Allaha bir-bir.
Bəzən ayaq üstündə durub, gah əyilirdim,
Gah səcdə qılıb göylərə bəzən çəkilirdim.
Birdən bu ibadət ilə sərməst görünən mən,
Qalxıqda setarın səsinə tezcə yerimdən.
Ol dəm ürəyimdən yoxalıb qaçıdı da saat,
Yırtıldı bu səsdən həya pərdəm mənim heyhat!
Sordum ona: – Ey, dürlü sədalər verən iblis
Kafər kimi gəl olmagilən odlara bais.
Neyçin yaranıb tərpənişin qəlbə əziyyət,
Yoxsa ki, xəyaldan çəkilib xofi-qiyamət.
Şeytan kimi hiylə evinin gövhərisən sən,
Min dürlü bəla xəznəsinin gövhərisən sən.
Bir tordu sənin qolların üstündəki saplar,
Bir tor ki, ömür bağçasının mürğünü ovular.
Yüz yerdən azi öz belini bağlamışan sən,
Taət izini ta qapasən dildən, ürəkdən.
Hansı sinəni görçi o gövdən vətən etdi,
O sinədən Allaha ibadət yoxa getdi.
Bir barmağı ki, öz sinənə cəlb elədin sən,
Asudəliyin təsbehini tulladı əldən.
Gəl sən də mənim tək elə əndişə bu oddan,
Et tövbə ki, qorxan çəkinər öz günahından.
Bu dəm dilə gəldi o xəbər sahibi, Tənbur,
Üz tutdu əzəl, sonra mənə söylədi: “ Bir dur!
Gəl olma, – dedi, – gizli qalan pərdəni yırtan,
Vurma üzümə, olsa da eybim, sən, ey İnsan.
Bu yolda çox oldu mənə dost, həmnişin, həmdəm,
Heç bir kişinin etirazından yemədim qəm.
Bu günsə məni tullayaraq rədd eləyirsən,
Yoxdursa köməkçin belə də eyləmə gəl sən.
Dünyanın işindən xəbərin zərrəcə yoxdur,
Xoşbəxt çox isə dünyada bədbəxt də çoxdur.
Allahın o ehsan dənizi qüslü məkanı,
Bir yer ki, o yer adlanılır əfv divanı.

De, mən tək adamdan oraya tozmu qonar heç?!
O yerdə günah qəmləri çəkmək xatadır, keç!”
Qafilmisən aya, o kərəm süfrələrindən?
“O hər şeyi qavrar”, bunu dərk eylə dərindən.
Rəğbat elə Tənbura, Müğənni, gəl ürəkdən,
Rəğbat açarılə ona da bir qapı aç sən.
Aç bir qapı ki, zahir olub nəşələr ondan,
Qəlbər gülərək daim olar gül kimi xəndan.
Tərkində Füzuli bulunub qorxmaz əzabdan.
Bu hali-büsətən qoparar nəşələr hər an.
Xoş ol kəsə ki, məst oyana qəbr otağından,
Bihüş aparıb eyləyələr daxili-niyran.
Bu zülm evinin qəmdən acı zülmü, əzabı,
Xatırlada əhvalına min qətrə şərabi.

ALTINCI CAMIN KEYFİYYƏTİ

Gəl, Saqi, mənə indisə ver bir iri gövhər,
Ver bir iri gövhər ki, odur nəşəyə cövhər.
Ver, ver ki, içim ta tutulum feyz ilə şövqə,
Alsın məni məndən, tutaraq cismini zövqə.
Ver, Saqi, o saf yaqt ilə dopdolu camı,
Bir cam ki, tapar cümlə əqil onda nizamı.
Ver, ver ki, bu tər ləl ilə ömrüm başa çatsın,
Ver ki, saralan çöhrəmi al rənglə qızartsın.
Bir mey ki, odur çarə tapan, son verən ahə,
Bir mey ki, gəda içsə dönər ən ulu şahə.
Ver mayeyi-izzət suyunu, ver ki, yazılıq mən
Şah zövqünü ta ki ayırm zövqi-gədadən.
Ta qəlbimə mey zövq verib gözlərimə nur,
Bir cam dəxi lütf elə, qıl məclisi pürşur.
Altinci qədəhdən qonaraq əqlə fərasət,
Tapsın ürəyim halını izharə cəsarət.

QANUN İLƏ SÖHBƏT

Bir gün gecə bir məclisişimiz vardı ki, ondan,
Çox-çox uzağa qaçmış idi, dörd, qom, hicran.
Xoş nəgmələr ilə edərək aləmi məmnun,
Bir huri, mələk üzlü çalırdı iri Qanun.
Sırr sandığına xeyli onun oxşarı vardı.
Qapısını əqil xəznədarı təkcə açardı.
Bir ləvh ki, basıb yar kimi öz bağırına bir baş,
İslərdi onun sinəsinə nəqsini nəqqas.
Həm bir gəmi ki, vardı içərisində gümüş, zər.
Atmiş yükünü sahilə coşqun, dəli yellər.
Bir dərdli, həzin nəğmə eşitcək durub, ondan
Sordum ki, de, ey nazlı mələk, işvəli canan!
Eşqin çəmənidən nə gözəl qonçelər üzdün?
Bu işvədə oldun bütün aşiqlərə üstün.
Heyrətdəyəm, heyrətdəyəm ancaq sənə, çün sən
Aşıq adama oxşamayırsan əməlindən.
Aşıqlərin əhvalı budur: şamü səhərlər
Onlar qəm əlindən acı göz yaşı tökərlər.
Qorxaq kimi onlar qəm əlindən gülü xardır,
Böyründəsə, yüzlərcə əzab, zülm oxu vardır.
Onlar elə bir xəstə ki, yox dərdinə qəmxar,
Tapşırıdı təbib dəstinə öz canını onlar.
Aylar ilə, illər ilə onlar çəkib hicran,
Bir başqaca şey görmədilər vəslin adından.
Çox-çox ucadır nisbətən aşiqlərə rütbən,
Söylə, de görüm, yoxsa magər ayrıdı şivən?!
Cananənin aydın tabinin dilbərisən sən,
Daim ona həmağış olub birgə gəzirsən.
Bir yastıq olubdur başına dost üzü hər an,
Dostun üzünədir sıfətin həm də ki, ey can,
Aylı görə bilməm səni heç yar qucağından,
Arzun, tələbin çünki çatır büsbütün ondan.
Mümkündü səninçün gecə-gündüz yarı sevmək,
Dildarın əlindən yapışib qəlblə öpmək.
De hansı səbəb saldı da bu rütbəyə böylə,
Bu xəstəyə öz sırrını gəl doğruca söylə!
Canana yetişmək yolunun sarbanı ol, gəl,

Mərdanə iş öyrət bizə, dərd dərmanı ol, gəl!
Qanun dedi: "Ey mən kimi süst rəyli İnsan,
Mən çox demişəm sən sanayib saydığın haldan,
Bunlarla fəqət qalmadı razı mənə dost, yar,
Aldanmadı bu hiylələrə, uymadı onlar.
Rüsvayçılıq etdim özümü dərdə salıb mən,
Məxfi işin üstündə bütün keçdim özümdən.
Kim hər nə dedi mən qulaq asdım, qəbul etdim,
Baş əydim ona, mən özümü adı qul etdim.
Baxdım və göz oldum ki, qılıb dostuna hörmət,
Huş əhli edə bəlkə mənə birçə nəsihət.
Varkən deməyə məndə ağız, sakit olub mən,
Bir kəlmə də söz söyləmədim heç kəsə qəlbən.
Gər cismimi kəsdi bir adam çıxmadı qanım,
Yüksəlmədi aləmlərə atəşli fəğanım.
Əhli-dilə mən bağlayaraq bel, açaraq sər,
Axtardım ürəklərdə səadət uzun illər.
Bu növ ilə ta canı qəbul eylədi canan,
Çatdım böyük ehsanlara, xələtlərə ondan,
Öymə özünü, dost sənə ram olsun, amandır,
Eşq əhli bu bir qayda ki, rüsvayı-cahandır.
Sən də, a Müğənni, oxu, Qanundan al ibrət,
Neyçin səni pul böylə əsir etdi, nə hacət?!
Aşıqlıq hara, pul hara, et bir bunu izhar?!

Gəl qorxma pulun yoxluğuna, ağlama zinhar.
Sən simü zər ilə görürəm zarsan, a försiz,
Yansan da Füzuli kimi yan, atəşə zərsiz.
Xoş ol kəsə ki, çıxmadı heç bir zaman haldan,
Sağır kimi dörd bir tərəfə etmədi cövlan,
Bir xilt kimi o, mey küpünün altına yatdı,
O xilt kimi daim meyə doğru qədəm atdı.

YEDDİNCİ CAMİN KEYFİYYƏTİ

Gəl, Saqi, ver ol qəndü şəkər zövqlü balı,
Bir şey ki, açır qönçə kimi dərdi-vüsali.
Ver, ver mən içim, etmə məni bir daha təlxam,
Təlxamlıq ilə saxlama cam tək məni sübh-şam.

Saqi, o kəmal ilə dolu nəşə ki vardır,
Bir nəşə ki, hal əhlina, kamillərə yardımır.
Ver, ver ki, içim, uçsun uzaq dərdü məlalıım,
Bu cəhdələ artsın daha da əqlü kəmalıım.
Gəl, Saqi, o yaqut kimi xoş rəngli camdan,
Namus işşəsiyçin əzəli bir daş olandan,
Ver ki, üzümə zövqü şəfa nəqs eləsin qoy
Bu könlümə namus ilə ar bəxş eləsin qoy.
Artır daha da məstliyimi ta ki, içib mən,
Yeddinci qədəh ilə olum qafıl özümdən.
Bu nəşə ilə mən keçirib zövqli hallar,
Utanmayaraqdan eləyim halımı izhar.

MÜTRÜB İLƏ SÖHBƏT

Bir yerdə idim bir gecə mən, Mütrüb olanda,
Bir cənnətə çevrildi mənim məclisim onda.

Sordum ona:

– Ey, qəlbim açan həmdəmim İnsan,
Qaldır göyə min nəşə duyaq bəlkə sazından.
Mütrüb eşidib qalxdı, haman sazsız əliylə,
Cismiyə, başıylə və o mənah diliylə,
Nitqiylə tutub qollarını bağladı sazin,
Kəsdi yolunu, qarşısını saxladı sazin.
– Bu rütbə nədir? Sordum ona, söylə bir, ey yar,
Bir rütbə ki, zatında tapılmaz dolaşıqlar?

Mütrüb dedi:

– Ruhani olan feyzdi, feyzim,
Nadanlıq olar, qeyrə könül vermə, nə lazıim.
Qeyri kəsə bu dəhrdə meyl etmə, ey İnsan.
Dost sirrini doston ürəyindən eşit hər an.
Öz sirrini açma Neyə, saxla onu pünhan,
Çün ağızı açıqdır, danışar hərzəvü hədyan.
Dəfdən uzaq ol ki, işi ah ilə fəğandır,
Bir sillə ilə hər şeyi dünyaya açandır.
Öz sirrin ilə Çəngi dəxi eyləmə məhrəm,
Çün kim qulağın bursa açıb söyləyəcək, həm.

Öz sırrini Tənburə də gəl açma ki, səndən,
Gəzli işini öyrənəcəkdir sənə düşmən.
Qanundan uzaq gəz, ona sərənəcək
Izhar eləməkçin çün onun yüz dili vardır.
Bu firqə haram oldu bütün xalqa ki, onlar.
Dünya bazarında hamı yolbilməz olurlar.
Söylə, de görüm, mazidən heç bir xəbərin var,
Ki, bir neçə rədd etdi əmanətləri ruzgar?!
Çün cansız olanlar tuta bilməzlər əmanət,
Ruzgar sənə tapşırı ki, min dürlü xəyanət,
Yad əldən onu qoruyasan ta uzun illər.
Bir gün də gəlib səndən ala tapşırı əllər.
Hər cansıza gəl sən eləmə sırrini izhar,
Qorx ki, bu qəza, çərxi dolanmışda xilaf var!
Hikmətlər açan nitqdən heç olma uzaq sən,
İnsan bədənində budu can, çünki əzəldən.
Huş əqli xəyal etdi ki, guya bu cahanda,
Dinməz oturanlar ölü, can var danışanda.
Bu dünyada yalnız qalacaqdır quru bir ad,
Sən də elə söz söylə ki, daim olasan yad.
İş vaxtı sən ol sözləri gəl eylə ki, təkrar,
Təkrarı üçün tənə yeyib olmayasan xar.
Öylə elə ki, başdan-ayağa sözün, əlbət
Aydınlada bilsin bizə min dürlü şəriət.
Qəlbində olan dinini gəl eyləmə izhar!
Öz sözlerimi daima nəql et açıq-aşkar.
Hər vaxt, a Müğənni, ki əlin yetdi üsulə.
Məclis bəzəyən ol o günü əhli-qəbulə.
Qeyrilərin əhvalını vəsf etmə, uzaq qaç,
Bir kəlmədə öz halınızı nəql edərək aç.
Füzuli kimi mən də qalib dəhrdə çun lal,
Gəlmir hünərim nəql edib aşkar eləyim hal.
Xoş ol kəsə hər yerdə mənim tək dolu camdan,
Meydən, məzədən söhbət açar daima, hər an.
Bir mey, məzə ki, hər kəsə ta ruzi-əzəldən,
Keyfiyyəti məlumdur, heç düşmədi əldən.

QƏZƏLLƏR

Ey könül qanı, sevgi onun kuyində məni rüsvay etdi,
Bir paltar geydir ki, orada məni kimsə tanımasın.

Rəqib sənin kuyində nə vaxtadək mənlə yanaşı oturacaq?
Kaş ahimin ildirimini ya onu yandırı, ya məni.

Onun üzünün odunun uzaqlığından yerim külxan oldu,
Nəhayət, sevgi məni qara torpağa çökdürdü.

O pərinin qətlimə verdiyi fərman vədəsi baş tutmur,
Bu qəflət ya bu gün, ya sabah məni öldürər.

Sevgilim hər bir başsız-ayaqsız məclisin şəmi olur,
Qeyrət odu məni başdan-ayağa necə yandırmاسın?

Tənhalıq dərdi yalnız məni ağlatmir.
Qəm gecəsi həmdəmsizlikdən şəmdə ağlayır.

Bundan sonra, Füzuli, sevmək zövqünü tərk etdim,
Nə mənim dünyaya həvəsim var, nə də dünyanın mənə.

Məşşatə o qıvrım saçın höryüünü ələ aldıqda,
Əlinin qısqanlığından Çində nafənin qarnı sancılanar.

Zülfünün qoxusu yadı ilə nə vaxtadək canım gecələr
Çıxıb səhər nəsiminin yolunu gözləsin?

Qələm xəcalətin qorxusundan nəqqasın əlini cəld tutar,
Onda ki, nəqqas o qaməti çəkmək üçün qələm götürər.

O ay üzünü günəşə göstərmə, saqın,
Məbada, o ayna günəş bulağından nəm ala.

Ay üzünün şəmindən çıraq yandırıldı, istəyir
Bundan sonra günəşdən az işıq alsın.

Mən sənin lütfünlə diri idim, onu tərk etdin, bundan sonra,
Bəlkə dirilik şəmim zülm şimşəyindən od ala.

Naseh, Füzulinin könül ahının göz yaşından mən etmə ki,
Belə qoşun toplayıb ələm qaldırsa, aləmi tutar.

O muğ balası məndən könül və dini tərk etməyi istəyir,
Sevgi yolunda bundan da möhkəm olmağımı istəyir.

Eşq aləmində könüldən, dindən keçmək xəta deyil,
O Çin bütü nə istəyirsə, onu edərəm.

Bir nəfəs naləsiz və kədərsiz ola bilmirəm,
Nə edim, yar məni nalə edən və kədərlı istəyir.

Könül sənin astananda sakın olmaq istəyir,
Əməli nədir ki, gözəl behişt istəyir.

Gah dünyani gəzən, gah guşənişin olmaq özümlə deyil,
O məni gah elə, gah belə istəyir.

Kirpiyin kimi mərdümdən necə uzaq gəzməyim,
Sənin xumar gözlərin mənim guşənişin olmağımı istəyir.

Sənin qapının torpağında Füzulinin qədri ucaldı,
Alçaq qullarının sırasında yerləşmək istəyir.

Könül sənin sevgi ətəyini bərk tutubdur,
Elə quş belə yüksəkliyə azraq uçmuş.

Mən eşqimdən ki, səndən ötrü aləmdə rüsvay olmuşam,
Sənin camalının şöhrəti bütün aləmi tutubdur.

İçimin atəsi bayırə şölə püskürməsin deyə,
Könül yaralarının başına məlhəm qoydu.

Fələk tağının altından dayanmadan keç,
Çünki bu köhnə bina göz yaşından nəm çəkibdir.

O qıvırm saçları tutan əl,
Təkəbbürdən cənnət qapısının həlqəsinə toxunmaz.

Dövranın saqisinin iltifatına arxalanma,
Sənə verdiyi camı Cəmşiddən alıbdır.

Sevgi qəminin arzusu varsa, bəid deyil, çünki
Könlümüz onun şad könlündən kədərlidir.

Bizim onun şad xatirindən sildiyi ürəyimiz
Əgər eşq qəmini arzulayırsa (bu arzu) uzaq deyil.

Sənin İsa ləbinin uzaqlığından ənbər zülfünүн
Nə üçün matəm tutduğuna heyrət edirəm.

Füzulidən şadlıq rəsmini gözləmə ki,
Sənin ayrılığından qəm və kədərlə üns tutmuşdur.

Yenə də qapının torpağı havası başıma düşübdür,
Hər nə varsa onda, mənə bu hava düşübdür.

Mənim üçün ahü nalədən yaxşı nə ola bilər ki, indi
İşim sənin kimi zalim gözələ düşübdür.

Nə üçün gözündən mənə sarı bir baxış olmur,
Məgər İnsanlıq qaydası aradan gedibdir,

Səba yarın zülfündən düyüünü açdıqda,
Dərd bəsləyən könlümün işini düyünləyibdir.

Mən hara, bələdan xilas olmaq hara, belə ki, könlüm,
Ona görə ki, bu zövqün rütbəsi üstündür.

Füzuli sənin yolunun torpağına düşübdür,
Gəl ki, sənsiz bir qərib yatağa düşübdür.

Pəriüzlü gözəllərin sevgisindən necə bir an uzaq olum,
Dünyaya bir iş üçün gəlmışəm, işsiz necə olum?

Qamətini görcək, huşumu itirib özümü bilmədim,
İlahi, onun yerişini görəndə halım necə olacaq?

Dünya sixintisində könüldən, candan usandıım,
Sevgilimdən ayrı, bir evdə əğyar ilə necə olum?

Onun hüzurundan uzaqda sizlamığımı mane olma,
Onun hüzurunda deyiləm, sizlamayım, nə edim?

Varlıq aynasındaki əks kimi özümdən xəbərsizəm,
Mənim varlığım onu görməklədir, onsuz necə olum?

Rəqibləri görmək istəmirəm, ya rəb, necə edim,
Rəqiblər yarın həmdəmidirlər, mən yarsız necə olum?

Üzünü görməsəm dözə bilmirəm, kuyindən getməyəcəyəm,
Füzuli, bülbüləm, gülsüz, güzarsız necə olum?

Nə qədər ki, olmuruq, bir sevgilinin qəmi ilə olmuşuq,
Bir laləüzlünün dərdi və dağı ilə olmuşuq.

Aşıqlıq etibarı və cünun ləzzəti olmadan,
Heç bir ölkə və diyarda olmamışıq.

Bizim ishimiz bütün ömür boyu aşılıq olmuşdur,
Allaha şükür, əbəs iş görməmişik.

Bizim ömrümüzdən heç vaxt elə bir an keçməmişdir ki,
Biz bir gözəl əlindən cigəri qan olmayaq.

Harada olsaq, gülüzlülərin zülmündən,
Naləsiz, gözü yaşsız olmamışıq.

Bizim yerimiz qəm bucağından başqa bir yer olmamış,
Heç vaxt bağ və bahar fikrində olmamışıq.

Füzuli, həmişə könül arzusunda qərq olmuşuq,
Bu dənizdən heç vaxt qıraqda qalmamışıq.

Cananımın vüsal xəlvətinin məhrəmi oldu çıraq,
Can telinə qıbtədən çıraq od vurdu.

Çıraqın od içində bir teli var, hər an,
O yanar üzü və pərişan zülfü yadına salır.

Ey laləüzlü, vüsal günü ürəyimə bir dağ çəkdiñ,
Hicranımın qaranlıq gecəsi üçün çıraq yaxdıñ.

Sevgi yolunda qaranlıq hicran gecəsi üçün qəm etmirəm,
Atəş saçan ahım bu yolda çıraq olmağa kifayət edər.

Sənin vüsal zövqünün vücudu ilə məndə varlıq axtarma,
Sənin görünüşün sübhür, yanar canım çıraqdır.

Başqasına sarı baxmamağım üçün şölə ağlar gözümə,
Sənsiz yanar çıraqım odlu milini çəkir.

Çıraq harada gizli yanmağımı dilə gətirdi,
Yüz pərvanənin ürəyi mənim halıma yandı.

Sənin üzündən iraq gecələr çıraqımızın işığı yoxdur,
Ona görə ki, çıraq göz yaşımızdan nəm çəkir.

Ey fənər, şəmin ətəyini yiğib bir yana qoy,
Çünki bu gecə bir ayuzludən otağımın çırığı var.

Evim, Füzuli, qəm gecəsində işıqlanmaz.
Parlaq günəşdən fələk işıqlı çıraq yandırsa da.

Könül məni buraxıb o ürkçalan aya meyl etdi,
Ona görə ki, oddan alov qalxdıqda yuxarıya meyl edər.

Yarılmış sinəm həsrət oxu ilə necə dolmasın ki,
Mən məhrum olduğum halda, ox qabı onun yanında yerləşir.

Ey möhtəsib, mey camına hirsli baxma, qorxuram,
Sənin qara əksindən saf badə bulansın.

Dünya mükafat yeridir, mümkün deyil ayuzlü saqi
Mey dolu cam əvəzinə qanla dolu könülü almasın.

Qəm, dərd, bəla, möhnət, qüssə və rüsvaylıq,
Bu altiliq birtərəfli aşiqlərlə həmişə vardır.

Rahatlığın ləzzətindən danışma, heç bir şəhd möhnət
zəhərindən
Daha şirin deyil, qafil olma, gahdan ondan dad.

Füzuli, dünyada məşəqqətsiz heç bir rahatlıq yoxdur,
Xoş-naxoş, nə olur olsun, keçinmək lazımdır.

Dərdü əzabin çoxluğu ilə yar bizi tanır,
Lakin çox bildiyi halda onu az söyləyir.

Sevgili ilə könlümün nə kimİ bağılılığını məndən soruşma,
O elə bir sirdir ki, könlüm ilə sevgilim bilər.

İşim ağlamaq olduqda ondan vəfa gördüm, Allaha şükür,
Elə adama işim düşübdür ki, işin qədrini bilir.

Hər kəsə məhəbbətinin miqdarınca lütf edir,
Bu ölçü bilən uşağın xasiyyətinin quluyam.

Əgyar paxilliq üzündən yarımıza bizdən pis desə,
Nə qəm, çünki yar bizi əgyptən yaxşı tanır.

Zülfünün sevdası möhnətlərini məndən soruşun,
Qaranlıq gecənin sixintisini xəstə bilər.

Füzuli, ürək sırrını dilə gətirməyə lüzum yoxdur,
Çünki pərişan ürəyimdə nə varsa, sevgilim bilir.

Sənin sevginlə öldükdə kaş qapında torpaq olum,
Gahdan küləklə qalxıb başına dolanım.

Sənin xəncərinin yadı ilə bir böyrümdən o biri böyrümə
çevrildikdə,
Hər bir sümüyüm bir xəncər olur.

Gözəllərin şəmi başına dolandığın anda,
Ey pərvanə, başına qurban olum, mənim əhvalımı söylə.

Heyran olmaqdan şirin canım çıxdı, cənim haçanadək,
Can bəsləyən dodağından ırraqda acılıqların əsiri alacaq.

Sən tərləmiş çöhrəni göstərən vaxt,
Gözümü açıb tər gül yarpağına heyran oluram.

Ey fələk, məni onun astanasının torpağından götür,
Mənim zəhmətimdən dincəl, nə vaxtadək yatağının
tikanı olacağam?

Füzuli, piri-muğan qapısının torpağına yol açdım,
Gəl, abi-həyata doğru sənə bələdçi olum.

Hər gecə ağlamaqla qan içində boğuluram,
Səhər başımı köpük kimi qandan çıxarıram.

Dedim sənin sevgi istəyini könlümdən çıxarıram,
Könlüm mənə tabe olmur, əlacım nədir?

Nə vaxtadək gülzlülərin gül yanaqları yadi ilə
Üzümü cigər qanı ilə lalə kimi edəcəyəm.

Sinəmin yarasına pambıq məlhəm üçün deyil,
İstəyirəm könlümün yanar odunu çoxaldıım.

Könül sevdası dodağından söz açmaqla əskilməz,
Dəliyə yüz ovsun oxusan da fayda verməz.

Naseh, cünunu tərk etməyin ağıllı iş olmaz,
Dəliyə hər iki dünyada zaval yoxdur.

Gözümdən Füzuli, torpağa su axıdırıam,
Bəlkə içimin yanar odunu söndürəm.

Səndən, gözəl, yaxşılıq şivəsini bilən büt yoxdur,
Elə bir pəriüzlü ki, məni sənin əlindən qurtara yoxdur.

Sevgilimə min namə yazdım, nə faydası var,
Lütf edib ona çatdırın bir kimsə yoxdur.

Hər kəs həyat nəqdini sənin əlinə tapşırar,
Lakin səndən kam ala bilən bir adam yoxdur.

Keçmişlərin sərgüzəştlərini zəmanə sərlövhəsinə
bircə-bircə
Yazmışlar, lakin onu oxuyan bir arif yoxdur.

Hamımız dünya qəmi əsirik, ancaq himmət Rəxşini
Bu dünya darısqallığından çıxara bilən yolcu yoxdur.

Meyə nədən meyl edim, sınamışam, o da,
Sevgi qəminin yanğışını söndürə bilmir.

Dünya mülkünə, Füzuli, könül vermə, buraya,
Çoxları gəlmış, lakin qalan bir kimsə yoxdur.

Söz verdin ki, vəfalılara cəfa etməyəsən,
Yaxşı İlqardır, ah, əgər əhdinə vəfa etməyəsən.

Ey qaşı kaman, sənin oxuna nişanə mənəm,
Xəta etməmək üçün başqasına baxma.

Məlahət mülkünün sultani olduğun üçün rəva deyil
Mən dərvişin hacətini yerinə yetirməyəsən.

Gözünə naz sürməsi çəkiblər, lakin,
Bu şərtlə ki, bizə sarı heç baxmayasan.

Demirəm ki, mənə nə üçün zülm edirsən,
Sən rəhimsiz, mən dilsiz, niyə də etməyəsən?

Ey könül, onun qəmzəsindən mərhəmət gözləmə ki,
Özünü bəla oxuna hədəf etməyəsən.

Eşq yolu, Füzuli, çox xətərlidir, məgər ki,
Təqva ətəyini əlindən buraxmayasan.

Özümə söz verdim ki, daha faydasız bir iş görməyim,
Cəfakar gözəllərə sarı getməyim.

Gözəllərin sevgisini tövbə elədim, necə olur olsun,
Axırı budur ki, daha nalə-əfğan etmərəm.

Bədxah rəqiblərin zülmündən nə vaxtadək dad çəkim,
Yaxşısı bu deyil ki, heç bir nigara meyl etməyim?

Nə vaxtadək əgyar dərdi çəkim, istəyirəm
Bundan sonra heç bir yarın söhbətini arzulamayım.

Rindlər söhbətindən özümü bir yana çəkim,
Bütlərdən öpüş və görüş arzusunda olmayım.

Tənhalıq feyzi ilə könül yarasına məlhəm qoyum,
Bir lalə yanaqlının vurğunluq həvəsinə düşməyim.

Məsləhət budur ki, bundan sonra bir guşədə oturam,
Füzuli kimi bağ və bahar həvəsində olmayam.

Ya rəbb, o dərdsiz dərdimə dərman edər, ya yox?
Bir dərdə düşərəm, ona çarə edər, ya yox?

Ona dərdimi söyləyirəm, ancaq bilmirəm
O, dərdililərin halına rəhm edər, ya yox?

Açılıqla canə gəldik, ey meh, o gülüzlüdən soruş
Gör vüsal şəhdi ilə hicran zəhrini sovuşdura bilər, ya yox?

Ahım daşı əridir, ürəyim hələ də titrəyir ki,
Görəsən o ilqarsızın ürəyinə əsər edəcək, ya yox?

Sənin başına dolanmaqdən başqa bir arzum yoxdur,
Bilmirəm fələk istədiyim kimi dolanacaq, ya yox?

Sənin vüsal şərbətindən rüsvalıq zövqünü dadmayan bir kəs,
Haradan biləcək ki, mey ağılda nöqsan yaradar, ya yox?

Yaralı könlümdən oxunu çəkdikdə bildim ki,
Bədən can verdikdə qorxuya düşər, ya yox?

Sən nazın sərخosusan, Füzulinin halından xəbərsizsən,
Hardan biləsən ki, hər gecə ahü fəğan edir, ya yox?

Qoşa zülfünü cəfa vermək üçün düyünlədin,
Yer üzündən vəfa rəsmini sildin.

Sənin kirpiklərinin qəmzəsinə biz bağlanan kimi,
Gözlərin bütün toplumuzu dağıtdı.

Elə adam yoxdur ki, cəfa rəsmini səndən yaxşı bilsin,
Sən bu cəfa rəsmini kimdən öyrəndin?

Çərxin çevrəsindən himmət başımı uca tutdum,
Nə vaxtadək hər bir baş-ayaqsızdan minnət çəkim?

Bir ömürdür ki, yolunda torpaq olmuşam ki, gahdan
Mənə sarı gələsən, ayağının altını öpəm.

Çərxdən hər an mənə bir bəla nazil olur,
Əyilmiş qamətim bəla quşu üçün cələ olubdur.

O büt Füzulinin könlü və dini qəsdində olsa,
Naseh, səni Allah, mane olma, əziyyət vermə.

Qəmdən köynəyimi çəkib tikələdikdə,
Göz yaşı bədənim xalqdan gizləyir.

Əyilmiş qədimlə kuyinə necə gedim,
Kirpiyimin tikanı ətəyimdən tutubdur.

Qəmin gözüməndən dənələr axıdır,
Xırmanımı fəna küləyinə verir.

Ey sənə qul olduğum, əlindən gəlmədi ki,
Boynumu qolunun tuğuna çəkəsən.

Hər yandan mənə arzu yolunu bağladın,
Göz yaşım çevrəmi tutunca.

Möhtəsib, mey piyaləsinə hirsli baxma,
İşqli güzgümü qaraltma.

Qəmdən ölmüşəm, öz yasımı saxlayıram,
Füzuli, sizlamağımı qınama.

Mən kiməm ki, sənin kuyin mənə məskən olsun?
Kuyinin torpağı hər ləhzə mənim nəzərimdə olsun?

Könlümün əhvalını kimsə sənin yanında dilə gətirməz,
Mənim şəmim, könlümün əhvalı sənə aydır.

Düşmən haçanadək səninlə dostluqdan sevinəcəkdir?
Mənim əhvalım haçanadək sənin üzündən düşmənin
istədiyi kimi olacaq?

Ey şəm öz kuyinin başında bizi yandırma,
Hayıfdır ki, sənin kuyinin gülşəni külxən olsun.

Mənim canım, qiyamətədək həyatdan ad çəkmərəm,
Əgər ölündən sonra sənin kuyin mənim mədfənim olsa.

Bircə oxunla qəm-qüssədən bizi xilas et,
Haçanadək can qəmi, bədən dərdi çəkəcəyik?

Ey gül, Füzulini qapının torpağından uzaqlaşdırma,
Bülbülün gülşəndən gözəl yeri yoxdur.

Hər kəsin ki, ah şimşəyindən çıraqı yoxdur,
Hicran gecəsi sənə sarı yol tapa bilməz.

Hər kəsin ki, dəmirdən ayna kimi könlü yoxdur,
Sənin üzünə bircə dəfə baxmağa tabı yoxdur.

Kimsənin ki, daimi göz yaşı və ahı yoxdur,
Səni sevmək iddiasında olsa da, şahidi yoxdur.

Sənsiz ağıl, könül və can heyrandır,
Padşahı olmayan bir əsgər kimi.

Könül vəslimi istər, lakin hər ləhzə,
Gahdan bir görüşməyə tabı yoxdur.

Qamətimi sənin mehrin hilal kimi edibdir,
Səndə olan nə günəşdə var, nə də ayda.

Füzulinin, ruzgarın qəm-qüssəsindən
Piri-muğan qapısından başqa pənahı yoxdur.

Könül vüsalının zövqünü tapmaqla saqı və sağərdən keçdi,
Səfali xəlvətinin həmdəmi olub, aydan, günəşdən keçdi.

Göz yaşlarım astanarı təvaf etmək arzusundadır,
Başdan keçdiyinə görə istədiyini edə bilər.

Hər kəs ki, qarşısına gələndən iynə kimi keçə bilsə,
Məsiha kimi ayağını fələyin başına basa bilər.

Aşıqlik rəsmini kimsə məndən yaxşı bilməz,
Ona görə ki, ömrüm gümüşbədənlər yolunda keçdi.

Ahımın şimşəyi axırdı dönmüş ulduzumu yaxdı,
Aman bu möhnətdən ki, ahımın şimşəyi ulduzdan keçdi.

Şadəm ki, söz gəlib mənim sevgimə çatdı
O mələksima aydan hər yerdə söz düşəndə.

Füzuli, Bağdad əhlində mehribanlıqdan əsər yoxdur,
Hayif mənim ömrümdən ki, bu ölkədə səmərəsiz keçdi.

Vurğunluq mən heyranın rəftarından parladı,
Eşq Fərhəddan bədən, məndən can tapdı.

Şirinin nəqşini qonaq etmək üçün
Sərgərdan Fərhad Bisütunda məskən saldı.

Fərhadın qanının qisasını tələb etmirsə,
Şirinin şəkli nə üçün Bisütunun ətəyindən tutmuşdur?

Dağyaranın Bisütuna sarı atlığı lalə deyil,
Yanar könlünün dağladığı qanlı sinəmdir.

Bisütun işi Fərhada müşkül idisə də,
Şirin canını verib işini asanlaşdırıldı.

Könül qana qərq oldu, ya da sənin oxun içimin yanğışından,
Canımda yanıb peykana şöləsindən od vurdu.

Bizdəki həyat dostun qılincının cövhərindədir,
Ruhumuz cövhər olsa da, onun qılincının cövhəridir.

Bir aləmim var ki, fələyin günəşinə möhtac deyil,
Gecə-gündüz gülüzlü ayların mehri ilə işıqlanır.

Onun oxu bizi öldürsə də, əzabdan qurtardı,
Doğrudan da gözəllərdən hər nə gəlsə gözəldir.

Bizim ömür bağıımızdan abi-həyat kəsildi, hələ də
İstək meyvəsi arzu budağında gizlənir.

Artıq-əskik varlıq məhfilində bircə feyzin təsiridir,
Qədəhdə fərq olsa da, şərab bir kuzəndəndir.

Nikbətnəfəslı tənhaliq ixtiyar etsə də, şərsiz olmaz,
İlan qabıq salsa da, zəhərini itirməz.

Cananın mənzilini, Füzuli, kimsə bilmir haradadır,
Gördüyüm hər bir kəs başını ayaq eləyib axtarır.

Ləl dodağının mücrüsündə yüz dərdin əlacı var,
O, biza möhtac deyil, bizim ona yüz elhiyacımız var.

Ay mənzil-mənzil gərdəkdə gedir, şayəd
Üzünүn günəşindən əhvalı pozulubdur.

Gözümün lövhəsində sənin xalının əksi
Aca calaq olunmuş abnusdan gözəl görünür.

Sinəmi yar, gözümü də qan edib, çıxar,
Ölkəni tutub tövcü təyin etmək şahların işidir.

Başımın kəsilməsi qorxusundan könül qəmini gözləmişəm,
Tacir bac vermək qorxusundan mətaini gizləyər.

Gözümün ağı sənin xəttinin əksindən rövnəq alır.
Aydındır ki, gümüş sikkə ilə rəvac tapar.

Ucalıq istəsən, Füzuli, fələk kimi qeydsiz ol,
Başında günəşdən tac olsa da, yerə vur.

Başında üzünün şəmi sevdası olmadıqça,
Sinəm yanlıqlı, könlüm yüz tikə, gözüm yaşı deyildi.

Sevgin könlümün yaxasını tutduğu gün,
Varlığında yoxluq libasından başqa bir şey qalmadı.

O gün ki, mənim canımda sənin qılincının cövhəri-şövqü
var idi,
Aləmdə cisimdən və cövhərdən ad-san yox idi.

Əzəl gündən tənhalıq dərdi mənə nəsib oldu.
Görünür bu dərdə başqa kimse qabil deyilmiş.

Dünyada aşiqlikdən başqa bir iş tutmadım,
Nə edim, mənə görə bundan başqa yaxşı bir iş yox idi.

Qəm evimin qapısının heç vaxt qan seli açmadı,
Məgər ki, bələdan yüz dəstə məni görmək üçün qapıya
gəlməyə idilər.

Bundan qabaq Füzulinin əhvalını pis görmürdüm,
Görünür, könlündə dilbər dərd-qəmi yox idi.

Aşıqlikdə bir sevgilinin qəmindən başqa bir işim qalmadı,
De, ağıl başından getsin, onunla bir işim qalmadı.

Kirpiklərim göz yaşı seli ilə gözümün çevrəsindən getdi,
Gülüzlülərin xəyalı yolunda tikan qalmadı.

Dözümsüzlük qılıncı aşıqləri qəm zindanından qurtardı,
Sızlayan əsir könlündən başqa bir məhbus qalmadı.

Gücsüzlük məni ayaqdan salacaq, çünki göz yaşı seli
Aləmdə söykənmək üçün qoymadı bir divar qalsın.

Hamı mənim ürəksıxan söhbətimdən usanıb getdi.
Qəm məhfilində nalədən başqa bir həmdəm qalmadı.

Dünya bazارında öz mətaimi kimə göstərim,
Məna sırlarının cövhərinə xırıdar qalmadı.

Ömrümün nəqqdi, Füzuli, qəm günlərində xərcləndi,
Əyyamın qəmlərini izhar etmək üçün qəmxar qalmadı.

Boy atdın, gözüm bəla oxuna hədəf oldu,
Cılveləndin, ixtiyarımın yüyüni əlimdən çıxdı.

Günəş hər səhər yolunun torpağı üzərinə başını qoyur,
Bu şərəfdən başını fələkə ucaltmağa haqqı var.

Dünən gecə göy təzə ayı dolandırmaq zövqündə idi,
Sən qışının guşəsini göstərdin, o zövq məhv oldu.

Sənin ləlinin həsədindən ləl mədəndə qana boyandı,
Sədəfdəki inci dişinin xəcalatindən suya döndü.

Ürəyim sinəmi odladı, nalələrimdən bu aydın görünür,
Çünki dəfi oda artıq tutduqca əfəqini ucalar.

Kirpiklərim hər tərəfdə yuxu alayına qəsd etmək üçün
səf bağladı.

İki səf arasında göz yaşımin əcəb mənzərəsi var.

Füzuli, daim aşiq ol, badə iç,
Dur bir iş gör, ömrünü boş yerə tələf etmə.

Gümüşbədənli gözəllərin sevgisi məni heyran edir,
Əhvalimdən büt kimi məni xəbərsiz qoyur.

Sənin gözlərinin bəbəyi könülə yüz cəfa vermək əzmindədir,
Könülə yetirdiyini mənə çatdırmaq niyyətindədir.

Fələk qanımı tökmürsə, məhəbbət üzündən deyil,
Bundan bətər etmək günü üçün məni saxlayıbdır.

Ey saqi, sərxoşluğum sənin camının nəşəsindən deyil,
Başqa bir sevda məni belə divanə edibdir.

Yolunda uşaqlar kimi dayanmışam ki, cəld süvari
Gəlib məni çevikliklə yerdən götürsün.

Bir evə gedib qapısını köpük kimi bağlayaydım,
Haçanadək dövran məni külək kimi dərbədər edəcək?

Füzuli, mey camı kimi necə qızıl göz yaşı axıtdım,
Onun ləlinin arzusu mənim cığırımı qan etdi.

QƏSİDƏLƏR

Ey türbəsi ilə Nəcəfin rütbəsini yüksəldən,
Sən ən qiymətli incisən, Nəcəfin torpağı onun sədəfi.
Bədrüddüca sənsən, sənin doğub batmağınla,
Bətha nur alır, Nəcəf şərəfə nail olur.
Günəş səni görmək xətrinə,
Sidq ilə dua oxuna nişanı olmuşdur.
Sənin türbən çevrəsindəkilər qəndil deyil, səni təvaf etmək üçün,
Işıqlı könüllər sıraya düzülmüşlər.
Sənin rəmzlərini alçaqlar dərk elə bilməzlər,
Inci hara, tışbağanın üzgүçülüyü hara.
Su Kövsərdən, ot behiştən belə olsa,
Bu su və o ot sənin Dündülün üçün gəlmışdır.
Sənin şəfqət novbaharından və qohrinin odundandır,
Cənnətdəki təravət və cəhənnəmdəki od-əlov
Qələbə baharına saatılmaq üçün sənin atının
Vuruş çağında ağızının köpüklənməsindən gözəl şükuftə yoxdur.
Ay Günəş kimi dərgahına üz qoysa,
Qapındakı torpaq onun üzündəki ləkəni silər.
Adəm öz nəslindən səni seçdi,
Atanın sevgisindən övladın nütfəsi bəlləndi.
Sənin zatinin sərrini tanımağa necə nail ola bilər
O adam ki, “mən ərəfə” məzmunundan xəbəri olmaya?
Istərəm gündə min kərə sənin təvafina çatam,
Çünki hər təvafda günahının yükü yüngülləşir.
Sümüyümün iliyi sənin sevginlə yoğrulmuşdur,
Sinəmdəki ürək səni yad etməklə çirpinir.
Bu sevginin sümükdən çıxmazı imkansızdır.
Bu sevincin sinədən uzaqlaşması mahaldır.
Məni ney kimi bənd-bənd ayırsalar,
Yaxud sinəmdən dəf kimi dərisini soysalar,
Hadisələr günəşinin qızmarından qorxmuram,
Çünki sənin vilayət bayrağın ciyimdedir.
Günahın qorxusu mənə sarı yol tapdıqda
Sənin şəfaətinin səsi gəlib, qorxma, – dedi.
Allaha şükür ki, əzəldən mənim həyatım,

Sənin yolunda sərf olundu, mənasız tələf olmadı.
Başqaları kimi deyiləm ki, qiyamət günü
Keçmiş günahlara faydasız təəssüf edim.
Kimsə məndən şükürdən başqa bir şey eşitməyəcək,
O gün ki, hamidan təəssüf fəryadı qopacaqdır.
Göz yaşı axıtmağın, sinə çək etməyin nə faydası,
O adam üçün ki, sonin razılıq ətəyindən tutmasın.
Ey ürəyi dərya, çün Füzulinin nəzmi sənə nəzir deyilir,
Ümidi var ki, bu xəzəf səndən cəvahir qiyməti tapsın.
Ruh bədənlə rəfaqət edib bir olduqca,
Səhər gecədən doğulub, aralarında ixtilaf olmayıncı,
Gecə-gündüz davam etdikcə cismim və ruhun
Nəcəf türbəsinin xidmətində ola.

Həqiqətdə Allaha yaxın olmağa səbəb olan itaöt,
Kərbəla çölünün məzluminun dərgahı torpağını təvaf etməkdir.
Xoş halına o adamların ki, göz nurunun qüvvəsi üçün,
Nəzərlərində daim onun qibləsi dayanır.
Xoş o tələb edənin halına ki, hacətini istədiyi vaxt,
Kərbəla yolunun torpağı onun gözündə tutuyadır.
Xoş o ziyarətçinin halına ki, elə bir ziyarətgahda,
Gah sidq ilə namaz qılır, gah da riyasız niyaz istər.
Gah o çöldə susuz qalanı yad edib göz yaşı axıdar,
Gah da o qapının torpağına səcdə etmək üçün ikiqat olar.
Gah pərgar kimi məzarı nöqtəsi başına dolanar,
Gah da bir nöqtədə dayanmayıb hərəmi dolanar.
Kərbəla dünyanın qədim viranəsində bir xəzinədir,
Lakin elə bir xəzinə ki, cəvahiri Övliya şahının cəvahiridir.
Hikmət xəzinədarı o şərəfli xəzinədə
Lafəta (Əli) incisi ilə dolu mücrüsü saxlanan qəribə sandığı var.
Ya da o rövzə bir gülüstəndir ki, baxanda
Güllərinin rəngi Mustəfa övladının qanından rəng almışdır.
Türbəsinin havası istidirsə, təəccüblü deyil,
Yanar ürəklərin atəşindən havası sınaçaqdır.
Torpağında su şor çıxırsa, yeri var,
Ona görə ki, o suyun qaynağı bizim göz yaşımızdır.

O türbə və o rövzədə fərqlənmək üçün
Canla könül arasında müxtəlif bəhsler var.
Can bəhs edir ki, o rövzə behiştə bənzər,
Könül etiraz edir ki, o ikisi nə vaxt bir-birindən ayrı olmuş.
Səmanın bütün yüksəkliyi ilə barəbər,
Yer özünü səmadan üstün tutsa, rəvadır.
Kərbalanın şərəfli səhrası Yerin bir parçasıdır,
Kərbəla Hüseyin ibni-Əli Murtəzanın məkanıdır.
O imami zahir və batin ki, məhz səfa olduğundan,
Zahiri kimi batini də dünyani əks etdirən ayinədir.
Ona sarı üz tutan nə vaxt nakam getmişdir?
Ona sığınan hər bir kəs nə vaxt məhrum olmuşdur?
Onu ziyarət edənlərin yolundan qalxan tozun rütbəsi,
Ucalığına görə yüksək göylərin dərgahında qərar tutur.
Yəsib və Bəthə şahsüvari, ins-cins imamı,
Şəkil və məna padşahı, iki aləmin şahidir.
Sədaqətlə inam bəsləyənlərin könlüne həyat bəxş edən,
Nakəs vəfəsizlərin cəfa qılınıcı ilə öldürülən.
O pak məsumu qətlə yetirən üsyankarlar,
Qiyamət günü Xeyrənnisa (Fatimə) həzrətlərindən yüz
xəcalət çəkəcəklər.
Dünyada Hüseynin qanının dəvası izi durduqca,
Yüz minlərlə ədəbsiz ölüb-itməklə qarşılaşacaq.
O bəxtəvərə uğur olsun ki, daim dünyada,
İxləs üzündən bu sorğu-sualın niyyətindədir.
Salam sənə, ey əqli-nəzərin gözünü işıqlandıran,
Salam sənə, ey dərgahı bizim hacatgahımız olan.
Elə bir dərdli yoxdur ki, sənin lütfündən dərman tapmadı,
Dərgahının torpağı dərd əhlinin şəfa ocağıdır.
İltifat kölgəni Füzulinin başından çəkmə,
Çünki o, həm biçarə, həm yalqız, həm də binəvadır.
Qəriblikdən öz silkinə hələ də yol tapmayıır,
Hər nə istəyir etsin, xəta qorxusu təsəvvürünə gəlir.
İstəyirəm Allah ona elə bir iş ruzi etsin ki,
O pərişana onun xeyri və sənin razılığın olsun.

Dil yaxşıdır ki, Allahın birliyini söyləsin,
 Əgər elə olmasa, ağızda dil olmasa yeydir.
 Eşq olsun o kamil yaradana ki, iki aləm də,
 Onun çizmiş olduğu kainatın əbədi naxışıdır.
 Əzəli sənətinin kamalı şanlı bir əkinçidir.
 Ki, bədən tarlasında ruhum suyunu axıtmışdır.
 Illətsiz qüdrətinin fəzası bir dəniz kimidir
 Ki, ağıl gözü o dəryada sərgərdan bir qayıqdır.
 O şəxsin ruhuna min səlavat olsun.
 Ki, İnsanlar içindən o həzrətin seçilmişidir.
 Nəbiyyi-ümmi, Məkki, Məhəmmədi-Qurəşi,
 Bəşər növünün pənahı, dünya xalqlarının başçısı.
 Onun zati sıfətinin tərifində bu yetər
 Ki, onun damadı həzrəti-səhi-mərdan (Əli)dır.
 Vəli, valı, vala, adil ürkəli Əli,
 Dövri-fələyin nizamı, Yeri və zamanı nəzmə salan.
 Səltənət təxtinin şahı, İnsan və məlek imamı
 Ki, onun vəsfı, sözsüz, Allahın sıfətləri kimidir.
 Indi onun möcüzələrindən bir rəvayət eşit
 Ki, onu eştirməklə könlük və can təzələnir.
 Deyirlər ki, o rəyi kafi olan imam elə ki,
 Mədinədən çıxıb Kufədə sakın oldu,
 Hər bir diyardan ona sarı axışdır,
 Öz dərələrinə hamı ondan dərman tapdı..
 O zaman Bəsrə xalqı arasında var idi,
 Övliya şahını canu dildən sevən və etiqad bəsləyən.
 İki yetkin cavan, iki pak nəsil,
 İki xalis müsalman, iki inam axtaran.
 Hər iki qardaş əslində bir dənizdən iki inci,
 Hər iki qardaş bir mövsümədə bir bostanda açılmış çiçək.
 O dünya sərvərinin ayağını öpmək şərəfinə nail olmaq
 niyyətilə.
 Bəsrə şəhərindən Kufəyə sarı yollandılar.
 Qəzadan yol əsnasında səfərin ağrısından
 Böyük qardaşın canında tabü təvan qalmadı.
 Oraya çatdı ki, az qaldı onun yorğun bədənidən

Yaydan ox çıxan kimi canı çıxsın.
Ağzını açıb qardaşına bir vəsiyyət elədi:
Ey könlümün muradı və nigaran gözümüzün istəyi!
Vəfa fidanından baş qaldırmış ilk qönçə idik,
Ümid var idi ki, xəndan gül olacağıq.
Sən şahin dərgahına töhfə üçün yaşa,
Mənim açılmış şüküfəmin baharı xəzan oldu.
İki özünə görə rəngi olan ləl idik,
Şahin xəzinəsinə sarı mədəndən yollanmışdıq.
Hadisələr daşı mənə dəyib, beləcə sindirdi,
Sən o xəzinəyə hədiyyə olmaq üçün daim yaşa.
Lakin vəsiyyətim budur ki, ey qarındaşım.
Sən Səlmanın ağası dərgahına çatdıqda,
Məni unudub könlündən çıxarma.
Mənim niyazımı çatdırıb, salamımı söylə.
Könlünün lövhəsindən adımın naxışını silmə,
Onun yanında mən itkinin macərasını söylə.
De ki, ey şanlı fikirli və mübarək simalı.
Filan adam sənin dərgahının torpağı arzusunda idi,
Qapının torpağı yadı ilə həyatını bədə verdi.
Səni yad etməklə yaşıdagı kimi, yadınla da öldü.
Öldü, səni görmək arzusu canında qaldı.
Getdi, canı və könlü sənə çatmağa nigarandır,
Hələ ürək dərdini söyləyib qurtarmamış,
Ruhunun quşu bədənimdən uçub getdi.
Vəfa zirvəsinin hüma quşu idi, pərvaz edib,
Qəm-qüssə səhrasından behişt bağına yönəldi.
Böyük qardaşın ürəyi hicranda yandı.
Dövranın belə dolanmasına göz yaşı axıtdı,
Hicranın yalqızlığından sızladi.
Qürbət qəmi, yoluñ əziyyəti, ölüm vahiməsi
Cavanı çulgalayıb heyran qoymuşdu.
Qardaşını necə dəfn etməyi düşünürdü,
Dünya xəzinəsini necə torpağa tapşırı idı.
Birdən Xızır kimi bir atlı bir yandan
Abi-həyat bulağından daha iti yerişlə çatdı.
Dəvəyə minmiş mübarək bir kəs ki, onun dəvəsinin ayağı,

Feyz çölündən keçmək üçün hərəkətdə idi.
Onun dəvəsinin ayağından iz qalan hər yerə
Min Saleh və Veysi-Qərən alnını qoymuşdu.
Üzünə niqab salmışdı, lakin onun heybətindən
Göydə günəş zərrə kimi titrəyirdi.
Dil açıb ona fəsahətlə ləfz ilə
Nə dedi, dedi ki, ey dövrəndən əzab çekmiş,
Qəm-qüssənin şiddetindən huşunu itirmə.
Gəl, gal bu pak lövhü məndən al,
Bir an öz ölüünün burnuna tut ki,
Onun rayihəsindən sənin ölüñ cana gələr.
Cavan, buyurduğu kimi lövhü aldı,
Ölmüş cavanın tez burnuna tutdu.
Ölmüş cavan o lövhədən həyat feyzi tapdı,
Ağır yuxudan oyanan adam kimi yerindən qalxdı.
Böyük qardaşa kiçik qardaş elə ki,
Həyat gördü, sevinc dəryasında elə qərq oldu ki,
Huşunu itirib, özündən xəbərsiz düşdü.
Torpaq üzərində özünün göz yaşı kimi gilləndi.
Bircə anda qəribə hadisə baş verdi,
Diri öldü, ölü nəcat tapıb dirildi.
O əhvaldan sonra ikisi də gözlərin açdıqda
Lövhədən, dəvədən, dəvə minəndən iz-əsər yox idi.
Cavan hal-qəziyyəni qardaşına söylədi:
Onun ölməsindən, lövhün əsərindən, kəramətli şəxsən.
Bir anlığa o hadisənin heyranı oldular,
Görəsən bu uyğunun nəticəsi idi, ya xəyalın və gümanının.
Heyrat içində yenə də yola düşdülər,
Şənlik və şadlıqla Kufə şəhərinə çatdılar.
Yüz şövq ilə Kufə məscidinə qədəm qoydular,
Göz yaşı axıda-axıda şahın üzünə göz açıldılar.
O adamın xoş halına ki, hədsiz intizardan sonra,
O adamın xoş halına ki, sonsuz arzudan sonra,
Gözünü ürəyi istədiyi dostunun üzünə aça,
Cananın üzünün səhifəsini mütalə edə.
İnsan və mələklər imamı Əli Əbu Talib,
Nəvaziş edib, ehsan rəsmini yerinə yetirib

Yolun sərgüzəşt keyfiyyətindən xəbər aldı.
Qərəzi bu idi ki, gizli yolu xalqa göstərsin.
Cavanın ölümü, o lövhə və dəvəyə minmiş şəxs,
Dərdə düşər olub dərman tapmaq hadisəsi
Elə ki, kiçik qardaş tərəfindən danışıldı,
Bütün kişilərin əmiri şanı-yüksək Əli,
Xalqın arasında o yeniyetməyə belə buyurdu;
Ki, ey müşkülü Allah tərəfindən asan olan,
Əgər bir daha o lövhəni görsən,
Arifcəsinə tanıya bilərsən?
Gavab verdi ki, billah, o lövhəni təsəvvürü
Mənim can şəhifəmdə nəqş bağlayıbdir.
De necə elə bir mübarək lövhəni tanımayım ki,
Zəmanə qəmindən məni xilas etmişdir.
Nəcəf təxtinin əmini, pak sərvin kölgəsi
Cibindən haman lövhəni cəld çıxartdı.
Cavan o qəribə lövhəni görcək tanıdı,
Şahin ayağının torpağına düşüb həyəcanla dedi:
Ya imamı-zaman bizim etiqadımız dürüstdür.
O sənsən ki, sıfatın imkandan üstündür.
Səndən başqa kimdir ki, həm hazırlır, həm qayib,
Səndən başqa kimdir ki, həm sərvərdir, həm sultan,
Allahın Rəsulunun ruhu, tanrıının sırrı sənsən,
Hədisin əslisi və Quranın mənası sənsən.
İsiyi-Məryəmin ruh bağışlayan nəfəsinin yardımçısı,
Musiyi-İmranın işiq saçan əlinə güc verən.
Sənin elminin məzəhəri Allahdır və sən də onun məzəhəri,
Səni nadan adam Allahdan necə ayıra bilər?
Rəvayətdir ki, o möcüzdən çoxlu adam,
Sidq ilə iman şərbəti camını içdilər.
Əlidir ki, bütün dünyani müsəlman etdi,
Qılınca zərbəsi və dəlil-sübut təsiri ilə.
Əlidir ki, onu sevənlərin könülü və gözü
Hər cür xəbislik, pislik və şeytanlıqdan uzaqdır.
Ey könül, Əlinin vəfəsi yolunda başdan keç,
Çünki bu yolda ölmək əbədi həyatdır.
Min şükür ki, yaziq Füzuli canla, könüllə

Həmişə Əlinin aciz mənqəbəxanıdır.
Üzünü Peyğəmbər övladının dərgahına qoyub,
Mərvan övladına lənət deməyə adət edibdir.
Ümid var ki, dolanan günbəz durduqca,
Ümid var ki, dövran gərdişi davam edincə,
Zamanın padşahının cahü cəlalı kölgəsi,
Həmişə Murtəza kərəmi sayəsində bərqərar olsun.

Qalx, ey dövran yerişli, fələk gövdəli dəvə
Ki, ayağının pəncəsi bədirlənmiş ay, boynun hilal kimidir.
Ey yerisi dövran kimi olub, lakin onun kimi rəhmsiz
olmayan,
Harada qərib gördün vətəninə yetirirsən.
Sən o səhralar keçən, biyaban yetirməsən
Ki, sənin varlığınla biyabana çəmən qışqanır.
Harada bir an olsan, yerində dişin və ayaqlınlı,
Bütün tikanlar silinib yerində gül açar.
Mənə bir heyranlıq üz verib ki, tikan yedikdə,
Dəyərini ağızından buraxdırığın gümüş kimi kəflə ödədin.
Yerdən aldiğın tikanın halallığı üçün,
Bahasına mücründəki dəyərli incini verdin.
Təriqət əhlinə rəhbərlik etmək sənə yaraşar
Ki, Saleh və Veys-Qərinlə həmqədəmsən.
Sənin dağ kimi kürayinin çulu zərbaf atlasdan,
İpin günəş kimi nur şüası saçmalıdır.
Haçanadək diz çöküb fəryad edəcəksən,
Məgər cüvəllağı fəleyin zülmündən şikayət edirsin?
Sən zalim deyilsən, bu qəribədir ki, məzlumlar kimi
Sənin əlindən zəng daima fəryad edir.
Sarvanın yollanmaq sədasının cavabında,
Sənin tərpənişinlə zəng sözə gəldikdə,
Elə bir ürək olmaz ki, zəng kimi dəmirdən ola.
Yeniyetməsən, lakin əyintili çərxin qəm yükündən,
Aşıqlər kimi sinəndə köhnə dalğalar var.
Tükünün qoxusu nafə kimi elə burulmuşdur ki,
Xütən ahusunun nəfəsi rayihəsindən xoşdur.

Gah misilsiz, tək cəvahir kimi yalqız gəlirsən,
Gah da Ədən incisi kimi sapa düzülüb nizamla gəlirsən.
Gah çərxdən açılan ip kimi qabarırsan,
Gah da iynə kimi bir ipə bağlanırsan.
Qayğıkeşliklə gah hamının yükünü çəkirən,
Gah da etinasızlıqla heç bir yükün altına girmirən.
Sən bütün yixılmışları yerdən götürürsən,
Bütün avaraların sənin lütfündən məskəni var.
Mən də yixilmişəm, lütfən mənə sarı gəl,
Mən də avarayam, naz edib məndən uzaq gəzmə.
Dünən eşitdim Hicazdan Iraqa getmək əzmindəsən,
Yenə də Zabuldan Yəmənə karvanı çəkirən.
Ta səadətli bir zamanda Yəsribi ziyarət edəsən,
Əmin-amanlı yolla yükü Bəthaya çatdırasan.
Mən maaş qeydində qalib, oranın qəmimi çəkirəm
Ləyəndə yanar şam kimi ayağım bağlı, könlüm yanıqdır.
O mülkə qədəm qoyduqda onun şükrünə ki,
Qəza sənə oraya getmək gücü vermişdir.
Istərəm mən ürəyi odlanmışın peyğəmini
Sünnət kimi deyil, vacibat kimi çatdırasan.
Mənim könül qəmimi Bəqidə yatanlara deyəsən,
Mən xəstə tərəfindən üzünü Həsən dərgahına qoyasan.
O Əli vəliəhdinə ki, ehsan yolundan nitqi
Düşmənin zəhəri əvəzinə bal vermişdir.
Onun sevgisi ilə dolu olmayan könül can düşmanıdır,
Onun yolunda fəda olmayan baş bədənə yükdür.
Mələklər onun məzarını təvaf etməyi arzulayırlar
Ki, onun gizlidə və aşkarda olan faydasını kəsb etsinlər.
O tayfanın gəl-gedi üçün qəza hər tərəfdə
Fələyin damına ulduzlarla deşik açdı.
O deşiklərdən hündürdə olan qüds xəlvəti
Hər gecə məzarının şəmi ilə işiqlanır.
Ey Zəhra mədəninin parlaq cəvahiri ki, səndən
Əvvəl o mədəndən bir cəvahir çıxmamışdır.
Sənin bütün istəklərin qəza hökmü kimi icra olunmalı,
Sənin bütün hökmələrin qəti əməllər kimi sarsılmazdır.
Məzarin gözəl işlər tarlasının xırmanıdır.

Sənin nurlu günbəzin hər yerə kölgə saldı,
Günəş təzim və təvazö üzündən oradan qalxdı.
Bəqi sənin məzarının feyzindən elə şərəf tapdı ki,
Ölən vaxt ora hər kəsin dəfti yeri olsa,
Behiştən hurilər ipək paltarını tikmək üçün,
Təbərrükələ onun kəfənindən sap istərlər.
Bəlaların qarşısında kərəmin yenilməz səddir,
Fitnələrin qarşısında hörmətin alınmaz qaladır.
Sənin pak bədənin qəbul ayələrinin mənziliidir,
Sənin gül kimi açılmış ürəyin ülvi gülşənin qonçəsidir.
Sənin razılıq yolunda gedən kəs bilməz ki, nədir,
Əməldə tövbə verən, tövbə eləyən və tövbə sindiran.
Dərgahının xidmətinə qabil olan, iş əsnasında,
Yer üzünüñ ən şərəflisi, zamanın ən gözəlidir.
Ey haqqın mədədi ilə, vilayət nailiyyətləri ilə,
Boynunu əlaqələr zəncirlərindən azad etmiş.
Bəs ki, heç vaxt səndən bir günah baş verməmiş,
Bəs ki, təsəvvürünə xətalı bir fikir gəlməmiş,
Tövbənin sənin boynunda heç bir minnəti yoxdur,
Ulu tanrıının yardımı minnətindən başqa bir şey yoxdur.
Bir acidil dedi ki, dünya işvəli bir qadındır,
Dünya acıqlanıb dedi ki, qadın adlandırmaqla mənə sataşma.
Kişi olan bir kəsin mənə tacavüz əli dəyməyib,
Kişinin əli dəyməyən bakırə nə üçün arvad olsun?
Ey əhram qurşağı bağlamış, hərəmin təvaf etməkdən,
Üz döndərmə ki, gözel yol budur.
Bu misilsiz ticarətdə sən yəqin ki,
Xəzinə-xəzinə cəvahir fayda taparsan.
Yazlıq Füzulinin fəqr qəmini yad et
Ki, qəm və möhnət əlində əsirdir.
Qəbul Misrinin Yusif kimi şahı olsan,
Gahdan qəm evində sakın olanı yad et.
Ümid var ki, niyaz əhlinə Kəbə evi
Günahların xəsarətindən sığınacaq olduqca,
Hərəmeyeñ həccindən iki dünyanın asayışını tapasan.
Həsəni təvaf etməklə mən də yaxşılıqla kamıma çatam.

Əhsən, hər bir vaxt zülfünün rayihəsilə zövqüm xoş olur,
dimağım təzələnir,
Xeyalın könlümdən, sevgin başından heç bir zaman ayrı olmaya.
Vüsal züləlin Kövsər şərabı, kuyin hərimi-cənnət fazası.
Hierin bələsi – cəhənnəm əzabı, ayrılıq gecəsi – məhsət səhəri.
Sənsən gözəllərin rövnəqini sindiran, gül səni görçək xəcıl olur,
Sən gülsən, lakin danişan gül, bütən, lakin qoynu səmənli büt.
Hüsünən ətrafında min möminin büt pərəst olması əfsanə olubdur,
Eşqinin qılıncı ilə min kafir büt dən ülfətini kəsibdir.
Səndən sarı mən özümə biganə, sən isə məndən xəbərsiz,
Hierindən öldüm, nə çarə edim?
Mən ilə ülfət sənə münasib deyil, sənsiz də məndə taqət
qalmamış,
Qanla dolu gözümə, qəmli canıma rəhm etmədin, bizdən
İki xəndən dodağı, iki qıvrım saçı, iki fitnə gözü, iki bəzəkli
yanağı gizlətdin.
Qayıdır gəlməyin ümidi ilə intizarında
İki elimiz ürkədə, iki ayağımız palçıqda, iki gözümüz yolda,
İki qulağımız qapıda qalmış.
Sənsən aşıqlərin könlünü çalan, hər vaxt dilrübələq edir, –
Dür saçan dodağın, mirvari dişlərin, xuraman qəddin,
müənbər xəttin.
Mənəm məlamət yolunu tutan, hüsünən dörvündə dile düşən,
Ağlar gözlə, üryan bədənlə, yanan canla, pərişan halla.
Al göz yaşı sürətlə axdıqından sarı üzümdə yüz arx açmış,
Əhvalımı yazdıqı üçün səhifəyə sətir çəkmiş.
Sənsən hər könülü ovlamaq, hər başa qəsd etmək, hər
bədənəişgəncə vermək üçün,
Vəfasızlıqla qəmzədən bir ox, işvədən qılınc, nazdan xəncər
çəkib sən.
O üzün fikri ilə, o boyun yadi ilə, o xəttin qoxusu ilə,
Iztirabdan ürəyim oda, başım balışa, canım yastiqa düşübdür.
Fəraq gecəsində könüldən çıxan atəş ulduzu yandırıldı,
Indi onun qığılçımından ulduz əvəzinə göz bəzənmişdir.
Üzünün şamından canıma od düşüb şölə çəkdi,
Belə ki, göz yaşı qəmin siddətindən daşib başından keçdi.

Göz yaşımin nəmi könlümün atəşindən daim əskilməsə,
Və əgər yaşı gözüm həmişə ürək atəsinə su tökməsə,
Göz yaşımin selindən yer üzü dağılar.
Ahımın ildirimindən bir qorla yaşıl göy dağılar.
Qara saçlarının qaranlığından günüm gecədir,
Eşqinin dərdindən gücsüzəm, çarə edənim yoxdur.
Ümid edirəm Imam işimin düyüünü açsın.
Həqq olan Imam, mütləq vəli, Quran əmini, İnsanların seçilmişisi,
Kişilərin əmiri, Xorasan şahı Əli Musa Rza Cəfər.
Şanlı bir İnsan ki, əgər zatının binası varlığın əsası olmasaydı,
Yeddi atanın dörd anaya yaxınlaşmaq üçün ülfəti olmazdı.
Vilayət şahı dinin əmanətini saxlamaq üçün ona tapşırılmışdır,
Haqqın vilayəti şah Qənbərdən şəri irsə ona çatmışdır.
Elminin yolu yeddi dəryadan dörd qaynağa yol çəkmişdir,
Xülvünün nəsimi səkkiz gülşəndən yeddi ölkəyə etir saçmışdır.
Ərəb yüksək nəsəbindən böyük həzz almış,
Əcəm türbəsini təvaf etməklə həcci-əkbərə nail olmuş.
Ulduzların şahına məhəbbət üzündən qələbə bayraqı verməsəydi,
Adətin xilafına olaraq, dünya ona qoşunsuz təslim olmazdı.
Ona qul olmaq şahlıqdan min qat üstündür,
Hər kəs onun qəbuluna çatsa, dərgahının kiçik nökəri olarsa,
Zillət torpağına düşməz, xaqqan təxtini arzulamaz.
Zəlalət yolu ilə getməz, qeyşər tacını başına qoymaz.
Möcüzələrindən qərib bir rəvayət yadımdadır, söyləyim,
Onu eşitməklə dil-damağın sevinib, etirlənər.
Belə eşitdim ki, günlərin birində Rza müridlərindən bir cavan,
Çox yoxsul və pərişan halla dəniz kənarında oturmuşdu.
Birdən haqqın iradəsi onun üzüna səadət qapısı açdı,
Su adamlarından biri dənizdən çıxıb quruya gəldi.
Yoxsul cavan onu tutub ehtiyatla bərk-bərk bağladı,
Əsir su adəmi əzabdan sızlayıb dedi: qardaş,
Məni bağlamaqdan sənə nə fayda var, burax dənizə gedim,
Dənizin təkindən sənə min cəvahir töhfə gətirim.
Cavab verdi, ola bilməz, məni aldatma, hara buraxıram,
Buraxsam, mahaldır, bir də yanımı gələsən.
Su əsiri Xorasan şahı adına and içib dedi:
Məndə yalan yoxdur, bu andımı qəbul elə.

Cövlən edəndə onun heybətindən aslanların ürəyi titrəyirdi.
Bizim odumuza bir su tökdü, əfinin üzerine qılinc çəkdi,
Qılincının parıltısından tikana od düşən kimi əfinin canına
od düsdü.

Bircə zərbə ilə ikiyə bölündü, İlahi, bu nə gücdür
Ki, bir işarə ilə bir cəmaəti şərdən qurtardı.
Onun feyzini gördükdə biz ayağının torpağını öpdük,
Soruşduq, sən haradansan, dedi: Heydər nəslindənəm.
Yeddiñə nəqib, Xorasan şahı, aləm imamı Rzayı-Kazim
Ki, könül əhlinə ayağının torpağından Kövsər suyuna işıqlı
vol var.

Məqamının sarayının dörd həddi dörd dəftərdə təsbit
olmuşdur.

Elm dəryandan rəhmət şərbəti hər zaman hər yana axmışdır,
Mərhəmət süfrənin neməti bütün dünyaya şamildir.
Hərçənd ki, ay üzündə şərqiñ çıraqısan, lakin deyim ki,
Heç vəchilə nurlu üzünü qərb əhlinə göstərmirsən.
Fələk Günsəsi şərqdən qərbə ona görə gətirir ki,
Kim olur olsun sənin üzünü o səhifədə görsün.
Şahim, Füzuli sənin qapını təvaf etmək arzusundadır,
Belə ki, bu yolda quş kimi qanad cəlmaq istər.
Ümidim var yol üzərində olan manəə örtüyü ortalıqdan qalxa,
Allahın lütfü ilə könülümün istəyi xoşluqla nəsibim ola.

Bəla bəzmində hər kim təvəkkül camını içdi,
Qəm, möhnət xumarlığının başağrısını az çəkdi.
Zəfər zövqünün nəşəsi bəla bəzmi badəsindədir,
Xoş o sərəxoşun halına ki, bu badəni mərdənə başına çəkdi.
Yaxşı ad sorağında olan bələdan qorxmaz,
Xəzinə istəyən, əjdahadan çəkinməməlidir.
Sevgi yolunda can nəqdini verməyi cayız bilən,
Şübəsiz, mülk təzə gəlinini qoynuna alar.
Ucalıq məqamı buluda ona görə nəsib oldu ki,
İldirim şüası ilə dənizə və quruya qlinc çəkdi.
Dünən gecə sübə kimi fələyin əynində zireh var idi,
Səhər açılan kimi başının qorxusundan qalxanı başına çəkdi.
Dara rütbəli, Firidun məqamlı, Cəm cəlalli şahın
Ölkəni almaq üçün çəkdiyi şəmşirdən çəkinirlər.
O ulduzu uca ki, gözünün qabağında cızıldı,
İşıqlı könül lövhəsinə çəkdiyi hər bir naxış.
O asiman rütbəli ki, ülvı qüdrəti ilə
İqbalının pəncəsi fələyin tacını başından aldı.
Cəm cəlalli, fələk hündürlü şah ki, qapısı torpağından
Qalxan hər bir toz yaşıl göye baş vurdu.
Səltənət dəstgahı ilə aləmin sahibqiranıdır,
Ölkə almaq üçün hər yerə ki, o, qoşun çəkdi.
Atına göylər aydan gümüş nal vurdu,

Yükünü, dəvə qatarı kimi, Yeddi ulduz çəkmişdir.
İstəyinin naxış vurarı şahların tamaşası üçün,
Kəsra hökmü büsətinə Qeysərin şəklini çəkmiş.
Diyarı bəzəmək üçün razılıq nəqqasının qoləmi,
Dara ölkəsinin təxtinə Iskəndərin şəklini çəkdi.
Qələbə qartalı üfüqlər arasında olan ölkələri
Öldürülmüş ov kimi yemləmək üçün qanadı altına almış.
Nəyə rəğbət etdişə, ondan kam aldı,
Himməti nədən nifrat etdişə, ondan üz döndərdi.
Elə bir sərvər ki, mülkünün bəzmini parlatmaq üçün əzəldən,
Saqiyi-Kövsər əlindən himmət camını içmişdir.
Vilayət gülüstanında qələbə çıçəklərinin açması üçün,
Rütbəsinin fidanı Heydər bulağından su içmişdir.
Vuruş günü cövlən etdiyi meydanın burulğanı,
Hünərini isbat üçün hər bir ığidin gözüne mil çəkmiş.
O mələk simalı şahın ruzgar əhlinin üzərinə açdığı
Ehsan süfrəsi bəşərin qüdrətindən kənardır.
Kərəm göstərən vaxt onun ehsan xırmanından
Qarışqa yuvasına arpa yerinə cəvahir daşıyar.
Bəxşışindən fələk yerin zəifliyini yad edib,
Ağırlıqdan, yükü salmasın deyə, qənbər çəkdi.
Məqsədinə çatmaq üçün dövrəndən mədəd istəməz,
Padşah nə üçün gərək nökərindən minnət çəksin?
Könlümün təmənnəsi nə üçün gərək tabeinin nazını çəksin?
Ey fələk qüdrətli, mələk rütbəli ki, himmət əlin,
Hər bir sərvərin əzəməti üzərinə elçatmaz pərdə çəkmiş.
Qılincının vahiməsi qafil olmaq rəsmini aləmdən götürdü,
Hər bir ölkənin cigərlilərinin qulağından pambığı çıxardı.
Azığınların qəflət yuxusundan oyanması üçün ruzgar
Sənin şəmsirinin naxışını yastığın üzərinə çəkdi.
Sənin iqbəlin o qədər ki, bulud kimi qoşunu,
Gah şərqə, gah qərbə çəkdi,
Qoşununun izlərindən yer üzünün səhifəsinə
Zəfər xəttini yazmaq üçün sətir çəkmişdir.
Külək sənin qüdrət dərgahından dənizə bir toz apardı,
Dərya o tozu yaşılı gözünə sürmə elədi.
Gərdündə əzəmətli əxlaqından mələk bir söz dedi,

Şövqünün dağını Bərcisin, Ayın və Günəşin könlünə çəkdi.
Şahlıq təxtü tacı üzərində sənin adına yazmış.
Çünkü əzəldən ulu Tanrı bu rütbəni sənin adına yazmış.
Sərvərim, aləmdə qapın xalqın niyaz yeridir,
Bu səbəbdən bəxt Füzulinin bu qapiya çəkib gətirdi.
Ümidim var ki, sənin hökmərini yerinə yetirsin
O kimsə ki, gözəllərin üzünə ənbərdən bir xətt çəkdi.

Könlümün üzü yenə Kərbəlaya sarıdır,
Xəstənin rağbəti şəfa ocağınadır.
Kərbəla çölünün yolunun tozu,
Ali-Əbanın məzlumluğundan xəbər verir.
Bu səbəbdən nəzər əhlinin gözündən
Tutiyadan daha çox yaş axıdır.
Şəhid şahin susuz dodağının zikri
Bizim xəstə ürəyimizə şəfa verən şərbətdir.
O kimsə ki, əlsiz-ayaqsız xəstə üçün də
Onun qapısını təvaf etmək niyyəti də dərmandır.
O kimsə ki, Kərbəla hadisəsindən sonra da,
Onun qələbəsini arzu etmək də yanında olub vuruşmaq kimidir.
Fatimənin şərəfli övladının şərəflisi,
Əliyyi-Murtəza övladının ağası.
Onun ali sarayının çinli hərrəsi,
Zalim düşmənin xurma ağacını kəsən müşardır.
Əli oğlu Hüseynin dərgahına,
Üz qoyan ecr almaq ümidindədir.
Niyyatım budur ki, təvaf etdiyimə görə,
Əməlimin cəzası behişt olmalıdır.
Əlbəttə, xəcalət çəkər əgər bir adam
Ondan soruşsa ki, başqa behişt haradır.
Hər bir ibadətdə İnsanın qərəzi.
Allaha yaxın olmaq şərəfinə nail olmaqdır.
Hər kəs o şahin qapısını təvaf etdi,
Bu müddəəni qəti bildiyinə görə,
Ürəyimdə belə bir qayğı oyanır ki,
Başqa ibadətin nə üçün qayığısını çəkir.

Ey qəzavü qədərin sənin razılığınla olan,
Və ey bütün işləri təqdir ilə uyuşan.
Könlün şəhid olmağına razılıq vermişdi,
Düşmənin qələbəsi o razılığın təsiri idi.
Yoxsa azğın düşmən haradan
Mustəfa övladı ilə vuruşa tab gətirərdi?
Düşmən fəsadın zühuru üzündən,
Hərçənd ki, özünü təsbit etmək üçün Allahı dandı.
Sənin möcüzünə bu yetər ki, indi ondan
Iz qalmamış, fəna örtüyünə bürünmüdüdür.
Sənin əlamətlərinin izləri,
Əbədi olaraq varlığın əlindədir.
Haqqın bütün məzhəblərində hamılıqla
Sənin qatilin Allahın lənətinə layiqdir.
Dünyada çox sinadiq,
Heç bir ürək bələdan uzaq deyil,
Sənin üçün könlü evi əzab-əziyyət,
Qəmlə dolu matəm daxmasından başqa bir şey deyil.
Hamının ağlayan gözünün bəbəyi
Sənin üçün əza saxlayıb qara geymiş.
Hamının göz bəbəyi matəmə bürünmüş,
Xalqın gözü başdan-başa yas saxlayır.
Dost səndən niyə gərək ümidsiz olsun,
Düşmənin də istəyi lütfünə şamil olur.
Füzulinin sənə işi düşübdür,
Onun çarəsini et, çox binəvadır.

Üzünün şamının havası canına od saldı,
Gizli yanğının hekayəsini dillərə saldı.
Şəkər dodağından tamahımı kəsmişdim, lakin
Sənin təbəssümün məni yenə də gümana saldı.
Qəza, ehtimal ki, həsəd üzündən mən ilə sənin
Bir yerdə olmağımızı istəmədi ki, hicranla ayırdı.
Sənin vüsalını istədiyim vaxt, fələk
Min bəla tikanını mən yazığın yoluna atdı.
Ah oxu atmaq üçün kaman kimi olmuş qəddimi,

Çərx sindirib gözellərin yolu üstə atdı.
Əgər o oxdan xəsarət görmək gumanı yox idi,
Onda nə üçün zorla bu yayı sindirdi?
Məndən bir iz qalmadı, çərx hər an,
Bu nişanəsiz torpağa min ox atdı.
Mənim bədənim səma kimi oxla dolmuş,
O oxlarla ki, hadisələrlə səma atdı.
Mənim gözümdə zəmanənin heç bir qadri qalmadı.
Onun üçün inayət gözünü məndən çəkdi.
Ey zalim fələk, bundan sonra mənə sarı
Zülm və ihanət oxu atmaq olmaz.
Ona görə ki, mənim başıma xeyirli kölgəsini
Zamanın sərvəri ədalətlı bayrağını saldı.
Afərin səma əzəmatlı o cənaba ki, hökm meydanına,
Şəninin yüksəkliyini hərtərəfli saldı.
Onun şəfəqqətinin xalqa yardım vədi var,
Onun rəhmlı olması ölkəyə əmin-amalıq işığı saldı.
Zəmanənin əlində zülm qılınçı və kövr xəncəri var idi,
Onun səlamətini görçək tez əlindən saldı.
Qəza dünya şadlıq evinin nəqşəsini çəkəndə,
Əsasını onun vüqar dağının daşından saldı.
Cəfər bəyin gülşəninin baharının cahü cəlalı
Ki, onun ədaləti dünyaya cənnət rövnəqi vermiş.
Ey rütbəsi yüksək olan, o sənsən ki, cahan xəzinədəri,
Şənin yolunun torpağına dənizin, qurunun məhsulunu tökmüş.
Ümuma şamil olan lütfünün neməti maşaş üçün
Bütün yoxsulların qarşısına süfrə açmış.
Şənin cəlalının düşməninin xanimanına
Həsədin yaxıcı ildirimi çaxan vaxtı od saldı.
Füzuli ixləs üzündən harada ki, bir an,
Şənin tərif incini söz meydanına saldı.

Gül geldi, yenə gülşəndə cənnət lətafəti var,
Yer tər otdan səma rəngi almışdır.
Axar su çəməndə əyri-üyrü bir yol salmış,
Çəmənlə su səma ilə kəhkəşana bənzəyir.

Lalənin yarpağından bir ləhzə qətrə-qətrə şəh damır,
Gülüzlü məhbublar kimi lalənin dür saçan ləli var.
Su güzgü kimi qönçənin əksini fidandan almış,
Gülbədənli gözəllor kimi suyun dilbər şəkli var.
Bilmirəm səba hər an gülün qulağına nə deyir,
Görünür yazıq bülbüldən peyğamı var.
Səba bülbülin peyğamını gülə çatdırır, lakin,
Faydası yoxdur, gülün qulağın şəhin cəvahiri ağırlaşdırır.
Bülbül gülə öz niyazını deyir, bilmirəm
Ki, məzaci incələrə könül dərdini söyləməyə dili var.
Gözəllik istintaqı gülü özündən çıxarmış,
Haradan bilir ki, bülbülin dadü fəryadı nə üçündür?
Gülün qüruruna bax, bülbülin sərrini yaxşı bilir,
Bilir ki, pislik etməyənin ömrü əbədi olar.
Hava qönçədən fidanın qoluna bir tilsim bağladı
Ki, o tilsim onu hər bəladan qorusun.
Baharın guya təşrif götirməsi xəbəri geldi ki, qönçədən,
Xoş gəldin demək üçün fidan yüz ağız açdı.
Bağın içində gecələr suyun axması yersiz deyil,
Gülün gözəllik mətənini qorumaq üçün keşik çəkir.
Gülşənə sarı belə getmə, qənimət bil ki,
Könlün hər bir cəvahiri istəsə, bu karvanın var.
Buludun avazından qafıl olma, sözə qulaq as,
Qafillər üçün dilində nəsihət sözü var.
Çəməndə fidan güldən başına qalxan çəkdi,
Elə bildi ki, göy qurşağının yayında bir ox var.
Suyun səsi hər ləhzə haray çəkib, quşlara deyir,
Bismillah, hər kəsin gülüstən meyli var, gəlsin.
Firidun, ya Cəmşidin aləmdə cürbəcür bəzəklərdən,
Şad olan könülləri indi bağvanda var.
Fələk gizli saxladığı lütfü qönçə kimi aşkara çıxartdı,
Gizləməkdən usandı, haçanadək gizləsin.
Mülkü bəzəməkdə və aləmi parlatmaqdə gül fəslinin mütləqa,
İş bilən əmirinin gözel tədbirinin xasiyyətləri var.
Afərin o rəyi mübarək, səma rütbəli, mələk şanlıya
Ki, hər bir ucadan şanı yüksəkdir.
Əsrin yeganəsi, misilsiz Cəfər bəy ki, xilqətdə,

Zamanın bütün fəndlərindən şərəfi ucadır.
Calalı himmətinin ucalığından istəsə torpağı,
Burulğan kimi fələyin başına qaldırar.
Daş, astanasında qalmaqla cəvahir olar,
Mədənin hər bir feyzini astanasında tapmaq olar.
Ədalətdəndir ki, Süleymanın abad mülkündə,
Cəlalının istiqqlalı ilə Ənuşirəvan təxti var.
Sədaqətdəndir ki, iqbalının ovlayan minqarı,
Övliya bürcünün qartalları kimi yuva birləri var.
Ey ədalətli, fikri parlaq, saf qəlbli sərdar
Ki, sifətlərinin dənizinin ölçülməz dalğaları var.
Zəmanə sənin vəsfini söyləməyə dodağını açmir,
Yəni məşhur olan bir mətləbi söyləməyə lüzum yoxdur.
Dünyada olan bütün xalqdan tərif sənə layiqdir çünki,
Dünyada hər kəsin hər bir fəziləti varsa, o səndə var.
Biliyi olan hər kəs bilir ki, sən
İncə ağılda hər bir incə ağıllıdan üstünsən.
Mələk İnsən surətində olmur, lakin hər kəs,
Yəqin ki, sənin şənində bu gümandadır.
Allah şahiddir ki, Füzuli səndən uzaq olan müddətdə,
Elmdən, bılıkdən məhrum, cismü canı məlala düçar
olmuşdur.
Get-gəl etmədən həmişə bir yerdə sakındır, lakin,
Ayağının torpağı yadı ilə daim göz yaşı axıdır.
Çarə aramaq üçün nə bir həmdərd tapır,
Nə də sırrını söyləmək üçün mehriban həmdəmi var.
Nə yoxsullar silkində özünə yer tapa bilir,
Nə də məqam və rütbə sahibləri yanında yeri var.
Yoxsulluq içində gah Ruma getmək əzmində olur,
Gah da ehtiyacdən Hindistana yola düşmək xəyalında olur.
Özünün yaxşılaşması yolunu itirib, indi bilmir
Ki, öz balına necə çatsın, özünü necə dolandırsın.
Bu qədər qəm kədərlə necə xatiri şad olsun
Ki, sənin məhəbbət naxışın can səhifəsindədir.
Bu iqbalın yardımı ilə yüz dərdə dərman olur,
Çünki gahdan o astananın torpağını öpməyə əl tapır.
İlahi, güldən, nəsrindən, sünbüldən iz qaldıqca,

İlahi, dünyada baharın adı-sanı durduqca,
Dünyanın sevinc bəxş edən gülzарını çəmən bəzədikcə,
Dövlətinin baharı xəzan vahiməsindən iraq ola.

Ey Kərbəla möhnətsərəsi sakini, səlam!
Ey Kərbəla möhtacı və giriftarı, səlam!
Ey Kərbəlanın hər bəlasına dözən, səlam!
Ey Kərbəlanın hər bəlasına düçər olan, səlam!
Ey Kərbəlanın tikəni sənə cəfa qlincə olan, səlam!
Ey Kərbəlanın cəfa tiği ilə öldürülmüş, səlam!
Ey daimi göz yaşı və ürək ahına düçər olan, səlam!
Ey Kərbəlanın abü havasının xəstəsi, səlam!
Ey qəm gülzərinin açılmayan qönçəsi, səlam!
Qəmdən Kərbəla zindanında ürəyi sıxıntıda qalmış,
Səlam, ey Kərbəlada yer edib, öz feyzi ilə
Məhəbbət əhlinin könlündə Kərbəlaya yer etmiş.
Səlam, ey hər diyarın dirilərinin türbən yanındakı
Ölülərin halına həsəd apardıqları Kərbəla!
Ey Kərbəla şəhidi, sənin türbəni təvaf etmək üçün,
Kərbəlanın qəm artıran fəzasını seyr etməyə rəğbət etdim.
Sənin qəm-qüssəni yad etdim, qəm-qüssədən,
Kərbəlanın fəzasi ürəyimdə dar göründü.
Kərbəlada qəza gözümün bəbəyindən qan axıtdı,
Deyəsən əzəldən Kərbəlanın istəyi belədir.
Kərbəlada hər kəs gözündən ürək qanı axıtmasa,
Kərbəla macərasından, deməli, agah olmamışdır.
Fələk Kərbəla torpağını sənin qanınla yoğurdu,
O palçıqdan Kərbəla üçün niyaz istənildi.
Yeri vardır ki, əgər iyələsələr qan iyi gəlsin,
Dünya durduqca Kərbəla binasından.
Sərvərim, qana bulaşmış dodaqlarını yad etməklə,
İşim, Kərbəla göyərtisi kim qan udmaqdır.
Mənə bu yetər ki, ölsəm, son mənzilim,
Kərbəlanın ruh verən, könül açan pak torpağı olsun.
Kərbəla sənin ehsan süfrəndir, fələk hər an,
Bütün aləmə Kərbəla sədasını yetirir.

Gələn hər bir kəs öz səyi və istedadına görə,
Kərbəla ehsanı dənizindən pay alır.
Əlimizdə olan təsbeh deyil, bəlkə,
Kərbəlanın dəyəri bəlli olmayan incilərindən neçə danədir.
Ey Kərbəla şəhidi, inayətini məndən azaltma,
Çünki sən Kərbəla şahısan, mən isə Kərbəla dilənçisi,
Ürəyimdə bir dərdim var, günahı batmaq qorxusundan,
Kərbəla şəfa ocağından bir şərbət istəyirəm.
Müddətdir ki, Füzulinin məkanı Kərbəladır,
Kərbəladan başqa onun başqa yerə meyli yoxdur.
Ümid edirəm əbədi olaraq heç vaxt
Arzular Kəbəsi olan Kərbəladan üz döndərməyəm,
Səyi-Mərvə kimi Allahın lütfü əcrlər verər,
Bizim səfali Kərbəla torpağındakı səyimizə.

Vəfasız dünyanın dərdini çəkən bizlərik,
Dərdə adət edib, dərmana möhtac deyilik.
Heç vaxt ürəyimizin dərdini söyləməmişik,
Şəfa nüsxəsini harada gördük pozduq.
Zəmanənin adamlarından əsla vəfa görmədik,
Vəfa arzusu ilə özümüzə yüz cəfa etdik.
Bütün aləmdən başqa yer deyil, tənəhalığı seçmişəm,
Bu tənəhalıqla özümlə də aşına olmamışam.
Biz o fırqəyik ki, çərxin mədəri daim,
Aramızda təfriqə salmışdır.
Kirpiyimizdən hər an hər yana sel axıdırıq, lakin,
Məcranı ifşa etməkdə ağzımız şam kimi qapalıdır.
Biz o pərişan dəstəyik ki, hübab kimi,
Heç yerdə toplanmamız baş tutmamışdır.
Harada ki, bir arzu evi tikdik,
Hadisələr burulğanı onu bada verdi.
Fələyin dövründən məhəbbət rəsmi umduq, lakin,
O güzgüdə istəyimizin tərsindən başqa bir şey görmədik.
Bu çevrədə pərgar kimi çox qaçıq,
Məqamımızın yüksəkliyi üçün ayağımızı baş elədik.
Lakin yolumuzun sonunda yenə də

Əvvəldə olduğumuz məqama gəlib çatdıq.
Bizik ki, yağışın damcısı kimi torpaqdan
Bir ömür kəsb havanın ardınca getmişik.
Əvvəl ülvi aləmin seyrinə üz tutmuşuq,
Axırda öz alçaq təbiətimizin ardınca getmişik.
Bizik vücud güzgüsündən təsvir kimi,
Özündən xəbəri olmayan tərs düşmüş İnsan surəti kimi,
Nə fəsaddan agahıq, nə də varlığın halını bilirik.
Nə fəna qəmini çəkirik, nə də yaşamaq qayğısına qalırıq.
Baqi qalmaq keyfiyyəti ulu tanrıya məxsusdur,
Bizim varlığımız belə bir rütbəyə ucalı bilməz.
Yaranmışlarda fənaya uğrayan vücuddur,
Bizdə hanı o vücud ki, fənaya qabil olsun?
O mən deyiləm ki, məndən xalqın qulağına çatır,
Hər nəfəsdə min şənlik artıran səs.
Lakin elə deyiləm ki, dərdin məzaqını tanıyam,
Məndə də o səsin zövqünün arzusu var.
Küfr üzündən mənasız surət mənim üçün həmişə,
Riya bütxanəsinin bəzəyi kimi olmuşdur.
Xalq məni məzəmmət edir, mən əhvalımı bilmirəm,
Könlümün əda etmək yolunu heyranlıq bağlamışdır.
Xalqın tənəsi tədbiri nəhayət öz işini gördü,
Indi məni bu gənə salmışdır.
Öz varlıq libasını oda yaxdim, lakin hələ də,
Ətəyim fələyin əsarət əlindən qurtarmayıb.
Dövranın əlindən işimə ipək sapı kimi,
Yüz düyüñ düşmüs, açarım yoxdur.
Lakin ümid var ki, səhərin fəcri kimi,
Bu düyüñü Murtaza məhəbbəti əsəri açsin.
Bir şah ki, onun adını çəkməyincə,
Qönçə düyüñünü açmaq səba yelinə müyəssər olmaz.
Bir şah ki, onun iradəsi olmasa, müşkül ki,
Fələk qara örtüyüñü səhərin üzündən çəksin.
Bir şah ki, onun kərəm fidanı fəqr əhlinə,
Hər an hər yarpaqdan yüz pay bağışlamış.
Baxışı daşa cəvahir qiyməti bağışlamış,
Kərəmi yoxsulluğa dövlət paltarı geydirmiş.

Vilayət təxtinin şahənşahı, haqqın vəlisi,
Din sultani, tanınmış imam, övliya şahı.
Nəbi şəriətini küfr yolundan təmizləyən əsl,
Peyğəmbərimizin ənbiyaya üstünlüyüనü göstərən əsas.
Onun pak zatı Kəbə sədəfini inci ilə doldurmuş,
Onun torpağının feyzi yeri göydən şərəfli etmiş.
Mustəfanın mübarək merac gecəsinin şərhi,
Ümumi kəramətinin nüsxəsindən bir siyahədir.
Kərbəla səhrasının qanla ygogrulmuş torpağı
Atəş kimi yanana laləzərinin bağçasıdır.
Onun məzarının ziyarəti istəyi sayəsində Nəcəfin qumları,
Xalqın gözündə səmasından bir toplunun başına
Bir zərrə məhəbbət günəşindən işiq saçsa,
Misal üçün hüma kölgəsi ona hayıl olsa,
Bəxtsizlik nişanəsi olar.
Onun Kəbəsinin dərgahı hacət qapısıdır,
Orada hacəti söyləməyə ehtiyac yoxdur.
Ey dərgahı xalqın ehtiyacını ödəyən
Və ey qapısından hamının ehtiyacı alınan
Qeyb örtüyündə gizlənmiş hər bir hikmətin
Rəyinlə üzündən gizlənmə örtüsünü götürdün.
Bir hadisənin baş verməsi üçün əgər,
Qəza könlündə min ildən bəri qəsd düyünlənmişsə,
Sənin parlaq rəyin ona razılıq verməsə,
Mümkün deyil ki, baş tuta bilsin.
Adəm ki, yaranışında ondan haqqın əmrinə və
İtaətinə tabe olmaqdan başqa bir şey istənilmirdi,
İşin əvvəlində sənin kimi bir imamı yox idi,
Ona görə itaəti xəta şübhəsindən xali deyildi.
Indi sənin arxanda bir ömürdür ki, Nəcəfdə
Hədərə verdiyi itaətlərinin qəzasını qılır.
Sənin qılincin elə bir seyqəldir ki, hər vaxt,
Şəriət aynasının şirk pasını silmişdir.
Sənin hökmünə baş əymək dinə tabe olmaqdır,
Sənin fərmanından boyun qaçırmak küfrə yuvarlanmaqdır.
Hər kəsin dünya və aqibət işlərinə,
Azca meyli olsa, həqiqətdə gədadır.

Iki dünyada səndə olan gözütoxluqdan,
Məlum oldu ki, səndən başqa padşah yoxdur.
Bir qoşunun öündə sənin kimi bir çraq olduqda,
Əlbəttə, qələbə kölgə kimi ardınca gələr.
Hər bayraqın altında sənin kimi pak nur olsa,
Günəşə və Aya bayraqın kölgəsini salar.
Kimdən qorxusu olar o adamın ki, könlüñə,
Sənin məhəbbətinin davamlı ipinin ucu bağlana.
Ya Murtəza, bizim səndən başqa pənahımız yoxdur,
Harada olsaq ümidişimiz və pənahımız sənsən.
Səndən başqasına əsla etibar etmərik,
Heç vaxt səndən başqasına pənah aparmarıq.
Sənə olan sevgimizə arxalanıb mükafat umuruq.
O gün ki, Allah yaxşı əmələ cəza verəcək.
Yüz ümidi öz əməlimizə söykənirik,
Çünki sənin astanan daşı bizə mütəkkədir.
Biz üzümüzü sənin dərgahının qızıl məcərinə, sanki,
Saman kimi kəhrəba dərgahının torpağına qoyduq,
O torpağı dəyərləndirib qızılı tutduq.
Hərçənd ki, cavallığımızı qulluğunda keçirdik,
Bu qədər qulluqla kifayətlənməyimiz yetərli deyil.
Yaxşısı budur ki, qocalığımızda əyilmiş qəddimizi,
Sınıq sümüyümüzü həsir kimi dərgahına salaq.
Sakin olmaq niyyəti ilə dərgahına
Əyilmiş qamətimizlə başqa bir tağ gətiririk.
Ya Murtəza, biçərə Füzuli yalqızdır,
Yar-yoldaşından əlaqəsini kəsmişdir.
O düz yolla gedən müxtəlif kütlə arasında,
Üstüvə xətti kimi heç kəsə mayıl deyil.
Lütfünү onun halına şamil etmək çağıdır,
O dərdməndi bu bələdan qurtarasan.
O, səni mədh edən şəkər yeyən tutidir,
O hara, qarqa-quzğunla müsahib olmaq hara.
O, qüds çəməninin qüds bağının bülbülüdür,
O hara, belə bir qara türkün əsarəti hara.
Neçə məkrli ipi sehr üzündən firon,
Haçanadək onun gözündə əjdaha edəcək?

Yədi-beyzanı qoltuğundan çıxarmaq çağıdır,
Sehr edənlərin mərəkəsinə əsanı atasan.
Musa möcüzünə rəğbət etmirlər,
Bu həyasız qövm buzova tapınırlar.
Kafirləri darmadağın etmək qərarına gəlmək vaxtıdır,
Qılınçı siyirib hərb etmək niyyətində olasan.
Din yolunda səndə olan adət üzrə.
Gözəl səyinlə haqqı nahaqdan ayırasan.
Onda ürəyimcə fəsahətin gözəllik bağında,
Tuti təbim söz qoşar.
O günü görməyim ki, təvəqqe üzündən,
Ali-Əlidən başqasına mədh söyləyim.
Ömrümdə Əli və onun övladından başqasına,
Hər bir mədh yazmışsما, İlahi tövbə edirəm.
Fələk möhnət və qəm cəvahirinin xəzinəsidir,
O xəzinənin açarı məhərrəmin hilalıdır.
Qürrəli məhərrəm ayında şənlik axtarma,
Çünki bu şəhrin (ayın) şadlıq və sevinc malı azdır.
Bəlaya təslim olmaq hər adamın hünəri deyil,
Bu davranışın Peyğəmbər əhli-beytinə məxsusdur.
Ali-Rəsula azar verməyə səhl baxma, bu fəsad
Fələyin İnsana tənəssinin əsas məqsədidir.
Ey kövr rəftarlı fələk, elə bir şahın düşməni oldun ki,
Onun dostluğundan sənin binan möhkəmdir.
Ey fələk, Nəbi övladının aradan getməsi asan iş deyil,
O, Allahın hökmü misalına üzük qaşının naxışıdır.
Aləmin ətəyinin qəm əlində qalması yersiz deyil,
Nəbi Əhli-Beytinin əziyyət çəkməsi aləmin işidir.
Əgər aləmin islama məhəbbəti olsayıdı,
Əhli-Beyt ətəyini heç vəchlə buraxmazdı.
O gün ki, çərx bəla binasının tərhini tökdü,
Bəla daşını Kərbəla şahının yoluna atdı.
Dövranın Zəhra ürəyindən başqa nişanəsi yox idi,
Hər bəla oxu ki, qəza yayından buraxıldı.
Ruzgar hər bir cəfa odu alışdirdiqda,
Şam kimi Ali-əba ürəyinə tuşladı.
Nə yazılıq ki, şəriətin dünyaya nur saçan günəşini

Çərxi-fələk kölgə kimi fəna torpağına saldı.
Bir sərv ki, kölgəsi islamın pənahı idi,
Müxalif havanın tərsliyindən yerə sərildi.
Ey burlağan, fəloyin başına torpaq ələ,
Ey bulud, Ayın, Günəşin işğini söndür.
Bu əzada mindən çox göz dür saçır,
Hüseyn üçün ağlayan bizim gözümüzdür.
Kərbəla torpağına baxmaqla bizim gözümüzdən
Hər baxışda tutiyanın tökdüyündən çox yaşı axır.
Dirilik bulağından gözün çəkdiyi su,
Kərbəla çölünün susuzları üçündür.
O göz torpaq altında çürüyüb dağılmamasın ki,
Mustəfa övladının qəmində yaşı axıdır.
Günəş Şahi-Şəhidə yardım etmədi,
Qüssədən öz qılincini daşa çalsa rəvadır.
Şam əhlinin dəf olunmasında Əhli-Beytə yar olmadı,
Sübħün Ali-Nəbi məhəbbətindən dəm vurması yalandır.
Hüseynin matəmi yalnız bu dünyada deyil,
Bundan artıq matəm və müsibət o dünyadadır.
Bu gün Nəbinin pak ruhu onun matəmini saxlayır,
Behiştin qəsri onun matəm sarayıdır.
Bu gün Peyğəmbər övladının matəm günüdür,
Bu gün Heydər övladının öldürülən günüdür.
Yüz bəla və möhnət çıçeyinin açıldığı gündür,
Zəhrayi-əzhər üzünün cizildiği gündür.
Peyğəmbər bağının yarpaqtökən günləridir,
Pak şəriətin gülşəninin xəzan mövsimidir.
Bu gün şahidlər şahının Kərbəlada əhvalı,
Ruzgarın cövründən pərişan və solğundur.
Gah düşmən qoşununun müharibə qəmində,
Gah da arvad-uşaq və bacının qeydində.
Gah cigərinin parası hicrində ürəyi qan olmuş,
Gah da qardaş qanı ilə saçını qızartmışdır.
Ey qan saçılan gözüm, onun üçün ağlayıram,
Qardaşlıq məqamıdır, mənə yardım et.
Ey gözüm, Kərbəla vaqıəsi günü gəlib çatdı,
Dərd əhlinə bəla nazil olmaq vaxtı çatdı.

Aləm könül ahının tüstüsündən qara geyindi,
Yəni ağla ki, əza günü gəlib çatdı.
Ey könül ahını fələyin qulağına çatdır,
O zülm ki, Yeziddən Ali-əbaya yetdi.
Şəhidlər şahının qəmindən yenə də göz yaşıımız
Yer üzünü tutub, səma səthinə çatdı.
Kərbəla səhrasının susuzlarının yadi ilə,
Göz yaşıımızın nəmi balığın olduğu yerə çatdı.
Küfr əhlinin cövründən nalələr etdik,
Belə ki, səsimiz göydə, Məsihaya çatdı.
Yerin badəsi qəm-qüssə zəhri ilə doldu,
Hamının könül işşosinə cəfa daşı dəydi.
Az adam olar ki, bu əhvala az ağlasın,
Allahın rəhmətini fövt etməklə özünə zülm etsin.
Qəm Kərbəla şənində gəlmış bir ayətdir,
Kərbəla eyvanının qaməti qəmdən ikiqatdır.
Kərbəla səhrası qumları xəttinin məzmunu,
Əhli-Beytin susuzluğununu bəyan etməkdən başqa bir şey deyil.
Ey könül, göz yaşı ilə Kərbəlaya sarı get,
Kərbəla sakinlərinin əhvalını sor.
Haşimi süvariləri hara getdilər,
Kərbəla meydani sahəsi nə üçün boşdur?
Səhradan Hüseynin çadırını kim yığdı,
Kərbəla sultanının orduzu haçan köçdü?
Fərat suyu əsla hayan durmadı,
O gün ki, Kərbəlanın yaxasını qəm ələ keçirdi.
O günahım üzründəndir ki, daim
Kərbəla ətəyinə niyaz kefi vurur.
Hər vaxt istədim Kərbəlanı vəsf edəm,
Ağlamaq onun bir cüzvünü əda etməyə qoymadı.
Ey könül, Ali-Əlinin məhəbbətilə güvən,
Hər vaxt Yezidə lənəti şüar elə.
Mənim işim ixtiyarsız olaraq Yezidə lənət deməkdir,
Sən də bütün işlərdən bunu özünə peşə et.
Şümrə, Ənəsə, Şəysə müxalifət oxu vur,
Bədbəxt Übeydin pis gününü istə.
Düşmənə lənət oxumağın vacib olması sözsüzdür,

Kimsədən gizlənmə, onu aşkar et.
Ey müddəi, Murtəza yolunun xilafina getmə,
Zülfüqar şahının qılıncından həzər et.
Ya rəbb, xəstə Füzulini Ali-əba mədhində
Daim etibar dairəsinin qütbü et.
Ya rəbb, Ali-Əlinin bəqasını davam etdir,
Ali-Əlinin bədxahını zəlil et.

Bağdad yeddi ölkə toplusunun bəzəyidir,
Çünki yeddi sərvərin şahlıq təxtidir.
Qəsrinin sahəsi yeddi şamla işıqlanmışdır,
Pak türbəsi yeddi gülüstanla ətirlənmişdir.
Yeddi gülün gülzarı yeddi cəvahirin sədəfidir,
Yeddi mədənin məkanı, yeddi ulduzun səmasıdır,
Yəni, yeddi pak imamın yeridir.
Birinci, o şah ki, fələyin atı ona ram olmuş,
Onun səyinin şərəfi ilə din güclənmişdir.
Fələyin qəddi ona hörmət üçün ikiqat olmuş,
Məqamının yüksəkliyi aləmə bəllidir.
Onun adı Ələm, Əliyyi-Aliyi-Əladır,
Keyvan onun qulamının qulamıdır.
Cövlangahı sayır səyyarədən üstündür.
Ikinci qütb Hüseyni-Əli, şahi-Kərbəladır,
O düz yol gedən ki, hər bəlaya dözdü.
Bəla ona qulluq etmək kəmərini bağlayınca
Onun qəbul etməsilə hər yerdə etibar qazandı.
Qəzavü qədərdən bəla ona qismət olduqda,
Bəlaya təslim olmaq səadəti sayəsində,
Dərgahının alçaq qulamı Sədi-Əkbərdir.
Üçüncü ay elə bir şahdır ki, dərgahına səcdə etmək,
Min bəhrənin əldə edilməsi sərmayəsidir.
Musiyi-Kazım, o din şahı ki, öz kəməli ilə
Xalqın üzünə daim lütf qapısı açırdı.
Əsla qəhr etməyi yox idi, qəhrə lüzum yox idi.
O ki varlıq məbdəindən şərri uzaq etmək üçün

Mərrix niyabotində qılinc vurandır.
Dördüncüsü Məhəmməd Təqi, o din başçısı ki,
Doğru adamların düzgün yolunun rəhbəridir.
Onun yolunda fələklər üz yera sürtmüş,
Hər səhər dördüncü göydən könül sevgisi ilə.
Günəş alnını onun dərgahına sürtür,
Onun işi budur, bundan başqa bir səbəb yoxdur ki,
Hökuməti batıdan doğuya qədərdir.
Beşinci məsum Əli hadidir ki, əzəldən,
“Ləm-yəzəl” iqbal ayəsi onun şənindədir.
Zati hər zəlalət və zillətdən pakdır,
Zəhranın o ən yaxşı nəvəsi ki, misal üçün
Əğər Zöhrəyə xətayi-ləhvən nöqsan çatsa,
Bu şərəf rütbəsi var ki, Zöhrəyə əvəz,
Dərgahının ən alçaq kənizi yetər.
Izzət və cəlal şəbistanı çırağı olan altıncı şam,
Mələk heşmətlə, ərş məqamlı şahənşah,
Sədaqət sahiblərinin həqiqətlərə yol göstərəni,
Böyükdən kiçiyədək Allahın mərhəmətinə vasitə olan,
Zəmanə iftixarı, Əskəri, o dinpənah şah
Ki, rütbəsi Günəşin səhifəsi və Ayın lövhəsinə
Ütarid qələmi ilə vəsfləri yazılmışdır.
Yeddincisi izzət və ehtiram bağının gülü
Ki, dövrənin dairəsi onun üçün qiyam etmişdir.
İmamların sonucusu, fələyin qütbü, xalqın qibləsi,
Din sultani Məhəmməd Mehdi ki, böyük-kiçik
Səhər-axşam onu görmək intizarındadır.
Ayın dövrü onu görməkla başa çatar,
Onun sübhü məhsər gününün səhəridir.
Həqiqətdə bu yeddi sərvərin yumnündən,
Bağdadla Hicaz arasında fərq qalmayıb.
Bağdadlıların fitnədən qorxusu yoxdur,
Bələni dəf etmək üçün yeddi çarə edəni var.
Bu yeddi arxa ilə yeddi ölkədən ehticələri yoxdur.
Allaha şükür ki, Füzulinin üzünə açılmış,
Bu torpaqdan hər bir qapı ki, fələk o qapının torpağıdır.

Yenə Məhərrəm oldu, şad könlümə qəm gəldi,
Təzə Ayın yayından ürəyimə qəm oxu sancıldı.
Kərbəla mələklərin ahu naləsi ilə doldu,
Matəm səsi bütün aləmin qulağına çatdı.
Məhərrəm şənlik xəzinəsi qapısına hilaldan qıfil vurdu,
İşiqlı gün getdi, aləm qara geyindi.
Qurban bayramının şənlik paltarını Məhərrəm nillədi,
Şadlıq mövsimi başa çatdı, matəm növbəsi geldi.
Kərbəla macərasını az tutma, əzəldən
Bunun üçün idi ki, mələkdən Adəmə bir tənə çatdı.
Kərbəla bustanında qəm göyərtisi təzələndi,
Qaliba o göyərtiyə matəmli gözdən su çatdı.
Könül əgər gözdən yaş axıtməq istəsə, vaxtidır,
Göz əgər istəsə ürək qanı töksün, dəmi çatdı.
Bu qəmin məni zar ağlatmaq vaxtı çatdı,
Kirpiklərimin tikani cigər qanından gül açdı.
O gün günümüz ürək tüstüsü ilə matəm gecəsi oldu.
O gün gəldi ki, ürəyimizdə qəm nəsimi əssin,
Zəmanə gözəlinin şənlik zülfü pərişan olsun.
O gün gəldi ki, Kərbəla susuzları
Yaşlı gözdən axar su taləb etsinlər.
Bu nə zülmdür, ey fələk ki, qəmlə söndürmüsən
Qədr gecəsinin şamını ki, şamlıları sevindirəsən.
Rəsul övladını öldürmək qəsdi asan iş deyil,
Bu işdə qəzanın da dəxaləti bəid deyil.
Yaranmışların ən pisi gərək olsun ki, on günlük kam
almaq üçün,
O dünyanın zəlili, bu aləmin rüsvası olsun.
Hər bir pis işdən pisi Kərbəla Şəhidini qətl etməkdir,
Onun qatili Allahın ən pis bəndəsidir.
Zalim fələk din mülkündə bir rəxnə salmışdır,
Din mülkünün günəşini yerə salmışdır.
Ali-Əli ürəyinə düşmən oxlarının vurulması
Şəriətin ipinə düyünlər salmışdır.
Kərbəla çölünün qumu bəla oxuna tuş gəldi,
Ona görə qalxan kimi üzü qırışıbdır.

Məzlumların qanını necə tökməsin ki, qum süfrəsini
Səma Kərbəlada bu iş üçün döşəmişdir.
Kərbəlada hər yanda yanalar qəndil deyil,
Həzin ürəklərə qəm ildirimi od salmışdır.
Kərbəla torpağında axar qum naxış salmış,
Ya da onun torpağı acığından alnına qırış salmış.
Hər tərəfdə burlağandır, ya da hər tərəfdən Kərbəla
Uca göylərə tənə oxları atmışdır.
Günəşin gözünə ah mili çəkmək gərək,
Çünki bu əhvali görür və Ay kimi azalmır.
Ey fələk Zöhrayı-Əzəzə ürəyini qan etmişən,
Peyğəmbər övladının naħaq qanına qəsd etmişən.
Ey Səma, naqis seyrindən razı deyiləm,
Öz zülmünü Peyğəmbər övladına göstərmisən.
Ey utanmaz fələk, etdiyindən utan,
Parlaq günəş bulağını bulandırmışan.
Ey zalim dövran, hər an sənin əlindən necə nalə etməyim,
Hüseynə və onun övladına hədsiz zülm etmişən.
Ey Kərbəla, sənin qumlarının naxışları əbəs deyil,
Öz ürəyinin əhvalının surətini çəkmisən.
Ey səba, Kərbəla kimi başqa qəmxanə harada var,
Yeddi ölkəni seyr edən səndən soruşuram.
Kərbəla çölünün qövqası qiyamətdən əskik deyil,
Kərbəla macərasının heç bir sonu yoxdur.
Ah o gündən ki, dövranın zülm etməkdən başqa işi yox idi,
Kərbəla şahı qəmli idi, qəmküsəri yox idi.
Məzlumlar şahı təzə Ay kimi şəfəqdə
Qana qərq olurdu, nəfəs almaq üçün yarı yox idi.
Hər ləhzə gözündə yaş seli və ürəyində ah şimşəyi,
Hər yana dönündü yardımçısı yox idi.
Zülm nəsimindən hər an yüz qəm gülü açırdı,
Kərbəla çölünün düşmən oxundan başqa tikəni yox idi.
Ah o çağdan ki, Kərbəla şahı kimsəsiz idi,
Nalə və fəryaddan başqa həmdəmi və munisi yox idi.
Kərbəla torpağının ətrafında qan dəryası dalgalanırdı,
O torpağın nöqtəsinin burulğandan başqa pərgarı yox idi.
Şahi- şəhidin ürək qəmindən heç kəs agah deyildi,

Ümid evi viran idi, memarı yox idi.
Onun ağrısı yarın hicranı və əğyarın möhnətindən idi,
Dost-düşməndən ona yetən əziyyət idi.
Hər yana Kərbəlanın axar qumu axır,
Ya fələk Kərbəla arasında başı aşağı dolanır.
Kərbəla haşimi Rəsulun övladı xəzinəsidir,
Kərbəlanın şəni nə qədər desələr, ondan üstündür.
Kərbəla torpağını fələk o qədər ki, başına tökür,
Yavaş-yavaş Kərbəlanın məkanə Ərş olacaqdır.
Dostlara Kərbəla dastanını söyləmək üçün.
Bulud ağlayır, məgər məzлumlardan danışıldı,
Kərbəla bostanının göyortilərinin dilindən?
Hər zaman din baharının güllərinin yadi ilə mənim
Ürəyimə Kərbəlada olduğu kimi hər bir qəm tikani batır.
Öz qan axıdan gözlerimin quluyam ki, İnsanlıqdan,
Kərbəla susuzlarının yadi ilə su axıdır.
Kərbəla susuzları göz yaşı müştaqidirlər,
Ona görə ki, göz yaşını pak su görmüşlər.
Ey könül, şad ol, Murtəza nəqdi gəlib çatacaqdır,
Ədalət bağında mərhəmət küləyi əsəcəkdir.
Qayimi-Ali-əba gələcək və şirk əhlindən,
Ali-Mustəfa qanının intiqamını alacaqdır.
Təzvir rövnəqini onun qılınıcı sindiracaqdır,
Şübələr örtüyünnü onun qılınıcı sindiracaqdır.
Dünyada ədalət səsi və sədası yüksələcəkdir,
Bu yerdən zülm və haqsızlıq quzğunu uçacaqdır.
Alçaq şamlıların zülm şəmi təbah olacaq,
Qələbə və zəfər şərqində doğruçu səhər doğacaqdır.
Intizarda olan İmam xalqın başçısı olacaq,
Azğın düşmən fəna və məhv olmaq yolunu tutacaq.
Aləmin qulağı Füzulidən onun ədaləti pənahında,
Din düşmənlərinə aşkara lənət eşidəcək.
Nəhs Yezida və Ibni-Ziyada lənət olsun,
Hər kəs mömındır desin; çox olsun və az olmasın.

QƏZƏLLƏR

Gəl bəri, lütf eylə ey sərvi-güləndamim mənim,
Şol ləbi can pərvərindən verginən kamım mənim.

Səndən ayrı həqq bilir ey nazəninlər sərvəri,
Möhnətü qəmlə keçər, hər sübh ilə şamim mənim.

Düşməsin heç kimsə ya rəbb, mən kimi candan cüda,
Ya əzəldən, böylə yazılmış sərəncamım mənim.

Vermə ki, zahid mana qorxu, cəhənnəmdən saqın.
Cənnətimdir arizi, zülfüdürür damum mənim.

Keçməsin heç kimsənin miskin Füzuli tək günü,
Hər keçər qəmlə fəna dünyada əyyamım mənim.

Qalmışam qürbətdə heyran, zarü giryan, neyləyim?
Xəstəvü rəncürü bimarü pərişan neyləyim?

Olmuşam dərdə gıriftarü qəmindən ağlaram,
Çünki etməz bu fələk dərdimə dərman, neyləyim?

Gərçi dövran dolanır hər ləhzə çoxlar rəyinə,
Dönmədi hərgiz mənim rəyimcə dövran, neyləyim?

Ta ki, vəslindən cüda düşdüm dəmi xoş olmadım,
Eylədi hicran məni hər ləhzə giryan, neyləyim?

Bilmişəm sübhi-vüsəlin qədrini şami-firaq,
Leyk yandırdı məni dərdində hicran, neyləyim?

Gərçi pünhan eylədin mehrin Füzuli könlükə,
Könlümün şəhri qəmindən olsa viran, neyləyim?

Yolunda can verən kimi dərunumda əlamət bar,
Şəhidi-tiği-eşq olmağə könlümdə şəhadət bar.

Məni gəl öldürüb qurtar bəladən çünki ey xuni,
Nə səndə mərhəmət, nə məndə səbrü taqət bar.

Töküldü gözlərim yaşı, nəzər qılmadın ey məhru,
Düşübdür ulduzum, düşkün sitarəmdən nəhusət bar.

Əfəndim, padişahımsən, kimə varıb edəm şikva,
Mənə çox cövrü zülm etdin sənə səndən şikayət bar.

Gədayı-aləmin sultanü sultani gəda eylər
Şərabi-eşqi – dilbərdə, Füzuli, özgə halət bar.

Sübhdəm gülzar içində çaldı bülbül ərgənun:
Öyyuhəl-üşşaq qumu innəkum latüsməun¹.

Ərğəvan tutdu piyalə, nəstərən doldurdu cam.
Müträba, çal nəğməyi ya əyyühəl-müstəğfirun.²

Hər görənlər hüsmi-xəttün, oxudu səd afərin,
La bi-şəyin əhsənu illa qəlilən tüşkərun.³

Gözlərim sərxoş olanda badeyi- pürxun içər
Ziri-ləbdə çağırışır saqı Vəlahum yühzənun.⁴

Sən, Füzuli, yar yolunda can verirsən aqibət
Eşidənlər deyələr: “İnna ileyhi raciun”.⁵

¹ Tərcüməsi: Ey aşiqlər, qalxin siz onu duymursunuzmu?

² Tərcüməsi: Ey tövbə edənlər.

³ Tərcüməsi: Hər bir yaxşılığa az da olsa təşəkkür edərsiz.

⁴ Tərcüməsi: Onlar kədərlənməzlər

⁵ Tərcüməsi: Biz ona qayıdacağıq (Quran ayəsidir).

Bəndeyi-mömin olan çeşmi tərü giryən olur,
Çeşmi-giryən olmayan, əlbətə biiyman olur.

Vəsvəsə şeytan qoyub, ana ibadət eyləyən,
İncidir xəlqi-xudayı, aqibət Mərvan¹ olur.

Adını hacı qoyub Həccac² ondan yaxşıdır,
Bəhsilə həccə gedən çöllərdə sərgərdan olur.

Qaldı bir ümmidimiz Şahi-vilayət beytinə,
Göstərə bir doğru yol ol dəmdə ki, divan olur.

Nuhun sandığuna gəşt-i-təkapuymuş pənah,
Etiqad eylə, məbadə bir zaman tufan olur.

Ey Füzuli, bu cahanda etibarın qalmamış,
Düzədur yüz min imarət, axırı viran olur.

Nəvvavü saz ilə mey nuş edənlər dilrübələrdir,
Çəkən dərdü bəla bəzmi-qəm içərə binəvalərdir.

Pərişan etmə kakül, başın üçün, ey pəripeykər
Ki, hər bir kakülün tarində yüz min mübtəlalərdir.

Gəl, ey zahid, əgər əhli-yəqini görmək istərsən,
Özündən bigüman biganə olmuş aşinalərdir.

Keçib, dildarə yar olmaq dilərkən, müddəalərdən,
Səni yarından əğyar eyləyən bu müddəalərdir.

Cəfavü cövrü çox, dilbərlərin mehrü vəfası az,
Füzuli, çək əlin nə etmək olur bu bivəfalərdir.

¹ Mərvan-Bəni Üməyyə – xəlifələrdən biri.

² Həccacibni Yusif – qaniçən, zələm hökmədar.

MÜLƏMMƏLƏR

Qurbane xale ruyət ey şuxə-bərg susən,
Hüsnı-çenin nədidəm, xorşid, ya qəmərsən?

Əz hali biqəraran əfsus qafeli to,
Bər zəxm karsazı sədheyf bixəbərsən.

Pərvanəvar dovrət kərdəm ki, to biyayı,
Manəndi-şəm suzəm, məni qoyub gedərsən.

Qoftəm ke, yare-mən baş əz ruye-lotf fərmud,
Vallah xahəmət şod gər nazimi çəkərsən.

To hakimiyü soltan, mayim bəndəfərman,
Kəsra soxən nəbaşəd gər qanımı tökərsən.

Çəndan ke can bedadəm ta amədi bedəstəm,
Əknun çə çarə sazəm, mən aqlaram, gülərsən.

Yek buseyi əz on ləb kərdəm tələb be səd əcz,
Vallah xahəmət dad gər əlimi öpərsən.

Çun buse dad qofta: ey yar beşnov əz mən,
Vallah xahəmət koşt bir kimsəyə deyərsən.

Əz eşqi to Füzuli hər ruz zarü geryəd,
İmrəz ruze-lotfəst, gər əlimi dutarsən.

TƏRCÜMƏSİ

Ey süsən yarpağı, gözəl üzündəki xala qurban,
Belə gözəldik görməmişəm, günəşsən, ya aymışan?

Təəssüf ki, qərarsızların halından qafilsən,
Yaraya çarə etməkdə yüz heyf ki, xəbərsizsən.

Pərvanə kimi dövrəndə dolandım ki, gələsən,
Şam kimi yanırıam, məni qoyub gedirsen?

Dedim ki, mənim yarımlı ol, nəzakətlə buyurdu ki,
Vallah, əgər nazımı çəksən, olaram.

Sən hakim və sultansan, biz fərman quluyuq,
Qanımı da töksən heç kəsin sözü olmaz.

Nə qədər can verdim ki, səni ələ gətirim,
İndi nə çarə edim, mən ağlayıram, sən gülürsən.

O dodaqdan, yüz yalvarışla bir busə istədim,
Dedin, vallah, əlimi öpsən, verərəm.

Elə ki, busə verdi, dedi: – Ey yar, məndən eşit,
Bir kimsəyə desən, vallah, öldürərəm.

Füzuli sənin eşqində hər gün ağlayır.
Bu gün lütf gündür əgər əlimi tutsan.

Yek dəm biyavü benişin, ey bərge-ruye-susən,
Mimirəm əz bərayət, salub məni gedərsən.

Besyar can bedadəm, ta amədi bedəstəm,
Əknun çə çarə sazəm, mən ağlaram, gülərsən.

Ey mədəne-lətafət, ey gənci-hüsni-afət,
Canha fədaye-rahət, mən gəlmışəm, gedərsən.

To hakimiyü sultan, ma cümlə bəndəfərman,
Kəsra soxən nə başəd, gər qanımı tökərsən.

Dər eşqe to Füzuli hər ləhzə zarü giryən,
İn ruz ruze vəslət, gər əlimi tutarsən.

TƏRCÜMƏSİ

Ey üzü süsən yarpağı (yarım) bir dəm gəl otur,
Mən sənin uğrunda örürəm, sən məni buraxıb gedirsən.

Çox canlar verdim əlimə keçəsən deyə,
Şimdi nə çarə edim, mən ağlayırkən, sən gülürsən.

Ey gözəllik qaynağı və ey bəla gözəlliyyinin xəzinəsi,
Canlar yoluna fəda olsun, mən gəlmışkən sən gedirsən.

Sən hökmedici sultansan, biz hamımız buyruqçu qullarıq,
Əgər qanımı axıdırsansa da, kimsə bir söz söyləməz.

Füzuli sənin eşqinlə hər an inləməkdə, yanıq-yanıq
ağlamaqdadır,
Mənə yardım əlini uzadıb əlimdən tutduğun gün aşiqin
məşuqə qovuşduğu vəslət günüdür.

MÜSTƏZAD

Ey sərvi-səhi, sən gələli seyr ilə bağə,
Baş çəkmədi ər-ər,
Çox ali-nəsəblər özünü saldı əyağə,
Qul boldu sənubər.
Sünbüл özünü zülfünə bənzətdi nigarın
Bildi ki, xətadir,
Dağlarda bitər yüzü qara, başı aşağı,
Qayğulu, mükəddər.
Zülfün barıdan könlümə sevda yeli əsdi,
Reyhanmudi bilmən?
Hansı çəmənin qoxusudur gəldi dimağə,
Can oldu müəttər?
Sən tək pərinin mənzili viranə gərəkdir,
Ya çeşmələr üstü,
Könlüm kimi viranəvü gözümdü bulağə,
Qon ey pəri peykər!
Şol halun üçün zülfünə çoxlar dolaşıbdur,
Ancaq məni sanma.
Bir danə içün gör neçə quş düşdü duzağə,
Dam oldu müsəxxər.
Bir cami-şərab istədim, ey saqi, əlindən,
Sərxoşmudu bilmən?

Çeşmin məni öldürməgə yapışdı bıçağə,
Çəkdi mana xəncər.
Dünyadə Füzulinin gözü ağlayıb ötsə,
Yüzün həvəsindən,
Rəhmət yağışı torpağının üstünə yağə
Qəbri ola ənvər.

Çunkim gözümə gəlmədi hərgiz xəyali-xab,
Saqi, gətir piyaləvü, doldur şərabi-nab.

Fürsətdürür bu gecə gəlin, içəlim mey,
Şəmilə mütrübü mənү saqiye-müşk-nab.

Məmur dut nəşat ilə can məskənin müdəm,
Neçə-neçə bu dəhr edər xanələr xərab.

Zərraq zahidin içəlim qanını səbhə,
Məhrum sufinin qılalım bağrını kəbab.

Hərgiz zəmanə kimsəyi xoşnud qılmadı,
Hər fikr namüvafiqü hər fel nasəvab.

Zaye keçirmə fürsətini, ağla hər nəfəs,
Bu ömrü-nazənin çü bilirsən, qılır şitab.

Gəl ey hərif, şimdi nəsihət qəbul qıl,
Cövr eyləmə Füzuliyə hacət degil itab.

QİTƏ

Qəlbi nadan olur həmişə səyah,
Laləvəş gərçi ruyi əhmər olur.
Yüzü fəzl əhlinin riyazət ilə
Zəri-xalis misali əsfər olur.
Gər zəif olsa cismi danişmənd,
Ərəbi at, çünki lağər olur.

DÜBEYTİLƏR

Yovmüs-sual həzrətə ərz eyləyim, əgər,
Əltəfü mərhəmətlə qulundan cavab ala.
Dünya evinə qonduq, oturduq bir-iki gün,
Layiqmidir kərimə qonaqdan hesab ala?

Nükteyi-eşqi neçə surətilən
Əhli məna ilə təsrih etdik.
Kəsrəti-vəhdətə qıldıq təbdil,
Cümlədən üzləti tərcih etdik.

Lənət ol nadanə kim bir kimsədən bir kimsəyə,
Bir cığərgah olacaq söz nəql edə gərcək, yalan.
Çün xəbər həm sidqə, həm kizbə lubdur möhtəmil,
Ol sözü kəndi demiş olur o şəxsə bigüman.

Kəşf et niqabini, yeri-göyü münəvvər et,
Bu aləmi-ənasırı firdovsi-ənvər et.
Ver ləblərini cuşə götür hövzi-kosəri,
Ənbər saçını tök, bu cahanı müəttər et.

Ey qazi, sənə dəviçi yəzdən olacaqdır,
Məhşər ərəsatında ki, divan olacaqdır.

Həşr içərə “səcədtü” əməli çün bula məna,
Rüşvət rəqəmi naminə ünvan olacaqdır.

Dövründə yetimin ki, gözü yaşı rəvandır,
Bir gün səni qərq etməyə ümman olacaqdır.

Rüşvət gəmigin durmaz, iliklərin əmərsən,
Qarın yarlılıb bir gün ürək qan olacaqdır.

Bu sazı ki, sən pərdələr ardında çalarsan,
Sanma ki, anın nəğməsi pünhan olacaqdır.

MÜXƏMMƏS

Başə getməz gah mənimdir, gah dövran özgənin,
Mən fırıb aludi-vəsləm, əhdü peyman özgənin,
Sanma kim, təndə mənimdir, gördüğün can özgənin,
Atəşi-əşqi mənim canımda, canan özgənin,
Vəh mənim bağrımdürür büryan, mehman özgənin.

Bunca nuş etdim, əsər yox badeyi-gülfamda,
Badeyi-dövran mükərrər zəhr əzibdir camda,
Olmadım xali fəğandan sübhədə nə şamda,
Gecələr ta sübh olunca bir qaranqu damda,
Aqlamaq, yanmaq mənim, ol şəmi-suzan özgənin.

Bəs ki can verdim cahanda səy edüb canana mən,
Yetmədim canan vüsalinə, yetişdim canə mən.
Nisəy verdim hər mətai cəm edib dükkanə mən,
Nəqdimi təlana verdim, qalmışam viranə mən,
Bir füzuləm munda mən, bazarü dükkan özgənin.

Neyləyim, aram edib bir yerdə dil tutmaz nizam,
Aqibət ki, almadım fani cahandan intiqam.
Yaş töküb qumru kimi qəddin həvasılə müdam,
Gözlərim qan-yaş töküb əfəgan edər hər sübhü şam,
Sərv bir qeyrin kənarında, gülüstan özgənin.

Gərdisi görcək şəha qaşın çəmən yayı vücud,
Mahi-növ sandı, ona təzim edib qıldı sücud,
Neyləyim, dilbər bizi bir ləhzə qılmaz yadbud,
Ey Füzuli, dərdi-hicran canə həmdəmdir nə sud?
Can bədəndə mehmandır, dərdi-canan özgənin.

LÜĞƏT

A

- Ab* – su
Abi-heyvan – dirilik suyu
Abnus – qara rəngli bərk və qiymətli ağac
Abü tab – təravət, gözəllik, yaraşlıq
Ac – fil dişi; şirmayı
Agah – xəbərdar
Aləmara – aləmi bəzəyən
Aləmi-lahut – İlahiyyat aləmi, qeyb aləmi
Aləmtab – aləmi işıqlandırın
Ari – bəli; boş, çılpaq, məhrum, üryan, soyundurulmuş
Asar – əsərlər
Asi – günahkar, üsyan edən, itaət etməyən
Azar – əziyyət, incitmə, xəstəlik, naxoşluq
Azürdə – incik, incikmiş, qəlbisiniq, narazı

B

- Bab* – qapı; xüsüs, barə; fəsil (kitabda)
Bad – külək, yel; olsun
Badeyi-güləfam – gül rəngli badə (şərab)
Baqi – qalan, həmişəlik, əbədi; artıq, qalıq
Bal – qanad
Bar – yük; dəfə, kərə
Behcət – şadlıq, sevinmə; gözəllik
Bəhrəvər – xeyir verən, qazanc verən
Bərcis – Müştəri (Yupiter) planeti
Bərg – yarpaq
Bəri – kənar, uzaq; boş
Bəyaz – ağ
Bəzm – məclis
Bimar – naxoş, xəstə
Bidad – zülm, ədalətsizlik
Bina (biyina) – gözlü, görən, bəsirətli, gələcəyi görən
Binəva – yazıq, aciz, köməksiz, çarəsiz
Bipayan – sonsuz, nəhayətsiz, tükənməz

Bügz – ədavət, kin, düşməncilik
Büryan (beryana) – kabab
Büzürgvar – böyük, ulu, hörmətli, alicənab

C

Caiz (cayız) – icazə verilmiş
Cavidan – həmişəlik, əbədilik
Cəbərüt aləmi – göylər səltənəti
Cəhl – avamlıq, nadanlıq, biliksizlik
Cəmil – gözəllik
Cənb – tərəf
Cəridə – yazılı vərəqə
Cifə – cəmdək, leş
Cinan – cənnət, behişt
Civar – yaxın yer, ətraf
Cövr -zülm, cəfa, ədalətsizlik
Cüd – səxavət, eliaçıqlıq
Cüda – ayrı, ayrılıq
Cürə – bir qurtum, bir udum, bir içim

Ç

Çak – yarıq, parçalanmış, cirilmiş

D

Dam – tor, tələ
Danişmənd – alim
Dara – bacarıqlı, işbilən
Davər – arbitr; ədalətli hakim (Allah)
Dəğdəğə – həyəcan, iztirab, narahatlıq
Dərgah – qapı, qapı ağızı, böyüklərin qapısı
Dərun – içəri, iç, daxili tərəf
Dəvat – mürəkkəbqabı
Dideyi-xunbar – qan ağlayan göz
Dilazürdə – ürəyi əzgin, qəmgin
Dildadə – könül vermiş
Dilgüşə – ürəkaçan, fərəh verən, füsunkar

E

Ehkam – hökmlər, qanunlar
Ehsan – yaxşılıq (etmək), bəxşış
Ehtiraz – ehtiyat, ehtiyatlı olmaq
Etikaf – məscid və məbədlərdə uzun müddətli ibadət

Ə

Əbr – bulud
Ədəm – yoxluq
Əfsəh – ən fəsih, ən yaxşı nitq qabiliyyəti olan
Əfv – bağışlamaq, günahından keçmək
Əfzun – artıq, çox
Əhkam – bax ehkam
Əhmər – qırmızı
Əxlat – xıltar; qan, səfra, bəlgəm, sevda
Əxtər – ulduz
Əqd – düyün, bağlama, düyünləmə; kəbin, nikah
Ələm – bayraq; kədər, qəm-qüssə
Əltəf – lütfər, mərhəmətlər
Ənbərsa – ənbər kimi, ənbərə oxşar
Əndəlib – bülbül
Əndişə – fikir, qayğı; şübhə, təşviş, qorxu
Ənduh – qəm, qüssə, kədər
Ənsar – köməkçilər, tərəfdarlar
Ərgəvan – qırmızı bir çiçəyin adı
Ərş – göyün ən yüksək qatı; tavan, dam
Ərus – gəlin
Əsrar – sırlar
Əta – bəxşış
Əvan – vaxt, zaman

F

Faxır – fəxrli, yaraşıqlı, qiymətli
Fasid – fəsad törədən, nifaq salan, pozulmuş, ara qarışdırın
Fasiq – pis əməl sahibi, günahkar

Feyzrəsan – feyz yetirən, nemətə, yaxşılığa çatdırın

Fəqih – fiqh alimi

Fərəhbəxş – sevinc bəxş edən

Fərəhhəfzə – sevinc artırın

Fərxəndə – mübarək, xoşbəxt, uğurlu

Fərsəng (fərsək) – məsafə ölçüsü;

2250 m-ə bərabərdir

Fəth – açmaq; qələbə

Fiqh – şəriət qanunlarına əsaslanan hüquq elmi

Fünun – fənlər

Fürqan – Quranın ikinci adı (“Fərqləndirən” deməkdir)

Füsəha – gözəl danışmaq qabiliyyəti olan adamlar, natiqlər

G

Gəbr – atəşpərəst, oda sitayış edən, zərdüştî

Gənc – xəzinə

Gərdiş – gəzinti, seyr, dolanma, gəzmə

Gərdun – göy qübbəsi, fələk

Göftar – danışmaq

Giryən – ağlayan, ağlar

Guya – danışan, dilli

Güzər – keçmək, yol, keçib getmək

H

Hasib – hesabdar, mühasib

Helm (*hilm*) – həlimlik, yumşaq xasiyyətli (olmaq)

Həbib – sevimli, sevgili, dost

Hədiqə – bağ, bağça

Həmida – tərifli, bəyənilmiş

Həmrəh – yol yoldaşı

Hərgiz – heç, əsla, heç vaxt

Həsəd – paxıllıq

Həşəm – saray adamları, hökmədarlara ən

yaxın adamlar
Həvan – alçalmaq
Həzər – qorunmaq, özünü gözləmək;
hazır olmaq
Hicab – pərdə, örtük, utanmaq, yaşınmaq
Hidayət – düz yol göstərmək, yola salmaq,
yönəltmək, rəhbərlik etmək
Hirman – məyusluq, ümidsizlik
Hiyn – vaxt, zaman
Hübab – suyun üzərində əmələ gələn
qabarçıq
Hüməyün – mübarək, uğurlu, xoş qədəmlı
Hüsul – hasil olmaq, əmələ gəlmək

X

Xakistər – kül, torpaq
Xali – boş
Xamə – qələm
Xanə – ev
Xanəgah – dərviş və şeyxlərin ibadətgahı
Xar – tikan; zəlil, gözdən düşmüş, təhqir
olunmuş
Xəbasət – xəbislik, pislik
Xərabat – meyxanə, şərab içilən yer
Xəzra – yaşlı
Xilaf – eks, zidd, yalan
Xub – yaxşı, gözəl
Xunabə – qanlı su, qanlı göz yaşı
Xuni-dil – ürək qanı
Xuni – qanlı, qatıl
Xunrizlik – qan tökmək
Xurrəm – şad, şən
Xursənd – şad, razı
Xurşid – Günəş

I

İxtilat – qarışmaq, qonuşmaq, söhbət,
yığıncaq
İkram – hörmət etmək, əzizləmək

İktisab – kəsb etmək, əldə etmək
İqbal – bəxt, xoş tale, səadət
İqtida – təqlid etmək, öz əməlini başqasının
əməlinə oxşatmaq
İltimas – yalvarmaq, xahiş etmək
İnan – cilov
İnayət – kömək, iltifat, mərhəmət
İnqiyad – tabe olmaq, itaət etmək
İrfan (ürfan) – ariflik, bilik, mərifət,
Allahı dərk etmək
İsadəm – İsa nəfəsli
İsrar – təkid
İstehqaq – müstəhəqlik, bir şeyə haqqı
olmaq, layiq olmaq
İstiğna – ehtiyacsızlıq, varlanma, etinasızlıq
İtab – açıqlanmaq, danlamaq, məzəmmət
etmək
İtmam – tamamlamaq

J

Jalə – şəh daması
Jəng – cəng, pas

K

Kakül – kəkil
Kamyab – kama çatmış, arzusuna yetişmiş
Kəm – az (farsca), çox (ərəbcə)
Kərim – səxavətli, mərhəmatli, lütfkar,
əliaçıq adam
Kəştì – gəmi
Kilk – qələm
Kisvət – paltar, libas, geyim
Kişt – əkin
Kövdən – qanmaz adam, kobud adam
Kuy – qapı, yol, məhellə, astana

Q

Qanda – harada

Qanı – hanı
Qanun (Kanon) – simli musiqi aləti
Qaranqu – qaranlıq
Qədər – təqdirdə olan şey, tale, qismət
Qəmər – Ay
Qət – kəsmək
Qətrə – damla, damcı
Qübar – toz
Qürb – yaxınlıq
Qüsli – yumaq, çımdırmək, yuyundurmaq

L

Lağər – arıq, zəif
Lahut – İlahiyat, qeyb aləmi, ruhaniyyət
Laləüzər – lalə üzlü, qırmızıyanaq
Laləvəş – lalə kimi, laləyə bənzər
Ləfz – kəlmə, sözün zahiri şəkli
Ləli-nab – saf ləl
Ləmə – parıltı, işıq
Lətafət – lətiflik, incəlik, zəriflik, gözəllik
Lisan – dil, ləhcə

M

Mahi-növ – yeni ay (hilal)
Mahsimə – ay üzlü, ay qabaqlı
Mahtab – aydınlıq
Mazi – keçmiş, keçmiş zaman, keçən
Mehr – Günəş; sevgi, məhəbbət
Məva – yer, məskən, yaşayış yeri,
 siğınacaq
Məyəib – eyiblər
Məbdə – başlanğıc, ibtidə olunan yer, əvvəl
Məucus – atəşpərest, Zərdüşt dininə
 mənsub adam
Mədyun – borclu
Məğbun – zərər çəkmiş
Məğfirət – bağışlama, günahdan keçmə
Məhbub – sevilən, sevgili, istəkli
Məhcür – hicrana düşmüş, ayrılmış, uzaq

- düşmüş
Məhək – qızıl və ya gümüşün saflığını müəyyənləşdirən sınaq daşı
Məhr – kəbin, nikah
Məqdəm – gəliş, qədəm qoyma, varid olma
Məlal – qəm, qüssə, kədər, yorğunluq, düşkünlük
Məlamət – danlaq, tənə, töhmət
Məlca (məlcə) – pənah gətirilən yer
Məlul – qəmli, ruhdan düşmüş, məyus, ümidsiz
Məmdud – çəkilmiş, uzanmış, dartılmış
Mərdümi-çeşm – göz bəbəyi
Mərəz – xəstəlik, naxoşluq
Mərgüb – rəğbət olunan, bəyənilən, xoşa gələn
Mərrix – Mars planeti
Məruf – məşhur, şöhrətli, tərifli, adlısanlı
Məsdər – bir şeyin çıxan yeri, nəşət edən yeri
Məta – əmtəə, satışa çıxan mal
Mətalib – mətləblər
Mətlə – Günəş, Ay və başqa göy cisimlərinin çıxmazı; qəzəl, qəsidə və digər şeirlərin birinci beyti
Məzhar – zahir olunan yer, canlanma, təcəssüm
Məzur – üzürlü
Miftah – açar
Mizac (məzac) – İnsanın təbiəti, əhvalı, səhhəti
Mücadilə – dalaşma, mübahisə, çəkişmə
Mücməl – xülasə, qısa konsept
Müəzzzin – azan verən, azançı
Müğayir – qeyri-müvafiq, uyğun olmayan
Mühəqqiq – təhqiq edən, tədqiqatçı
Müxəmmər – yoğurulmuş xəmir
Mükərrər – təkrar olunan
Müqəddəm – irəli, qabaq, əvvəl
Müqərrər – qərara alınmış, qərarlaşdırılmış, yəqin, şübhəsiz

Müqim – (bir yerdə) yerləşən, yaşayan,
sakin olan

Mülaqat – görüş, söhbət, müsahibə

Mülki-bəqa – axırət mülkü, o biri dünya

Münir- nurani, işiqli

Mürş – quş

Mürtəkib – pis işlər, pis əməllər görən
adam

Müsafir – səfərdə olan, yolcu

Müsahib – həmsöhbət

Müsəvvər – təsvir edilmiş, rəsm olunmuş,
təsvirli, şəkilli

Müstəar – buruvuz, alınmış

Müstəfi – kafi; Səlcuqilər dövründə
maliyyə işlərinə baxan məmər

Mütəəzzir – çətin

Mütrib – rəqqas, çalıb-oynayan, xanəndə

Müzər – iztirablı, naçar, məcbur, möhtac

N

Nab – saf, xalis

Naqis – nöqsanlı, qüsurlu

Naməşru – qeyri-qanuni, şəriətdən kənar

Nasut – İnsanlar aləmi, dünya

Nəf – mənfəət, xeyir, fayda

Nəfy – inkar etmək, danmaq, rədd etmək

Nəhal (nihal) – cavan ağac, pöhrə

Nəhan (nihan) – gizli, örtülü, məxfi

Nəhusət – nəhslik, tərslik

Nəhy – bir şeydən çəkindirmək, qadağan
etmək

Nəxl – xurma ağacı, bar verən ağac

Nəmnak – nəmlı, rütubətli

Nəsəb – mənsubiyyət, mənşə, nəsil, atababa

Nəsrin (nəstərən) – itburnu gülü

Nəşvü-nüma – artıb-böyümək, boy atmaq,
inkışaf etmək

Nəzzarə – baxmaq, nəzər yetirmək, tamaşa
etmək

Niqab – üz örtüyü

Nisar – səpmək, saçma, şabaş
Niyaz – ehtiyac; xahiş, yalvarış
Niyan – cəhənnəm
Növrəstə – yeniyetmə
Nuri-bəsər – göz nuru, göz işığı
Nüqrə – gümüş

O

Olğıl – olgilən
Ovci-səma – göyün qatları
Ovqat – vaxtlar; əhvali-ruhiyyə
Ovsaf – “vəsf”in cəmi, vəsf; sifət,
keyfiyyət

P

Parə – parça, tikə, hissə
Peyda – aşkar
Peyğam – sifariş, xəbər
Peyki-Zühəl – Saturn planeti
Peyvəstə – daim, həmişə, fasiləsiz; bitişik,
bağlı
Pəjmürdə – solğun
Pər – qanad
Pərdənişin – pərdə arxasında oturan
Pərtöv – işıqlı, parıltı
Pünhan (pinhan) – gizli
Pürxun – qanla dolu

R

Rəbb – Allah
Rəf – ləğv etmək, yox etmək; ucaltmaq,
yüksekltmək
Rəfət – yüksəliş, yüksək rütbəyə çatmaq
Rəh (rah) – yol
Rəxnə – yarıq, sökük, ucuq, zədə, ziyan,
pozğunluq
Rəxşan – parlaq, işıqlı
Rəna – gözəl, qəşəng, yaxşı, yaraşıqlı

Rənc – əziyyət, zəhmət

Rəncur – incik, kədərli, dərdli, xəstə,
naxoş

Rəviş – gediş, yeriş; qayda, tərz

Rıştə – sap, ip, tel

Riyazət – nəfsi öldürüb özünü ləzzətlərdən
məhrum etmək, əziyyət çəkmək,
məşəqqətə vərdiş edib dözmək

Riza – razılıq

Rövşən – işıqlı, aydın

Rükn – sütun, binanın künc hissəsi, dayaq

S

Sadir – baş verən, çıxan, əmələ gələn

Sağər – piyalə, cam, şərab içilən qab

Sakin – tərpənməyən, sakit duran, bir
yerdə daimi yaşayan

Seyd – ov, şikar

Seylab – sel suyu

Səd – yüz

Səhab – bulud

Səhba – al şərab

Səhn – həyət

Səxa – səxavət, əliaçıqlıq

Səmənbər – yasəmən sinəli, yasəmən
bədənli

Səmər – meyvə

Səna – tərif, mədh

Səngdil – daşürəkli

Sərab – miraj, ilgim

Sərbülənd – başıuca

Sərkəşlik – baş əyməmək, itaətsizlik,
məğrurluq

Sərvqəd – sərvboylu

Səvad – savad; qara, qaralıq; uzaqdan
qaraltı şəklində görünən; yaşayış
məntəqəsi

Səyyad – ovçu

Simbər – gümüş sinəli, gümüş bədənli

Sinan – nizə

Sirişk – göz yaşı
Sitəm – zülm, haqsızlıq
Sovməə – məbəd, zahidlərin daxması,
ibadətgah
Sud – mənfəət
Sübat – sabitlik
Sübhədəm – sübh çəği
Süəda – xoşbəxtlər
Süfrə – eyvan
Sün- sənət, əməl

Ş

Şeyda – eşq dəlisi
Şədid – şiddətli
Şəkva – şikayət
Şəmi-suzan – yanın şam
Şəms – Günəş
Şəmşir – qılınc
Şərarət – şər işlərlə məşğul olmaq
Şəmvəş – şam kimi
Şərər – qıgilcım
Şikəstənəfs – təvazökar
Şirk – Allaha şərik çıxmaq, çoxallahlılıq

T

Təət – itaət, ibadət
Tair – quş
Tali – tülu, doğan, çıxan
Tar – qaranlıq, tel, tük; çalğı aləti
Tarac – qarət, talan, soyğunçuluq
Tey (teyy) – ötüb keçmək, yol getmək
Təqva – təmizlik, paklıq, pis əməllərdən
uzaq olmaq
Təmə – tamah
Təmkin – mətanət, vüqar, ağırlıq
Tən – bədən
Tənbur – simli çalğı aləti
Tənəffür – nifrət etmək
Təsəllüt – hakim olmaq, qalib olmaq

Tığ – qlinc
Türkzəban – türkdilli
Türrə – tel, birçək, çətir

Ü

Üqba – axırət, o biri dünya
Üqul – ağillar
Üşşaq – aşiqlər
Ütufət – mehribanlıq
Üzma – çox böyük

V

Vəcd – şiddetli fərəh, sevinc, cuşa gəlmək
Vəhy – ilham
Vəqf – xeyir iş üçün ayrılmış mal və ya
başqa bir şey
Vəllahü əlam bissəvəb – Allah həqiqəti
daha yaxşı bılır
Vəsilə – səbəb, vasitə
Vəsvəsə – yoldan çıxarma, azdırma,
Vüsəl – görüş

Y

Yekta – yeganə, tek, bircə dənə
Yey – yaxşı
Yəs – məyusluq, ümidsizlik
Yovmüs-sual – sual günü, qiyamət günü

Z

Zar – sızlayan, ağlayan, inildəyən
Zayil – yox olmaq, itib getmək, heçə
çixmaq, məhv olmaq
Zəxm – yara
Zəkavət – iti düşüncəli olmaq fərasət
Zəmin – yer
Zəmir – ürək, qəlb, könül
Zər – qızıl
Ziba – bəzəkli, yaraşıqlı, gözəl, qəşəng
Zill – kölgə
Zivər – bəzək
Ziyad – artıq

MÜNDƏRİCAT

Füzuli əsərlərinin beşinci cildi	4
Rindü Zahid (<i>tərcümə Q. İlhamininindir</i>)	11
Səhhət və Mərəz (<i>tərcümə M.M.Əsgərlininindir</i>)	65
Mətlə ül-etiqad (<i>tərcümə H.Zərinəzadəninindir</i>)	81
Yeddi cam (<i>tərcümə B.Qasımzadəninindir</i>)	137
Farsca qəzəl və qəsidələrin sətri tərcüməsi (<i>tərcümələr H.Məmmədzadəninindir</i>)	157
Qəzəllər	157
Qəsidələr	174
Füzuli adına yazılmış şeirlər	209
Qəzəllər	209
Müləmmələr	212
Müstəzad	214
Qiṭə	215
Dübeytilər	216
Müxəmməs	217
Lügət	218

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektor:	<i>Pərinaz Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 23.10.2004. Çapa imzalanmışdır 23.04.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 14. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 91.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.